

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Кафедра всесвітньої історії
Національний університет водного господарства
та природокористування (м. Рівне)
Кафедра менеджменту та публічного врядування
Сумський державний університет
Кафедра історії

**МАТЕРІАЛИ
ЧЕТВЕРТОГО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО
НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО СЕМІНАРУ
«МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ
В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ І НАПИСАННЯ НАУКОВИХ РОБІТ
ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ»**

Збірник наукових праць

Випуск 3

Житомир
ЖДУ ім. Івана Франка
2024

УДК 94(477):001.89:378.22
М 34

Затверджено Вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 8 від 26 квітня 2024 р.)

Редакційна колегія збірника:

Голова редакційної колегії:

к. і. н., доц. Людмила Гуцало

Члени редакційної колегії:

д. і. н., проф. Стародубець Г. М.

к. і. н., доц. Маркевич О. В.

д. і. н., проф. Буравський О. А.

Відповідальний секретар редколегії:

к. і. н., доц. Власюк І. М.

Рецензенти:

Шевчук А. В., доктор історичних наук, доцент

Державний університет «Житомирська політехніка»

Стасюк О. Й., доктор історичних наук, старший науковий співробітник

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Кучерепа М. М., кандидат історичних наук, професор

Волинський національний університет імені Лесі Українки

М 34 Матеріали Четвертого всеукраїнського науково-методичного семінару «Методика використання історичних джерел в процесі підготовки і написання наукових робіт здобувачами вищої освіти»: Збірник наукових праць. Вип. 3. Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2024. 201 с.

Збірник сформовано за матеріалами Четвертого Всеукраїнського науково-методичного онлайн-семінару «Методика використання історичних джерел в процесі підготовки і написання наукових робіт здобувачами вищої освіти» (28.03.2024). У збірнику вміщено наукові розвідки викладачів та здобувачів вищої освіти історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка, Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Сумського державного університету, Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне) та інших вищих навчальних закладів, присвячені методиці використання історичних джерел, іншим проблемам всесвітньої історії.

УДК 94(477):001.89:378.22

Відповідальність за правильність фактів і посилань, наведених у матеріалах, несуть їх автори.

© Житомирський державний університет
імені Івана Франка, 2024
© Колектив авторів, 2024

ЗМІСТ

Олександр Буравський. Неопубліковані й опубліковані матеріали з життєдіяльності Римо-католицької церкви на Правобережній Україні кінця XVIII – початку XX ст.....	7
Олена Синявська. Методичні аспекти використання оцифрованих архівних джерел у наукових дослідженнях: виклики та переваги.....	10
Володимир Підвойний. Методологічна специфіка експлікаційних процесів бібліотеки-колекції Агатангела Кримського.....	13
Ярослав Цецик. Відображення діяльності особливої наради по забезпеченню паливом Волинської губернії під час Першої світової війни в архівних документах.....	16
Людмила Гуцало. Особливості формування джерельної та історіографічної бази наукових досліджень з сучасної американістики.....	18
Оксана Маркевич. Статистичний опис Волинської губернії як джерело вивчення господарсько-економічного розвитку краю.....	21
Ігор Власюк. Документи Державного архіву Житомирської області з вивчення періоду НЕПу на Волині (1921-1928 рр.).....	24
Марина Хададова. Археологічні пам'ятки древлян як джерело ранньої історії Київської Русі.....	26
Василь Кішлар. Історіографія проблеми дослідження етнічної приналежності племен черняхівської культури.....	29
Катерина Остапенко. Джерельна база та історіографія щодо жіночого султанату в Османській імперії (1534-1656 рр.).....	31
Віктор Нечипоренко. Війна за польську спадщину (1733-1735 рр.): історіографія проблеми.....	36
Дмитро Лампіга. Джерельна база дослідження історії Громадянської війни в США (1861-1865 рр.).....	38
Віктор Адаменко. Греко-католицька церква в Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст.: історіографія проблеми.....	41
Вікторія Базишена. Творчість Яна Алоїзія Матейка у польській історіографії.....	43
Ілля Шамало. Часопис «Sioło», як джерело дослідження українсько-польських взаємовідносин у Галичині у другій половині XIX ст.	46
Світлана Борисюк. Специфіка діяльності навчальних закладів на Правобережній Україні.....	48
Анастасія Жиганюк. Джерельна база проблеми дослідження діяльності вищих навчальних закладів в Україні у XIX ст.	52
Анастасія Гайчук. Інфраструктура та економіка торгівлі на Правобережній Україні в XIX ст.: історіографія проблеми.....	54
Олександр Петрук. Кавказька війна: джерельна база та історіографія.....	58
Назарій Новицький. Утворення Канадської конфедерації.....	62
Софія Савицька. Газета «Рада» як джерело дослідження історії розвитку реклами в Україні на початку XX ст.	64

Людмила Данильчук. Культурні події у суспільстві представлені у газеті «Рада» 1907 р.	66
Олена Мордас. Висвітлення діяльності депутатів-українців у Держдумі 1908 року.....	68
Дарина Бачманюк. Газета «Рада» як джерело дослідження діяльності українських депутатів у Державній думі 1910 року.....	71
Валерія Опалько, Аліна Біляк. Газета «Рада» як джерело відображення сторіччя від дня народження Т. Г. Шевченка (січень-березень 1914 р.).....	74
Станіслав Мартинюк, Василь Єфімішин. Газета «Рада» як джерело аналізу суспільно-політичної ситуації в Україні напередодні Першої світової війни.....	76
Сергій Дмитрук. Джерельна база та історіографія проблеми дослідження російської пропаганди в роки Першої світової війни.....	78
Наталія Тарабан. Спогади Петра Дяченка командира І-го кінного полку «Чорних Запорожців» Армії УНР як історичне джерело.....	80
Тетяна Цюпра. Новий курс Ф. Д. Рузвельта в американській історіографії....	87
Богдана Бойчук. Історіографічні аспекти дослідження україно-польських відносин 1918-1939 рр.	90
Ярослав Гнатюк, Анастасія Олінчук. Висвітлення переговорів між українськими національними партіями у газеті «Діло» напередодні виборів 1928 р.	93
Дар'я Вербська. «Національні» операції сталінського режиму (друга половина 1930-х – червень 1941р.): історіографія проблеми.....	95
Віра Войтенко. Повсякдення радянського міста міжвоєнного періоду: історіографія проблеми.....	98
Ілона Зав'язун. Соцреалізм сталінської доби: історіографія проблеми.....	100
Ірина Зубрійчук. Фотографія та кінематограф як інструмент пропаганди тоталітарних режимів 20-40-х рр. ХХ ст.	103
Анастасія Мірошніченко. Українська історіографія розвитку Чехословаччини в період президенства Томаша Масарика.....	106
Владислав Міщанчук. Джерельна база та історіографія дослідження становлення тоталітарних режимів в Італії та Німеччині в міжвоєнний період.....	109
Андрій Марков. Війна-продовження у спогадах Карла Маннергейма.....	111
Олексій Царук. Становище окупованих територій СРСР під управлінням Третього рейху та його союзників у роки Другої світової війни: історіографія проблеми.....	114
Володимир Мосора. Спогади Костя Паньківського як джерело до вивчення проблематики примусового вивезення робітників з Галичини до Німеччини	116
Каріна Кропивницька. Долі радянських військовополонених за спогадами Дмитра Нитченка.....	119
Катерина Семчук. Використання історичних джерел в дослідженні побуту вояків УПА в кріївках (1940-ві – поч. 1950-х рр.).....	121

Людмила Григораш. Історіографічні аспекти дослідження сільського господарства Вінниччини (1940-1980-ті роки).....	125
Анатолій Конончук. Участь України в міжнародних організаціях: джерелознавчий аспект.....	128
Катерина Чаусова. Джерельна база та історіографія проблеми дослідження ФРН та НДР в контексті Холодної війни.....	130
Ярослав Гнатюк. Створення та еволюція Північноатлантичного альянсу: історіографічний аспект.....	133
Каміла Мошура. Джерельна база літературної діяльності Олени Теліги.....	136
Юлія Мацера. Екзистенціалізм у творчості Сімони де Бовуар на прикладі твору «Зламана».....	138
Роман Мащенко. Соціально-політичні наслідки аварії на АЕС «Фукусіма-1»: джерельна база та історіографія проблеми.....	141
Марина Лисак. Ізраїльсько-палестинський конфлікт у сучасній історіографії.....	144
Ганна Кулеш. Проблема іспанського сепаратизму у працях вітчизняних дослідників.....	146
Ангеліна Петрук. Зовнішня політика Азербайджану наприкінці 90-х років ХХ ст.: історіографія проблеми.....	148
Марина Лозова. Євроінтеграція країн Балтії: історіографія проблеми.....	151
Світлана Кальчук. Державно-політичні процеси в Україні та Республіці Молдова на сучасному етапі: історіографія проблеми.....	155
Віталій Бочковський. Українська історіографія проблеми змін у міжнародних відносинах в контексті російсько-української війни 2014-2024 рр.	157
Ярослав Ващенко. Міжетнічні конфлікти в країнах Південного Кавказу у 90-х рр. ХХ – ХХІ ст. у сучасних дослідженнях.....	160
Віталій Майстренко. Організація дистанційного навчання при вивченні історії в середній базовій школі.....	163
Маргарита Пашкуда. Джерельна база та історіографія проблеми дослідження використання візуальних джерел при вивченні теми “науково-технічна революція” на уроках всесвітньої історії.....	165
Дмитрій Шваб. Методика викладання вразливих та суперечливих питань в курсі історії в базовій середній школі: історіографія проблематики.....	168
Анастасія Хойда. Урахування вікових особливостей учнів у процесі навчання історії в базовій середній школі: історіографія проблеми.....	170
Олександр Лосенко. Урок-гра на уроках історії у базовій середній школі.....	172
Віталій Гарячий. Інноваційні методи викладання історії на прикладі інформаційно-комунікативних технологій: історіографія проблеми.....	175
Наталія Кулибаба. Інноваційні технології викладання історії в школі: історіографія проблеми.....	177
Нікіта Кононець. Розвиток критичного мислення у процесі вивчення шкільного курсу всесвітньої історії.....	179
Катерина Коцюба. Історіографія проблеми використання історичних джерел при вивченні шкільного курсу історії.....	183

Антоніна Лукинчук. Вивчення елементів картографії в шкільному курсі історії..	186
Мирослава Дубина. Основні форми історико-краєзнавчої роботи у базовій середній школі як форма національно-патріотичного виховання.....	188
Софія Ширмазанян. Особливості вивчення війн та революцій у шкільному курсі історії.....	191
Вікторія Красна. Роль провідних постатей у державно-політичних змінах європейських країн в ХІХ ст.: аналіз сучасних досліджень.....	194
Філенко Анастасія. Використання технологічних засобів навчання у вищій школі.....	197

Олександр Буравський,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного університету імені Івана Франка

НЕОПУБЛІКОВАНІ Й ОПУБЛІКОВАНІ МАТЕРІАЛИ З ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.

Життєдіяльність Римо-Католицької церкви (РКЦ) на Правобережній Україні кінця XVIII – початку XX ст. охоплює низку архівних матеріалів, що зберігаються в архівах України.

Метою дослідження є аналіз неопублікованих й опублікованих матеріалів з життєдіяльності РКЦ на Правобережній Україні кінця XVIII – початку XX ст.

Матеріали Державного архіву Житомирської області (ДАЖО) дають можливість дослідити міжконфесійну обстановку на Правобережній Україні наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст., спрямованість етноконфесійної політики російського уряду та механізми її реалізації на Правобережжі в зазначений період (ф. 178); зміни в конфесійній карті Правобережної України в другій половині XIX – на початку XX ст.: ф. 67; ф. 178 у яких є дані про чисельність римо-католицького духовенства, кількість приходів у Київській, Подільській і Волинській губерніях, переслідування римо-католицьких священників за навернення православних до католицької віри.

Інформацію про заборони здійснювати поховання померлих католиків на православних кладовищах, хрещення дітей за латинським обрядом, а також шлюбів православних із католиками, відвідувати інші приходи можна знайти у ф. 70, оп. 1, спр. 89); ф. 178 (оп. 29, спр. 531; оп. 13, спр. 405).

Для розширення інформації про соціально-економічний стан РКЦ наприкінці XVIII – першої половини XIX ст. можна послуговуватися документами: ф. 178, оп. 4, спр. 90, спр. 120; оп. 6, спр. 963; оп. 7, спр. 199.

Соціально-економічне становище РКЦ на Правобережній Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. відображено в наказах консисторії на затвердження проектів контрактів про передачу в оренду земельних ділянок, які належали костелам (ф. 178, оп. 7, спр. 2300).

Репресивну політику російського самодержавства щодо римо-католицьких священників після повстання 1863 р. можна простежити через призму джерел: ф. 178, оп. 7, спр. 2393, спр. 2546, спр. 2671; оп. 13, спр. 219.

Матеріали ДАЖО розширюють інформацію про прогресивні процеси в господарствах римо-католицького духовенства, які відбувалися після впровадження столипінської аграрної реформи (ф. 178, оп. 2, спр. 14, спр. 28, спр. 41, спр. 44, спр. 50, спр. 52); особливості хутірського римо-католицького землеволодіння (спр. 64, спр. 66); укладення вигідних контрактів із римо-католицькими монастирями та представники польської магнатерії (ф. 178, оп. 1, спр. 816; оп. 2, спр. 77); особливості умов орендних договорів із селянами (ф.

178, оп. 2, спр. 78), із юридичними особами (ф. 178, оп. 1, спр. 850; оп. 2, спр. 55).

Інформацію про громадсько-політичну діяльність РКЦ та репресивні заходи влади щодо римо-католиків зберігають документи: ф. 70, оп. 1, спр. 280; ф. 178, оп. 7, спр. 2393; оп. 13, спр. 662.

Культурно-освітню та благодійницьку діяльність римо-католицького духовенства наприкінці XVIII – першої половини XIX ст. відображають матеріали фондів 90, 178, 70, зокрема інформація: про друкарні Бердичівського кармелітського та Луцького домініканського монастирів (ф. 90, оп. 1, спр. 20); стан парафіяльних шкіл, приходських училищ і римо-католицьких семінарій; передачу в м. Романові інституту для благородних дівчат під управління монахинь-візиток (ф. 178, оп. 4, спр. 41, спр. 67, спр. 80, спр. 85, спр. 147, спр. 159, спр. 253; оп. 7, спр. 2015); відкриття навчальних закладів у Волинській губернії (ф. 70, оп. 1, спр. 23).

Документи ДАЖО також містять інформацію про участь римо-католицьких священників Правобережної України у зборі коштів на потреби товариств – Червоного Хреста, сліпих; у заснуванні товариств покращення народної праці (ф. 178, оп. 1, спр. 312, спр. 326; оп. 30, спр. 433; оп. 38, спр. 12).

У Державному архіві Волинської області зберігаються справи в яких є відомості про життєдіяльність РКЦ Волині упродовж XIX – початку XX ст.: ф. 3 (Луцька міська управа), ф. 35 (Волинська духовна консисторія), ф. Р. 4 (Виконавчий комітет Луцької міської Ради депутатів трудящих), ф. 229 (Ковельський міський магістрат), ф. 359 (Володимир-Волинський повітовий суд), ф. 361 (Луцький повітовий суд), ф. 363 (Ковельський повітовий суд), ф. 416 (Пульмівське волосне правління), ф. 515 (Володимир-Волинська військово-слідча комісія), ф. 516 (Володимир-Волинська комісія воєнно-польового суду).

У матеріалах Державного архіву Київської області є інформація про політику російського самодержавства щодо землеволодіння РКЦ (ф. 2. Канцелярія київського губернатора, оп. 1, спр. 2612); репресивні заходи влади, спрямовані проти римо-католицьких священників – учасників польського повстання 1830-1831 рр. (оп. 1, спр. 4022); політично неблагонадійних ксьондзів (оп. 1, спр. 4352, спр. 4467); нагляд за прихожанами греко-уніатського віросповідання, які відвідували римо-католицькі церкви та каплиці, щоб не перейшли в римо-католицизм, та віддачу під суд ксьондзів, які спокушали різних осіб із православ'я в католицизм (оп. 1, спр. 4342, спр. 21381) тощо.

У фондах Державного архіву Рівненської області – ф. 379. Рівненський повітовий справник; ф. 394. Рівненська гімназія, є справи, які дають змогу простежити засоби обмеження царськими можновладцями та Російською православною церквою вплив РКЦ на населення Волині у другій половині XIX ст.

Документи Державного архіву Хмельницької області, зокрема справи фонду 685 (Подільська римо-католицька духовна консисторія), містять

інформацію про репресивні заходи російських чиновників проти римо-католицького духовенства (оп. 1, спр. 82, спр. 424).

У ф. 2 (Проскурівський повітовий суд, он. 1, спр. 673) є інформація про переслідування ксьондзів за антиросійські вислови.

У ф. 315 (Подільська духовна консисторія, оп. 1, спр. 1185) є документи, які розкривають заходи влади щодо боротьби з відходом від православної віри в католицизм (спр. 1200); розширено відомості про здійснення царизмом секуляризації РКЦ – передачу садів католицьких монастирів на користь Російської православної церкви (спр. 3976).

Наукову цінність для дослідників становлять документи Центрального державного історичного архіву України, м. Київ: зокрема у справах ф. 442 є відомості про становище духовенства в Київській, Подільській і Волинській губерніях (оп. 1, спр. 1805, ч. 2); стан католицьких церков у Київській, Подільській і Волинській губерніях (оп. 1, спр. 3621); ліквідацію римо-католицьких монастирів у Подільській, Київській і Волинській губерніях (оп. 64, спр. 166а, ч. 2).

З аналізу вище названих документів можна зробити висновок, що вони загалом мають об'єктивний зміст.

Із низки опублікованих джерел з історії РКЦ можна послуговуватися календарями Луцько-Житомирської римо-католицької єпархії, у яких вміщено статистичні дані про чисельність духовенства, костелів, монастирів, деканатів і парафій, звідки римо-католицьке населення отримувало необхідну інформацію з життя дієцезії [1].

Інформація про співвідношення учнів за віросповіданням у середніх навчальних закладах Правобережжя, зокрема у Волинській губернії, є в огляді Волинської губернії за 1902 рік [2].

У листах, написаних невідомими авторами, що розповсюджувалися серед місцевих парафіян і священників, є заклики до селян і міщан українців римо-католицької віри поширювати національні настрої серед римо-католиків Правобережної України [3].

Дані про економічне становище монастирських селян вміщено у збірнику документів «Селянський рух на Україні. 1826-1849 рр.» [4].

Мемуарна література відзначається багатим фактажем, особистісним баченням подій суспільного, церковного, духовно-культурного життя.

У спогадах простежується участь римо-католицького духовенства в польському національно-визвольному русі.

А. Яловіцький акцентував на підтримку ксьондзами повстання 1830-1831 рр. на Правобережній Україні, зокрема у розповсюдженні прокламацій і листівок, постачання повсталих зброєю [5].

Учасник повстання М. Чайковський відзначав активну участь чернецого духовенства у збройному виступі, яке було, на його думку, «цілковито відданим польській справі» [6].

У спогадах Б. Познанського наведено приклади відстоювання ксьондзами своїх переконань зі зброєю в руках [7].

Мемуари А. Козерадзкого [8] містять статистичні дані стосовно політичних виступів римо-католицького духовенства на Правобережжі.

Цінним джерелом є матеріали преси. Урядова газета «Киевлянин» також присвячувала статті конфесійним проблемам на Правобережжі.

З повідомлення газети «Волинь» дізнаємося про боротьбу місцевої поліції з відкриттям ксьондзами в краї таємних польських шкіл.

Таким чином, підхід органів преси до міжконфесійної ситуації в регіоні відповідав релігійній політиці царату.

Узагальнюючи зазначимо, що архівні й опубліковані джерела, періодика, творчі надбання безпосередніх учасників історичних подій дають змогу дотримуватися критичного підходу, всебічного аналізу та зіставлення даних з іншими джерелами. У них загалом об'єктивно відображено різні аспекти життєдіяльності РКЦ на Правобережній Україні кінця XVIII – початку XX ст.

Список використаних джерел та літератури:

1. Kalendarium Liturgicum Dioecesium Luceoriensis et Zytomiriensis nee non ecclesiarum per Podolian. Zytomiriae, 1884–1915.
2. Обзор Волынской губернии за 1902 год. Житомир, 1903. 89 с.
3. До селян і міщан українців римо-католицької віри (Лист від українців католиків з Києва). Полтава, 1917. 10 с.
4. Селянський рух на Україні 1826-1849 : зб. документів і матеріалів. К.: Наук, думка, 1985. 504 с.
5. Jelowski A. Moje wspomnienie, 1804 – 1831 – 1838. Wyd. 5. Lwow, 1833. 254 s.
6. Записки Михаила Чайковского (Садук-паши). *Киевская старина*. 1891. Т. 32. № 1. С. 40–72.
7. Познанский Б. Воспоминания о польском восстании на Украине. *Киевская старина*. 1885. № 12. С. 571–611.
8. Kozeradski A. Wspomnienie z lat szkolnych 1820–1831. Warszawa, 1962. 234 s.

Олена Синявська,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін

Одеського національного університету імені І.І.Мечникова

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ОЦИФРОВАНИХ АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРЕВАГИ

Історія, як наука, завжди покладалася на архівні джерела як основний засіб відкриття минулого. Проте, з розвитком сучасних технологій і розширенням доступу до архівів виникають нові методологічні виклики та

можливості для дослідників. Для науковців-неофітів, які тільки починають робити свої перші кроки в історичних дослідженнях, важливо усвідомити як переваги, так і виклики роботи з архівними джерелами на сучасному етапі розвитку суспільства.

Станом на 2023 - початок 2024 року відповідно до офіційної інформації Державної архівної служби до мережі архівних установ України входять 7 центральних державних архівів; Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства; 3 центральні державні архівні установи; 25 державних архівів областей, м. Києва та низка архівних відділів [1]. У 2022 році відбулися зміни в мережі центральних державних архівних установ: відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 28 червня 2022 р. № 732 «Про оптимізацію системи центральних державних архівів» утворено: Центральний державний архів громадських об'єднань та українці у результаті злиття Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Центрального державного архіву зарубіжної українці; Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів у результаті злиття Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г.С. Пшеничного та Центрального державного електронного архіву України [2]. Внаслідок збройної агресії російської федерації, у зв'язку з перебуванням частини архівних відділів районних державних (військових) адміністрацій, міських рад та їх відокремлених робочих місць, трудових архівів на окупованій території або у зоні активних бойових дій, зазнала змін мережа архівних відділів (секторів) районних державних адміністрацій та міських рад, трудових архівів Донецької, Запорізької, Луганської, Харківської, Херсонської областей.

Не дивлячись на складну ситуацію в нашій державі та запроваджений воєнний стан у зв'язку із збройною агресією росії проти України, архіви продовжують працювати і надавати дослідникам можливість працювати з архівними джерелами. При цьому цифровізація вже надійно увійшла в життя архівних установ і є одним із пріоритетів розвитку архівної галузі в найближчі роки.

Наразі однією з основних переваг роботи з архівними джерелами є збільшення доступності архівних матеріалів. Практично всі державні обласні архіви на своїх сайтах мають вкладки «Електронний архів», в яких розміщують оцифровані матеріали. Пошук можна здійснювати як за допомогою путівників, так і безпосередньо за електронними описами документів. Дуже гарно налагоджена онлайн робота з документами центральних державних архівів, більшість із яких мають власні цифрові ресурси, що створені з метою удоступнення онлайн довідкового матеріалу та оцифрованих матеріалів (описів, справ та окремих документів) з можливостями повнотекстового пошуку. У цьому аспекті привертають увагу портали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (<https://e-resource.tsdavo.gov.ua/>), Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (<https://archium.cdiak.archives.gov.ua/>) та інших. Великою популярністю у дослідників користується започаткований у 2022 році цифровий проєкт

«Міжархівний пошуковий портал. Єдине вікно доступу до цифрових ресурсів» (<https://searcharchives.net.ua/>), який об'єднує центральні державні архіви і має на меті в перспективі долучити до нього всі інші державні архіви.

З появою електронних архівів наукові дослідження отримали новий рівень доступності та швидкості обробки інформації. Цей розвиток відкриває широкі можливості для дослідників, однак водночас ставить перед ними виклики, пов'язані з методикою використання цих ресурсів. Однією з ключових переваг електронних архівів є їхня доступність. Дослідникам більше не потрібно фізично знаходитися в архівах, витрачати час на пошук та перегляд паперових документів. Завдяки електронним архівам інформація стає доступною з будь-якого місця, що робить процес дослідження більш гнучким і ефективним.

З іншого боку, використання електронних архівів призводить до нових методичних викликів. Один із найважливіших аспектів - це необхідність розробки ефективних стратегій пошуку та фільтрації інформації. Зі значним обсягом даних може виникнути проблема визначення релевантності та достовірності інформації. Також, необхідно враховувати питання забезпечення кібербезпеки та збереження електронних документів на довгострокову перспективу.

Ще однією важливою перевагою використання електронних архівів є можливість автоматизації обробки даних. Алгоритми та інструменти для аналізу великих обсягів інформації можуть значно полегшити завдання дослідників. Однак це вимагає вивчення нових технологій та методів аналізу, що теж стає викликом для науковців.

Звернемо увагу на ще один аспект. Із зростанням обсягу і доступності архівних матеріалів з'являється необхідність в критичному підході до їхнього використання. Архіви є сховищем величезної кількості інформації, що охоплює різні епохи та сфери життя. Здійснюючи критичний аналіз, дослідники можуть виявити можливі аспекти перекручення фактів, політичного втручання чи інших впливів, що можуть впливати на достовірність джерел. По-друге, критичний аналіз архівних джерел включає в себе врахування контексту їхнього виникнення та збереження. Збережені документи можуть відображати тільки певний погляд або інтереси того часу, коли вони були створені. Спроби відновлення подій без урахування цього контексту можуть привести до спотворення історії. Щоб уникнути цього, варто опрацьовувати максимально доступне коло історичних джерел, а віднайдені архівні матеріали обов'язково співставляти з опублікованими джерелами з тієї ж проблематики.

Загалом, архівні джерела, незважаючи на свою давню історію, залишаються ключовим етапом у розвитку наукового пізнання. Використання архівних матеріалів є невід'ємною частиною сучасних наукових досліджень, дозволяє прискорити та полегшити процеси збору, аналізу та інтерпретації даних. Однак необхідно приділяти увагу методичним аспектам, адаптуючи традиційні підходи до нових вимог цифрової ери. Тільки з інтеграцією та

розвитком нових методик використання архівних джерел науковці можуть повністю використовувати їх потенціал у своїх дослідженнях.

Список використаних джерел та літератури:

1. Мережа архівних установ та спеціальних установ страхового фонду документації. *Державна архівна служба України. Офіційний веб-портал*. URL: <http://surl.li/hbub>
2. Про оптимізацію системи центральних державних архівів. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 червня 2022 р. № 732. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-optimizaciyu-s732-280622>

Володимир Підвойний,
доцент кафедри тюркології ННІФ
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

МЕТОДОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА ЕКСПЛІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ БІБЛІОТЕКИ-КОЛЕКЦІЇ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

Мета доповіді полягає в експлікації методичної бази дослідження бібліотечної колекції Агатангела Кримського (БКК), виявленні специфіки роботи та визначенні релевантних методів її опису, окреслення новітніх методичних параметрів для розкриття раритетності і інформаційного потенціалу.

Поліфункціональність об'єктів гуманітарного дискурсу, до числа яких відносимо і бібліотечні колекції, детермінується новітніми науковими парадигмами, для яких характерним є системність, міждисциплінарність, експансіонізм та гетерогенність методичних прийомів дослідження. Паралельно з ускладненням функціонального, семіотичного, структурного, жанрового обсягу артефактів національної культурної ідентифікації, акцентуації на «унікальності гуманітарних об'єктів» [4, с. 150] модифікується і методологічна база, у ринві якої досліджуються такі об'єкти. Телеологічні стратегії профілювання дослідження стимулюють модуляцію стандартного набору методик та інсталяцію новітніх способів пізнання дійсності.

Методологічні складові документознавчого та книгознавчого дискурсу перебувають у стані ревізій. Бібліотекознавство, знаходячись на перетині напрямів гуманітаристики, моделюючи міждисциплінарний діалог, отримує статус модератора процесу обміну методологічними платформами, що властиві різним галузям гуманітарного знання.

Сучасні кондиції формування методичних інтенцій під час опису бібліотечних колекцій детермінують введення низки облігаторних параметрів – швидкість отримання інформації з метадовідників, активне введення отриманого результату у науковий дискурс, профілювання платформи для

можливих порівняльних досліджень і вже на початковому етапі дослідження – чітко визначення перспективи наступних алгоритмів пошуку.

Селекція методів (прийомів, тактик, підходів) на початковому етапі формування мети дослідження є вельми актуальною. Увесь спектр процедурних маніпуляцій над об'єктом дослідження (текстові атрибуції, бібліографічний опис, концептуальні детермінації, текстовий аналіз) має бути проаналізований з позиції доцільності використання і розробки найефективніших стратегій для досягнення кінцевої мети. Облігаторною вимогою сучасного соціокультурного та гуманітарного дискурсу до методичного інструментарію дослідження є використання загальнонаукових принципів системності, об'єктивності, історизму та науковості.

Міждисциплінарність БКК провокує необхідність введення нового методологічного інструментарію, який використовується під час дослідження БКК, профілюється на солідарний ресурсний (парадигматичний) потенціал алгоритмів обробки матеріалу з метою застосування його у практичній діяльності науковців. Тому мультимірний процесинг над БКК – це комплексна бібліографічна задача, яка у поєднанні з традиційними методами обробки інформації впливає на формування мети дослідження.

Сучасна бібліоколекціологія має потужний методичний інструментарій, що дозволяє здійснювати дескрипційні процеси на усіх рівнях деталізації об'єктів, субкатегоріальної класифікації та мінімізувати дослідницькі похибки, уможливити послідовний менеджмент (промоцію, інтеграцію у ринок інформаційних послуг) колекції. Типовими методичними кластерами експлікаційних процедур слугують описовий, порівняльний методи. Облігаторні позиції бібліографічної реконструкції колекційних книгозбірень профілюють необхідність ревізії методів, які використовуються для реалізації опису колекцій.

Специфіка структурно-функціональної та тематичної методики значно відрізняється від традиційних описів колекцій. Вибір релевантної методики для опису БКК є актуальним, адже саме правильний вибір методики забезпечує високий рівень теоретичного обґрунтування, результатів емпіричного дослідження.

Стратегічної метою опису БКК є тотальний бібліографічний опис кожного артефакта колекції, укладання каталогу (у електронному та паперовому форматі) і поетапне введення (реанімація) БКК у науковий дискурс України (у форматі тематичних презентацій).

Серед тактичних завдань виділяємо :

- створення бібліограми кожного артефакта БКК відповідно до стандартних методів бібліографічного опису та візуальним аплікаціями титульних сторінок;
- моделювання проміжних та первинних сегментів колекції, окреслення етапності бібліографічної діяльності А. Кримського;

- деталізація історичних передумов формування БКК, моделювання мотивів колекціонування та визначення концептуальних маркерів книгознавчої концепції та бібліофільських стратегій А. Кримського;
- на основі сфрагістичного аналізу та процедур атрибуції маргіналій визначення локацій бібліотеки у синхронії та діяхронії;
- здійснення тематично-сегментарної диференціації БКК та моделювання провідних тематичних концептів;
- визначення функціоналу та стилістичних горизонтів БКК і на основі отриманих результатів розроблення програми поетапного уведення контенту БКК у науковий обіг України;
- здійснення моделювання когнітивного простору «Агатанегліани», визначення її когнітивно-прагматичних мотивів та аксіологічних параметрів, місця у сходознавчому дискурсі України.

Формування дизайну дослідження (проектне завдання, науково-дескрипційна програма) має базуватися на принципах історизму, об'єктивності, системності, цілісного бачення, прийомах інформаційного та документознавчого аналізу, адже саме у контекстуальному форматі взаємовпливів та залежності від історичних подій можливо аргументовано довести логічний зв'язок явищ, подій і фактів, встановити темпоральні лакуни у датуванні процесуальних подій, пов'язаних із екзистенцією БКК.

Селекція методів (приймів, тактик, підходів) на початковому етапі формування мети дослідження є вельми актуальною. Увесь спектр процедурних маніпуляцій над об'єктом дослідження (атрибуції, опису, детермінацій, текстовий аналіз) має бути проаналізований з позиції доцільності використання і розробки найефективніших стратегій для досягнення кінцевої мети.

Враховуючи поліпредикативність матеріалу БКК, цілісно-орієнтована методика має профілюватися на ідентифікацію об'єктів на основі чіткої ідеї про пролонгацію життя книги, уведення її в науковий обіг і повернення до користувачів.

У цілому дослідницька стратегія має базуватися на синтезі методів, тоді і гіпотезування буде вдалим і науково-обґрунтованим. Перспективними топіками подальшої методологічного розгортання є можливості використання контент-аналізу, поглиблення деталізаційних методик аналізу та створення на основі отриманих результатів цілісної, об'єктивної картини екзистенції БКК у синхронічних та діяхронічних вимірах. Рівень концептуалізації (тематична сегментація, поглиблення дескриптивних механізмів системоформуючих моментів) спричинить розширення завдань дослідження і корекцію мети.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архівістика: Термінологічний словник / Авт.-упорядн. : К.Є. Новохатський, К.Т. Селіверстова та ін. Київ, 1998. 106 с.
2. Кунанець Н. Концептуальні засади формування фондів приватних бібліотек Галичини XVII – початку XX ст.: до історії питання. *Записки ЛННБУ ім. В. Стефаника*. 2011. Вип. 3 (19). С. 233-352.

3. Лисенко Л.В. Наукові категорії «колекція», «зібрання», «бібліотека» як об'єкт вивчення, опису та реєстрації: до проблеми класифікації понять. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2003. № 8. С. 225-233.

4. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. Київ: Київський університет, 2018. 606 с.

5. Січкаренко Галина. Особливості методів аналізу документних джерел інформації. *Соціум. Документ. Комунікація. Історичні науки*. 2018. Вип. 6. С. 212-229.

Ярослав Цецик

кандидат історичних наук,

доцент кафедри

менеджменту та публічного врядування

(Національний університет водного

господарства та природокористування (м. Рівне))

ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБЛИВОЇ НАРАДИ ПО ЗАПЕЗПЕЧЕННЮ ПАЛИВОМ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В АРХІВНИХ ДОКУМЕНТАХ

Враховуючи загострення соціально-економічної ситуації у багатьох регіонах під час Першої світової війни органами імперської влади було утворено Особливі наради по забезпеченню паливом губерній. Відповідно до розпорядження Ради міністрів їх очільниками були губернатори. Таким чином, Особливу нараду у Волинській губернії очолював губернатор П. Скаржинський. У Державному архіві Житомирської області у фонді 112, зберігаються документи аналіз яких дає змогу проаналізувати ключові напрями її діяльності у 1916 – на початку 1917 рр.

Аналізуючи документи досліджуваного фонду необхідно враховувати, що у той час на території Волинської губернії велися активні воєнні дії, що негативно вплинуло на її соціально-економічний розвиток. Через недалекоглядну політику, а іноді й протидію органам місцевого самоврядування ряд повітових центрів губернії опинився у надзвичайно складній ситуації щодо забезпечення населення деревним паливом. Безпосередньо вирішення цієї проблеми було й покладено на Особливу нараду.

Так, у справі 6, вищеназваного фонду увага акцентувалася на тому, що 30 квітня 1916 р. Особлива нарада розглянула клопотання органу Новоград-Волинського спрощеного міського самоврядування й прийняла рішення про порушення клопотання про надання позики у сумі 10 тис. крб. для придбання палива [1, арк.1]. Враховуючи, ту обставину, що приватні банки погодилися надати місту позику під 6-7 % річних та той факт, що місто напередодні отримало позику в сумі 100 тис. крб. на «продовольчі операції», Особлива нарада прийняла рішення клопотати про виділення місту коштів і на придбання палива [1, арк. 2-3].

1 вересня 1916 р. волинський губернатор отримав від Овруцького міського старости інформацію про призупинення заготівлі дров для міста через відсутність робітників та підвід. Міський староста просив клопотати перед лісничим Овруцького державного лісництва про відведення лісових ділянок за пільговою ціною для продовження заготівлі. На зимовий період було потрібно 1,5 тис. кубічних сажень дров, а відсутність коштів гальмувала їх заготівлю [2, арк. 1]. Ще однією перешкодою в ефективній заготівлі палива для Овруча була дорожнеча «робочих рук і перевізних засобів». Міське управління розраховувало використати працю військовополонених, партію яких очікували однак вони так і не прибули. Щодо доставки палива то доводилося «розраховувати виключно» на місцевих селян, яких після проведення мобілізацій у діючу армію було небагато [2, арк. 4].

Таким чином, у 1916 р. на Волині виникли досить серйозні проблеми з забезпеченням повітових міст деревним паливом. Ці питання мала вирішувати Особлива нарада по забезпеченню паливом Волинської губернії. Одним із її головних завдань було знайти кошти для заготівлі палива адже більшість повітових центрів враховуючи ведення воєнних дій, зростання цін мали з цим значні проблеми. Через це органи місцевого самоврядування були змушені брати позики у приватних фінансових установах, за погодженням із вищеназваним органом.

Ще однією важливою проблемою, котру був змушений вирішувати губернатор стала відсутність вагонів для підвезення палива до повітових міст. З цього приводу у вересні 1916 р. Рівненська міська управа звернулася до губернатора з клопотанням у якому увага акцентувалася на тому, що через неможливість придбати паливо поблизу міста вони були змушені це зробити у поміщика Малиновського. Однак придбані напередодні 2 тис. сажень дров необхідно було доставити зі станцій Малин та Моквин до Рівного. Про це Міська управа клопотала ще 17 серпня 1916 р. У відповіді штабу армії констатувалося, що вагони могли бути надані лише після відповідного розпорядження управління Південно-Західної залізниці [3, арк. 120]. У зв'язку з цим Міська управа просила губернатора надати «відповідне розпорядження», щоб щоденно виділяли 8-10 вагонів для перевезення палива [3, арк. 120]. Враховуючи, що у Рівному необхідно було опалювати не лише будинки місцевих жителів, а й також розквартированих військових частин волинський губернатор порушив клопотання про щоденне виділення 8-10 вагонів для перевезення дров зі станцій Малин та Моквин до Рівного [3, арк. 121].

В іншому документі досліджуваної справи констатується, що 12 жовтня 1916 р. губернатор просив допомогти Рівненській управі, доправити до міста 1,5 тис. кубічних сажень дров придбаних у Цуманському лісництві. Клопотання було адресоване керуючому постачаннями Південно-Західного фронту генерал-лейтенанту Вербицькому [3, арк. 129]. Враховуючи, що у вищеназваному повітовому центрі дислокувався штаб імперської армії це питання вдалося врегулювати, однак як свідчать документи аналізованого фонду ряд повітових

центрів незважаючи на клопотання губернатора так і не отримали транспорту через небажання йти назустріч цивільним із боку військового командування.

Отже, документи, що висвітлюють діяльність Особливої наради по забезпеченню паливом Волинської губернії свідчать про різке загострення ситуації в регіоні у 1916 р. Незважаючи на зусилля органів місцевого самоврядування багато питань через протидію з боку військових та транспортний колапс в імперії так і не вдалося врегулювати. У результаті це призвело до різкого підвищення вартості деревного палива на Волині.

Список використаних джерел та літератури:

1. ДАЖО (Держархів Житомирської області). Ф. 112. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 1-3.
2. ДАЖО. Ф. 112. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1-4.
3. ДАЖО. Ф. 112. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 120-129.

Людмила Гуцало,
кандидат історичних наук, доцент
завідувач кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДЖЕРЕЛЬНОЇ ТА ІСТОРИОГРАФІЧНОЇ БАЗИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З СУЧАСНОЇ АМЕРИКАНІСТИКИ

Сучасний стан розвитку методології досліджень з всесвітньої історії свідчить, що наукова розробка актуальних проблем сучасної американістики потребує залучення великої кількості історіографічних, документальних, статистичних та інших видів джерел. З огляду на це, одним із ключових напрямів розвитку теорії і практики історичного джерелознавства є класифікація джерел, що, на думку Я. Калакури, «дозволяє повніше з'ясувати природу джерела та його інформаційний потенціал, здійснити його атрибуцію, а відтак досягнути цілісності джерельної бази – актуалізованої і потенційної» [1, с. 185].

Специфіка етапу формування джерельної та історіографічної бази наукових розвідок з американістики обумовлюється низкою чинників: різноманітністю джерел, що актуалізує евристичну функцію джерелознавства, яка полягає у критичному підході до відбору тих чи інших джерел; локалізаційною розкиданістю джерел (проте завдяки бурхливому розвитку сучасних ІКТ вітчизняні дослідники отримали змогу працювати з архівними й бібліотечними фондами, урядовими порталами США та інших країн, міжнародних організацій).

Згідно класифікаційної схеми писемних джерел Я. Калакури, побудованої за родово-видовим принципом [1], у наукових роботах з американістики

новітнього періоду, зазвичай, використовується комплексна джерельна база, структуру якої розглянемо на прикладі дослідження еволюції внутрішньої політики США у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Документальні джерела (опубліковані): нормативно-правові акти (Конституція Сполучених Штатів Америки, закони (Американський закон про охорону здоров'я 2017, Акт про громадянські права 1964), президентські укази та ін.). Зауважимо, що документи, які відображають функціонування владних інституцій США, розміщуються на офіційних веб-сайтах Білого дому, Сенату, Палати представників, профільних міністерств;

- платформи Демократичної та Республіканської партій;
- щорічні послання Президента до Конгресу про стан Союзу та ін.

Оповідні (наративні) джерела, як-от: інавгураційні звернення, в яких представлені бачення новообраних президентів ситуації, що стосується проблемних питань і інтересів американців як всередині країни, так і на міжнародній арені, та пропозиції щодо їх розв'язання; прокламації; звернення Президента США до нації та ін.

Періодична преса (статті й повідомлення щодо внутрішньополітичної урядової діяльності в періодичних виданнях, зокрема в таких, як The Washington Post, The Times, The Economist, служби CNN тощо).

Джерела особового походження, для прикладу, Білл Клінтон у своїй праці «Між надією та історією: зустрічаючи виклики Америки у 21-му столітті» [2] (1996) відобразив нову філософію президента-демократа, який сподівається бути переобраним на другий термін, тоді як в книзі «Моє життя» (2004) [3] він підбиває підсумки свого восьмирічного президентства, не оминаючи такі невдалі моменти, як «монікагейт» і загрозу імпічменту та ін.

Зауважимо, що в сьогоднішніх реаліях окремим видом джерел про діяльність сучасних президентських адміністрацій стали повідомлення в соціальних мережах, зокрема цей шлях комунікації активно використовується Д. Трампом та Дж. Байденом. Так, Д. Трамп «від зміни політики і до найму та звільнення співробітників Білого дому використовував платформу соціальних мереж як ніякий інший американський президент» [4].

Історіографічну базу дослідження проблем американістики умовно можна поділити за географічною ознакою на зарубіжну та вітчизняну. У зарубіжній історіографії ключове місце посідають праці американських дослідників. Так, при дослідженні еволюції внутрішньої політики США у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. в якості концептуальної основи була використана синтетична праця американських істориків Дж. Тіндалла та Д. Шая «Історія Америки» [5].

Праця історика Р. Нойштадта «Президентська влада: політика лідерства» [6] протягом майже чотирьох десятиліть є основою дослідження американського президентства. Саме Нойштадту належить теза, що «президентська влада – це влада переконання», що тривалий час було орієнтиром у вивченні феномену американського президентства.

Грунтовно досліджена тема політичної системи США, зокрема Д. МакСвіні та Дж. Звеспер представили аналіз становлення та трансформації американської партійної системи, її сучасний стан та майбутні перспективи розвитку [7].

В американській історичній науці представлені детальні біографії майже всіх президентів США. Так, праці американського історика С. Амброуза вміщують біографії президентів Д. Ейзенхауера («Ейзенхауер: солдат, генерал армії, обраний президент») [8] та Р. Ніксона («Ніксон: триумф політика») [9]. Біографія «президента, якого не обирали» Дж. Форда висвітлена в роботі Б. Вестала «Джеррі Форд, зблизька: розслідувальна біографія» [10], Л. Джонсона – Р. Вудс «В'язні надії: Ліндон Б. Джонсон, велике суспільство та межі лібералізму» [11].

У вітчизняній історіографії історія розвитку інституту глави держави США від зародження до 2020-х рр. відображена в колективній праці за наукової редакції Н. Хоми. Автори зауважують, що «США є батьківщиною інституту президентства», а також «XX століття без перебільшення можна вважати століттям «президентотворення» – такою активною була еволюція цього інституту» [12, с. 4].

Окремі аспекти розвитку внутрішньої політики адміністрацій того чи іншого президента США досліджені Г. Барановим, А. Басуєвою, В. Данилець, О. Машевським, М. Барабой, С. Пронем та ін.

Отже, у дослідженні актуальних проблем сучасної американістики необхідно послуговуватися широкою, ретельно відібраною джерельною базою у поєднанні з зарубіжними та вітчизняними історіографічними напрацюваннями.

Список використаних джерел та літератури:

1. Калакура Я. Класифікація джерел із всесвітньої історії як дослідницький метод. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2015. Вип. 15. С. 185–197.
2. Clinton B. Between Hope and History: Meeting America's Challenges for the 21st Century. N.Y.: Random House, 1996. 178 p.
3. Clinton B. J. My Life. N.Y.: Alfred A. Knopf, 2004. 969 p.
4. Shear M., Haberman M., Confessore N., Yourish K., Buchanan L. and Collins K. How Trump Reshaped the Presidency in Over 11,000 Tweets. *The New York Times*. September 02, 2019. URL: <https://www.nytimes.com/interactive/2019/11/02/us/politics/trump-twitter-presidency.html>
5. Тіндалл Д. Б., Шай Д. Е. Історія Америки / пер. з англ. Л. Притула, Г. Сташків, О. Щур. Львів: Літопис, 2010. 904 с.
6. Neustadt R. Presidential Power, The Politics of Leadership. Hoboken. NJ: Wiley, 1964. 221 p.
7. McSweeney D., Zvesper J. American political parties: the formation, decline, and reform of the American party system. London, New York: Routledge, 1991. 288 p.

8. Ambrose S. Eisenhower. Soldier, General of Army, President-Elect. N.Y., 1983. Vol. 1. 637 p.
9. Ambrose S. Nixon. The Triumph of the Politician. Vol. 2. N.Y., 1989. 736 p.
10. Vestal B. Gerry Ford. Up Close. N.Y., 1974. 214 p.
11. Woods R. B. Prisoners of Hope: Lyndon B. Johnson, the Great Society, and the Limits of Liberalism. New York: Basic, 2016. 461 p.
12. Американський президенціалізм: інститут глави держави в США у персоналіях від зародження до сьогодення. Біографічна енциклопедія / за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2018. 369 с.

Оксана Маркевич,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії
історичного факультету Житомирського державного
університету імені Івана Франка

СТАТИСТИЧНИЙ ОПИС ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЮ

Захоплення територій та їх інтеграція потребували складання деталізованих господарсько-економічних відомостей про регіон. Цього вимагали збирання податків, відбування земських, а також військової повинностей. Виконання цих завдань на думку української дослідниці Ю. Коник демонструвало успішні заходи освоєння краю і були під силу лише владним і авторитетним урядовцям [3]. У губерніях українського Правобережжя проведення топографічних зйомок та складання різного роду статистичних відомостей, на думку І. Петрової було зумовлено військовими потребами і доручалося військовим [5-6]. Натомість, в Державному архіві Житомирської області збережено неопублікований статичний опис, який ми вважаємо першою спробою уніфікувати відомості про приєднаний край, що здійснювалося цивільними чиновниками. Виконавцем цього завдання став одіозний волинський губернатор М. І. Комбурлей. Завдання нашого дослідження полягає в тому, щоб охарактеризувати статистичний опис Волинської губернії на предмет вміщеної в ньому інформації.

Захопивши території колишньої Речі Посполитої, Катерина II не організувала генеральне межування земель, за шляхтою були збережені земельні права з тією лише вимогою, що вони мали засвідчити свою лояльність новій владі присяжними листами. Була організована землемірна служба¹, до завдань якої входило складання карт і описів. Держава потребувала детальних статистико-економічних та демографічних відомостей, а також атласів, які б

¹ Див. детальніше землеміри

містили генеральну географічну карту кожної губернії з поділом на повіти, плани й описи повітів, плани (а по можливості й мальовані види) губернського і повітових міст, карти водних комунікацій, поштові карти тощо. Згодом виникла потреба уніфікувати інформацію, а першим, хто взявся за складання опису Волинської губернії був М. І. Комбурлей, який управляв губернією на правах генерал-губернатора, користувався великим кредитом довіри державної влади та місцевих установ [4, с. 61]. Створення такого статистичного опису потребувало взаємодії багатьох місцевих установ – земських судів, справників, повітових землемірів, які надсилали в канцелярію губернського землеміра відомості, де вони оброблялися, структурувалася у статистичний опис по повітах.

Реалізація запланованого викликала величезні труднощі. Уже перші рапорти Рівненського земського суду містили не таблицю відомостей, а причини затримки, серед них і ті, що поміщики не можуть скласти необхідну інформації без землеміра [2, арк. 1]. Згодом про неможливість вчасно відправити інформацію повідомили острозький, овручський, кременецький, старокостянтинівський і новоград-волинські земські справники [2, арк. 13-18]. Заславський земський суд хоч і надіслав інформацію, але не у визначеній формі. Він містив узагальнені дані про заводи, торгівлю, землеволодіння, ліси тощо. Така обмежена інформація не задовольняла М. І. Комбурлея як і темпи її відправки. Врешті вдалося зібрати інформацію по Дубинському, Ковельському, Кременецькому, Луцькому, Володимирському, Овручському та Житомирському повітах [1], а також окремо міста Рівне та Радзивилов [2, арк. 33-37].

Результат виправдав очікування влади, укладені реєстри являють собою уніфіковані таблиці, які містять загальну інформацію про міста, містечка, села поселення, присілок (першого і другого класу). Висвітлювали відомості господарсько-економічного характеру: ґрунти та їх характеристику (піщані, чорноземи, сіропіщані, болотисті тощо), врожайність, корчми, заводи і фабрики (винокурні, пивоварні, суконні, поташеві, цегляні тощо), сінокоси та пасовища, дороги, станції, ліси (щоглеві, корабельні, будівельні, мішані тощо), а також просторово-географічного – гори, рівнини, канали, ріки, річки, озера, тощо.

Особливо цінними є примітки, які в описовій формі вказують на певні природно-географічні та економічні особливості регіону. Вони не мають такої чіткої структури як таблиці і, швидше за все, були власними судженнями чиновників. Так, у Кременецькому повіті акцент робився на тому, що частиною повіту є кам'яністі гори, які починаються в Дубинському повіті і простягаються до австрійських володінь; ліс, переважно, будівельний, якого у співвідношенні до ріллі набагато менше, водяться дикі тварини: вовки, лисиці і зайці, але через їх невелике число полювання не стало поширеним заняттям; сінокосів, пасовищ – небагато, а трави ростуть посередні; річок судноплавних не має, а рибною ловлею займаються тільки поміщики для домашніх потреб. В повітовому місті мале число християн, а більше євреї, які займаються торгівлею

та рукоділлям. У селах займалися фруктовим садівництвом, тому їх зарахували до першого класу [2, арк. 62].

Відомості обов'язково мають примітки, що стосувалися землеробства, а Луцький та Житомирський земські справники додатково уклали відомість за 1814 рік про посіви та урожаї хлібних та зернових культур: жита, пшениці, ячменю, вівса, проса, гречки, гороху, маку, льону, хмелю, тютюну у пудах. Так, згідно статистичних даних у Луцькому повіті висівали 12 006 десятин жита, з яких отримували 36019 пудів урожаю, пшениці сіяли 2844 десятин, урожаю 11376 пудів, вівса 14 711 десятин і урожаю 29 422 пудів відповідно. У таблиці детально описано інші зернові. Щодо більш екзотичних культур, то вказано, що маку висівали дві десятини і урожаю збирали 62 пудів. Хмелю та тютюну у Луцькому повіті збирали 200 і 115 пудів відповідно [1, арк. 12-13, 39-40].

Як уже зазначалось, статистичний опис не був до кінця укладений, містив інформацію про сім повіті та два міста (Рівне та Радивилів) окремо. Причиною цього могло бути розпочате слідство над одіозним губернатором М. І. Комбурлеєм, якого спочатку відсторонили, а згодом звільнили. Для перевірки діяльності губернських установ був відправлений сенатор Ф. Ф. Сіверс, який водночас виконував обов'язки губернатора. Результатом роботи останнього був звіт про Волинську губернію обсягом більш ніж з чотирьох тисяч аркушів², де могли бути використані дані, зібрані попередником.

Отже, статистичний опис Волинської губернії, який складався за ініціативи губернатора М. І. Комбурлея, незважаючи на незакінченість, містить цінну інформацію про господарсько-економічний стан краю. Інформація узагальнювалась у канцелярії губернського землеміра у вигляді об'ємних таблиць з умовними позначками, дуже уніфікованими. А ось неформальна характеристика давалась справниками і напряду демонструвала бажання службою домогтися кар'єрного зростання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.). Ф. 263. Оп. 1. Спр. 316. 76 арк.
2. Держархів Житомирської обл. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 312. 42 арк.
3. Коник Ю. Еволюція губернських межових установ півдня України останньої третини XVIII ст. – першої третини XIX ст.: від Новоросійської межевої експедиції до Херсонської губернської креслярні. *Південний архів. Сер.: Історичні науки*. 2009. Вип. 30. С. 77-85.
4. Маркевич О. В. *Феномен М. І. Комбурлея або хроніка правління волинського губернатора. Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2011. Вип. XIX. С. 59-72.

² За результатами звіту та проведеної ревізії Ф. Ф. Сіверс був нагороджений орденом Олександра Невського

5. Петрова І. В. Описово-статистичні джерела з історії України останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст.: дис. ... д-ра іст. наук. Запоріжжя, 2020. 651 с. URL: <http://surl.li/msnqr> (дата звернення 01.11.2023).

6. Петрова І. В. Історія проведення топографічних зйомок та триангуляційних робіт у Подільській, Київській та Волинській губерніях (перша половина XIX ст.). *Гуманітарний журнал*. 2013. № 3. С. 11-19

Ігор Власюк
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
історичного факультету
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ З ВИВЧЕННЯ ПЕРІОДУ НЕПУ НА ВОЛИНІ (1921-1928 РР.)

Актуальність теми дослідження пов'язана з необхідністю вивчення історичного досвіду періоду нової економічної політики (НЕП), різних сфер суспільного життя.

Метою дослідження є аналіз документів Державного архіву Житомирської області, у яких міститься важливий матеріал з аграрної та соціальної історії років НЕПу на Волині.

Насамперед важливо виділити документи, присвячені складним та суперечливим відносинам між більшовицькою владою та різними групами селянства у цьому регіоні [1]. Різні звіти виконавчих комітетів влади, переписки свідчать про складний характер цих відносин, про намагання влади нав'язати свою політику селянам, прив'язати до своїх завдань та ідеології, не дати розгорнутися селянському підприємництву та самостійності. Влада найбільше виділяла незаможних селян як своїх потенційних союзників, однак протилежним було ставлення до заможних господарів, які зазнавали утисків економічних та обмеження своїх виборчих прав [3].

Земельні питання вирішувалися складно, про що свідчить хід землевпорядних робіт, поточні проблеми життя на селі. В усіх документах можна простежити класовий характер аграрної політики радянської влади у волинському селі, способів вирішення актуальних тоді питань, спроб одержавлення усіх процесів на селі, встановлення відповідного контролю над ними.

Традиційні питання аграрних відносин на Волині поступаються перспективам дослідження процесів у соціальній сфері, що потребує переосмислення, виявлення маловідомих або невідомих раніше фактів, вивчення різних соціальних аномалій.

Зокрема, архівні документи ф. Р-28 містять багато цінної інформації про кримінальні злочини, бандитизм у 1920-х рр., також боротьбу з рухами опору радянській владі у цій губернії [2]. Низку різних повідомлень, звітів присвячено також проблемам проституції, самогоноваріння та способам боротьби з ними.

Окремим аномальним явищем періоду НЕПу була дитяча безпритульність, вирішення якої залежало від своєчасних та ефективних дій самої влади і суспільства. Відповідно тема включає й аналіз проблем функціонування дитячих будинків на Волині, становища дітей в них. Обстеження та звіти стану різних дитячих будинків показують часто наявність порушень санітарних умов проживання дітей, відсутності елементарних речей [4; 9].

Ще однією серйозною проблемою тогочасного суспільства було безробіття. Роки НЕПу у цьому відношенні були складним періодом, коли поставало багато питань працевлаштування, особливо жінок. Владі більшовиків, як показують документи, було важко оволодіти ринком праці та встановити контроль над усіма процесами. Перевага віддавалася адміністративно-командним заходам і методам. Місячники допомоги безробітним, проведення громадських робіт відіграли свою позитивну роль у вирішенні проблеми [5; 6; 11].

Сухоти, венеричні захворювання, різні епідемії (холери, кору та ін.) були поширеними особливо у першій половині 1920-х рр., коли суспільство долато наслідки Громадянської війни. Тому на окремий інтерес заслуговує санітарна справа в регіоні, функціонування лікарень, кампанії щеплення населення, способи боротьби з епідеміями [7; 8; 10].

Отже, документи Державного архіву Житомирської області містять багато інформації про різні аспекти аграрного розвитку Волині, відносин селян з владними органами, а також особливо перспективним є дослідження соціальної сфери. Проблеми того часу потребують подальшого вивчення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Житомирської області (ДАЖО). Ф. Р-12. Оп. 1. Спр. 2.
2. ДАЖО. Ф. Р-28. Оп. 1. Спр. 27.
3. ДАЖО. Ф. Р-28. Оп. 1. Спр. 1122.
4. ДАЖО. Ф. Р-31. Оп. 1. Спр. 66.
5. ДАЖО. Ф. Р-280. Оп. 1. Спр. 41.
6. ДАЖО. Ф. Р-272. Оп. 1. Спр. 154.
7. ДАЖО. Ф. Р-276. Оп. 1. Спр. 48.
8. ДАЖО. Ф. Р-326. Оп. 1. Спр. 64.
9. ДАЖО. Ф. Р. 327. Оп. 2. Спр. 36.
10. ДАЖО. Ф. Р-360. Оп. 1. Спр. 18.
11. ДАЖО. Ф. Р-1657. Оп. 1. Спр. 434.

Марина Хададова
старший викладач кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ДРЕВЛЯН ЯК ДЖЕРЕЛО РАННЬОЇ ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Ранній етап становлення давньоруської феодальної держави не достатньо відображений в писемних джерелах. Але для реконструкції вказаного процесу надзвичайно важливими є археологічні пам'ятки – матеріальні історичні джерела. Саме їх вивчення дозволяє відтворити процеси переходу від племінного етапу розвитку східнослов'янських племен до ранньої державності. Досить наглядно це можуть ілюструвати пам'ятки літописних древлян.

Питанню виокремлення території древлянського племінного союзу було присвячено багато уваги у працях істориків XIX – XX ст. Але лише за допомогою аналізу археологічних пам'яток стало можливим окреслити кордони розселення древлян. На сьогодні існують два основних показники, які допомагають локалізувати саме древлянські пам'ятки – наявність підкурганних поховань з обрядом тілопокладення на давньому горизонті, а також поселенські пам'ятки з наявністю кераміки типу Лука-Райковецька [1, с. 48-49]. Вказані пам'ятки розташовані у поліській зоні правобережжя Дніпра: з півночі древлянська територія від дреговичів відділена прип'ятськими болотами, так само заболоченою заплавою р. Здвиж вона відділяється від полян, а на заході кордоном між волинянами і древлянами виступає межиріччя Случі і Горині. На півдні древляни ніколи не виходили із зони лісів у зв'язку з постійною загрозою нападів кочівників. В цілому площа древлянської землі складала приблизно 28 км. кв. [1, с. 57].

Отже на окресленій території існував цілий ряд різноманітних пам'яток, які не лише характеризують матеріальну культуру древлян, але і процес їх входження до першої східнослов'янської ранньофеодальної держави. Ці пам'ятки варто розглядати у комплексі. Такий підхід був запропонований С. Гамченком, який розглядав три типи археологічних пам'яток (городища, поселення, могильники) як єдиний поселенський комплекс, що складався ще в VII – IX ст. [2, с. 7]. Саме в цей час і виникають укріплені поселення на території древлян. Так в результаті археологічних розкопок 2016 р. в м. Малині були виявлені рештки оборонних споруд VIII ст., а також груба ліпна кераміка та інші знахідки, які дозволили визначити цей об'єкт як найбільш ранній міський комплекс Східної Європи [5, с. 90-92].

В цілому в IX-X ст. на древлянській території існувало двадцять укріплених поселень – племінних центрів «градів», де перебувала місцева еліта – «князьє всякое». Існував також загальнодревлянський центр, яким виступав літописний Іскоростень. Це була резиденція «світлого» князя, який мав певну політичну владу над іншими древлянськими елітами. Іскоростень також виступав центром ремесла, землеробства, торгівлі, мав також фіскальні функції. В середині X ст. спостерігається знищення більшості «градів», зокрема і Іскоростеня. Протягом XI ст. згідно

результатам археологічних досліджень, на території древлян функціонували 5-8 городищ. В XII-XIII ст. – 31 городище, 18 з яких засновано на нових місцях [2, с. 51].

З історичної точки зору це можна пояснити літописними відомостями про каральний похід київської княгині Ольги в 946 році, в результаті якого були знищено більшість «градів» як центрів древлянського сепаратизму. Кілька городищ, де ми простежуємо їх безперервне існування, перетворюються у великокнязівські вартові фортеці, як, наприклад, Грубське і Яроповичі, розташовані на кордоні з лісостепом. Б. Звіздецький розглядав це як свідчення ломки старих патріархальних відносин і утворення ранньофеодальної централізованої держави [2, с. 80].

В XII-XIII ст. городища разом з прилеглими поселеннями відкритого типу виступають як господарсько-економічні одиниці. Часто вони є центрами ремесла, як, наприклад мале городище Городська (літописний Городеськ), де в результаті розкопок було виявлено потужний центр металургійного виробництва. Він являв собою комплекс круглих в плані заглиблених будівель – масивних печей для виплавки заліза. Супровідні знахідки – криці, уламки сопел, шматки необробленої руди, чисельні залізні вироби, вказують на постійне функціонування цього об'єкту [2, с. 91].

Більш масштабне явище являє собою територія Овруцького кряжу, де розташовані родовища пірофілітових сланців. Той факт, що сам град Вручай не був спалений, а перетворений в центр древлянської землі, віддавався в «кормленіє» безпосередньо синам київських князів, свідчить про його важливість не лише як адміністративного, але й як економічного центру. В регіоні складається перша в історії середньовічної Європи виробнича індустрія - пірофілітова індустрія. Вона включає всі процеси від видобутку каменю, його первинної обробки, виготовлення готових виробів і заготовок, до транспортування їх на віддалені відстані.

Вказана територія була густо заселена. Про це свідчить кількість виявлених і досліджених пам'яток X-XIII ст. На Овруцькому кряжі відомо 77 городищ і поселень давньоруського періоду, В результаті досліджень Овруцької археологічної експедиції протягом 1996-2009 рр. були виділені 6 мікрорегіонів, які поєднують у собі кар'єр, спеціалізоване виробниче поселення та транспортні шляхи. Всього було визначено і локалізовано більше 40 спеціалізованих виробничих поселень, жителі яких займались обробкою пірофілітового сланцю. До речі, в більшості випадків кожне поселення спеціалізувалося на виробленні конкретної продукції – пряселець, намистин, хрестиків, ливарних форм, жорен, або обтісування великих плит для архітектурно-будівничих потреб [4, с. 157-166].

У випадку з налагодженням пірофілітової індустрії на підкореній древлянській території ми бачимо монополізацію великокняжою київською владою прибуткового промислу, який перебував під постійним наглядом одного із членів родини великого князя.

Як вже зазначалося, важливою частиною кожного древлянського поселенського комплексу є поховальні пам'ятки, в даному випадку представлені курганными могильниками. На думку І. Русанової саме вони є визначною ознакою розселення древлянських племен. Протягом XIX- початку XX ст. древлянські поховальні пам'ятки досліджували В.Антонович, Я.Яроцький, Ф.Штейнгель, С.Гамченко, О.Фотинський та ін. В той час було виявлено і зафіксовано більш як 2000 курганных насипів, 420 із яких

були досліджені. Основною ознакою поховань VIII – X ст. було положення небіжчика (у випадку інгумації), або решток кремації на давньому горизонті. Із двох поховальних обрядів переважає тілопокладення, присутні також кенотафи [3, с. 296-297]. Слід зазначити, що в кінці X ст. поховальний обряд, особливо на південних древлянських територіях змінюється – поховання здійснюються в ямах під курганными насипами. Ці зміни можна пояснити впливами полянських традицій, або поширенням християнства та відповідного поховального обряду. В цей час виникають великі курганні могильники. Так на початку XX ст., за свідченнями дослідника І. Самойловського, навколо Коростенського городища розміщувалося кілька курганных груп (приблизно 300 курганів) з насипами різного розміру, а по берегах р. Уж було зафіксовано ще 6 курганных груп. Нажаль більшість вказаних поховальних пам'яток були знищені в результаті господарської діяльності людини.

Отже у підсумку зазначимо, що досліджені археологічні пам'ятки древлянської землі є не лише джерелом наших знань про матеріальне життя цих східнослов'янських племен, але і використовувати їх як історичне джерело, що надає інформацію і про участь древлян в процесі утворення давньоруської держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. Звіздецький Б.А. Про кордони древлянської землі. *Археологія*. 1989. №4. С.47-58.
2. Звіздецький Б.А. Городища IX-XIII ст. на території літописних древлян. Київ, 2008. 176 с.
3. Моця О.П. Дослідження курганів древлянської землі в другій половині XIX – на початку XX ст. *Археологія і давня історія України*. Київ: ІА НАНУ, 2017. Вип. 4. С.296-298.
4. Павленко С.В. Овруцька середньовічна пірофілітова індустрія: результати, проблеми та перспективи дослідження. *Археологія і давня історія України*. Київ, 2010. № 1. С. 157–166.
5. Петраускас А., Хададова М. Розкопки древлянського городища VIII ст. в м. Малині. *Археологія і давня історія України*. Київ: ІА НАНУ, 2016. Вип.4. С. 88-92.

Василь Кішлар,
здобувач III курсу першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: ст.викладач *М.В.Хададова*)

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ ПЛЕМЕН ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У процесі вивчення пам'яток черняхівської культури найгостріші дискусії точилися навколо питання про те, який етнос їх залишив. Протягом дослідження пам'яток черняхівської культури та накопичення матеріалу виникали наступні гіпотези щодо її етнічної приналежності:

- черняхівська культура - це культура східнослов'янських племен (М.Брайчевський, Є.Махно, Е.Симонович);
- черняхівська культура – це культура германських племен (М.Артамонов, Ю.Кухаренко, Б.Магомедов);
- черняхівська культура – це культура, що об'єднувала різноетнічні племена – германські, фракійські, слов'янські, пізніх скіфів та сарматів (П.Третьяков, В.Баран, І.Винокур) [1, с. 30-32].

Першовідкривач черняхівської культури В.Хвойка відніс її пам'ятки до пізнього етапу «культури полів поховань», яка, на його думку, була слов'янською. Він також визначив місце черняхівської культури в етногенезі слов'янства виходячи із власної теорії автохтонності розвитку населення Середнього Подніпров'я від землеробських культур скіфського часу до культур періоду формування Київської Русі [3, с. 214].

Практично в цей самий час старожитності черняхівської культури були виявлені львівським археологом К. Гадачеком під час дослідження багатопарового поселення Неслухів недалеко від Львову. Галицький дослідник, який належав до культурно-історичної школи археології, був прибічником концепції Г.Коссіні щодо визначної ролі германських племен в історії Європи. Тому Гадачек матеріали з більшості досліджуваних пам'яток пов'язував з германцями [4, с. 216-218].

Слід зазначити, що на початку XX ст. відомий німецький археолог П.Райнеке висловив думку про готську приналежність черняхівських пам'яток. Його «готську теорію» підтримала більшість західноєвропейських археологів, зокрема Е. Блюме, Г. Косінна, К. Дікулеску. Вони підкреслювали схожість знахідок черняхівського типу зі знахідками південної Прибалтики та пов'язували їх з германськими народами, таким як готи та гепіди. А дослідники Е. Бреннер та М. Еберт визначали готські елементи в черняхівських пам'ятках півдня України та нижньодунайського регіону [3, с.218].

Не зважаючи на те, що дослідження пам'яток культури полів поховань в Радянському Союзі відбувалося безсистемно і періодично, їх включили в схему слов'янського етногенезу. Ця ідея простежується в працях Б.Рибакова, М. Артамонова, В. Петрова. Основним завданням дослідників слов'янських старожитностей було протистояння ідеям так званої «школи Коссини», представники якої на прикладі археологічних пам'яток римського часу, зокрема черняхівської культури, намагалися демонструвати провідну роль германської раси в Європі [3, с. 225].

У 1940-1950-х роках "автохтонна" або "слов'янська" концепція черняхівської культури стала провідною теорією в археології ранніх слов'ян. Накопичений за перші повоєнні роки археологічний матеріал сприяв розробці «антської теорії», вперше висловленої М.Артамоновим. Сутність її полягала в співвідношенні носії черняхівської культури з антами та склавінами, про яких згадували візантійські та готські джерела. Це було пов'язано з тим, що до кола черняхівських старожитностей помилково відносили пам'ятки ранньослов'янського часу, які в подальшому були виділені в пеньківську культуру.

Прибічником «антської теорії» виступав відомий український археолог М.Брайчевський. Він висував аргументи проти готської приналежності культури, вказуючи на те, що «генеалогічні корені черняхівської культури, які міцно пов'язують її з місцевими культурно-історичними традиціями, визначають її місце в історії саме східнослов'янських племен» [2, с.18-23].

Однак накопичений матеріал вказував на етнічну різноманітність носії черняхівської культури, що збільшило кількість прибічників її поліетнічності. На думку археолога І.Винокура археологічна культура «покривала» різні племена, що мешкали на великій території Центральної та Східної Європи, в тому числі і слов'янські. Ця точка зору, на думку дослідника, включає як місцеві фактори, так і прийшли, тому є найбільш перспективною при дослідженні черняхівської культури [5, с. 9].

В останні десятиліття дослідники загалом дотримуються поліетнічної концепції черняхівської культури, але розуміння її різниться. На думку одних дослідників, лісові та степові райони України були заселені переважно слов'янами або слов'янами та сарматами. Вони надавали значення скіфо-сарматському та дако-готському компонентам, а з германськими готами пов'язували лише пам'ятки з вельбарськими ознаками. Як ознаки етнічності ряд дослідників пропонує розглядати керамічне виробництво, а саме технологію (кружальне або ліпне виготовлення), асортимент, притаманний певному регіону поширення пам'яток та ін. Кераміка охарактеризована в роботах Ю. Башкатова, В. Барана, М. Брайчевського, Н. Бокія, І. Винокура, В. Войнаровського, В. Гончарова, Б. Магомедова, О. Петраускаса, Є. Синиці та ін.

Одним із важливих критеріїв поліетнічності черняхівської культури може виступати поховальний обряд. Відомо, що на всій території поширення культури представлені поховання за обрядом тілопокладення та тілоспалення. Зокрема дослідженню кремаційних поховань присвячені роботи О.Петраускаса.

Він визначає 16 способів кремації та поховання кремаційних решток, які, на думку науковця, відповідають поховальній обрядовості окремих етнічних груп що складали черняхівську спільноту [6, с. 40-65].

Отже у підсумку зазначимо, що за більш як столітню історію дослідження пам'яток черняхівської культури неодноразово змінювалися погляди на етнічну приналежність її носіїв. Однак, накопичений з часом археологічний матеріал дозволяє розглядати черняхівську культуру як поліетнічну.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бокій Н., Козир І. Пам'ятки черняхівської культури на пограниччі степу і лісостепу дніпровського правобережжя (за матеріалами Кіровоградщини). *Наукові записки Кіровоградського педагогічного університету. Серія Історія*, 2005. Вип. 9. С.30-45.
2. Брайчевський М.Ю. Про етнічну приналежність черняхівської культури. *Археологія*, 1957. Т.10. С. 11-25.
3. Брайчевський М.Ю. Історія вивчення черняхівської культури. *Історіографічні дослідження в Українській РСР*. Київ: Наук. думка, 1968. Вип. 1. С. 213-238.
4. Булик Н. Львівська археологія ХІХ – початку ХХ століття: дослідники, наукові установи, музеї. Львів, 2014. 304 с.
5. Винокур І.І. Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II – V ст. н.е. Київ: Наукова думка, 1972. 186 с.
6. Петраускас О.В. Типи археологічних комплексів трупоспалень черняхівської культури (територія поширення, етнокультурні особливості та хронологія). *Археологія*. 2002. №3. С.40-65.

Катерина Остапенко

здобувачка ІІІ курсу першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету

Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Науковий керівник: к. і., н., доц. **І. В. Мазур**)

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ЩОДО ЖІНОЧОГО СУЛТАНАТУ В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (1534-1656 РР.)

У даній розвідці авторка аналізує джерельні розбіжності та історіографічну традицію в походженні представниць жіночого султанату (1550–1656) від Роксолани до Турхан-султан.

Історіографія і джерела: Інтерес до пізнання і дослідження Османської імперії, а особливо жіночого султанату прослідковується в наукових колах здавна. Проте українська історіографія долучилась до досліджень першоджерел досить недавно. Серед українських дослідників слід відзначити Олександр

Шутко, яка зацікавилася османською тематикою під час подорожей до Туреччини й вивчення турецької мови. Завдяки творчому доробку та історичній літературі турецьких дослідників, вона дізнається безліч фактів та відомостей із біографій легендарних постатей, які були невідомі в Україні і одна з її книг має назву «Гарем османських султанів. Доба жіночого султанату» [1].

У вивченні даної проблеми праці турецьких хронікерів та сучасних дослідників займають чільне місце та потребують введення в науковий обіг української османістики. У даній роботі, особливу увагу привернули такі турецькі історики як Озлем Кумрулар «Нурбану та Сафіє Султан, які встановили трон у гаремі» [2], Йилдирай Кара «Правління жінок в османській імперії» [5] та Ільбер Ортайлі «Гарем палацу Топкапи та гарем будинку султана Хумаюну» [6].

В історії Османської імперії, османісти виділяють один період, який відомий в історії як Жіночий султанат (1534 – 1656 рр.). Цей період охарактеризувався тим, що жінки займали важливе місце в державному управлінні та мали вплив на події в імперії через свої родинні зв'язки та політичний вплив. Яскравими представницями були Роксолана (Хюррем) Султан, яка у 1534 році стала управителькою гарему після смерті матері султана Сулеймана I Пишного Айше Хафси-султан. Нурбану-султан, Сафіє-султан, Махпейкер Кьосем-султан та Турхан-султан.

Турецькі дослідники наголошують про відмінності західної та східної історіографії, що час від часу призводять до помилок. Зокрема титул «королева», який використовувався для жінки, яка була дружиною короля на Заході, не діяв для Османської імперії. В Османській імперії дружину султана в різні періоди називали такими титулами, як хатун, хасекі, перша жінка та Гозде. У османському палацовому протоколі найвищою посадою для гарему є султанат Валіде (законна дружина правителя, мати спадкоємця що посів престол). З цієї причини для західних авторів природно плутати назви та місця розташування османського гарему [2]. Згідно турецької історичної традиції, персональні імена багатьох жінок в «гаремі» стають анонімними і не відображаються в документах. Згадки про представниць гарему османської династії включались в нечисленні документи. Існуючі записи звертаються до питання їх вихованням, доброзичливості та доброчесності. Таким чином можна зауважити що ідеальна жінка гарему повинна бути носієм мусульманських чеснот та не цікавитись політикою і не втручатись в державні справи. Проте, саме доля та діяння таких дружин та наложниць удостоїлась честі бути задокументованими [3].

Праці—сучасники згаданих подій, часто є суперечливими в оцінках ранніх біографій та походження визначних політичних діячок Османської імперії.

Існують розбіжності щодо імені та походження першої представниці жіночого султанату Роксолани (Хюррем) (1502 – 1558). В джерелах вона мала різні імена – Настя та Олександра. Так її «охрестили» українські та польські письменники ХІХ століття. Неузгодженими також є погляди дослідників і щодо

її походження. «Народження Роксолани в османському імператорському гаремі можна порівняти з метеоритом або яскравою кометою, що сяє в темряві ночі», — каже Галина Єрмоленко, яка проводила дослідження про Роксолани. Деякі європейські дослідники та історики стверджують, що Хюррем-султан мала російське походження. У середині 16 століття Михайло Литвин, литовський посол у Криму, писав: «Кохання турецького імператора, матір спадкоємця і найстаршого князя, викрадено з наших земель деякий час тому». За словами венеціанського посла Навагера, Хюррем Султан «була руської національності, настільки улюблена його величністю, що жодна жінка вищої влади ніколи не займала вищого становища в османському домі. Вона була приємна, скромна, добре знайома з характером Великого Магістра» [4].

Така помилка може «ховатися» за неправильним тлумаченням слів «Роксолана» та «Росса». У ранньомодерній Європі провінцією Рутенія (Ruthenia) називали Західну Україну, яку в різні часи називали Червоною Руською Галичиною або Поділлям (сьогодні східне Поділля перебуває під владою Польщі). Сучасну Росію називали Московією або Московським князівством. У давнину «Роксоланою» називали також кочове сарматське плем'я і поселення біля Дністра. Також подекуди, що європейці називали Хюррем-султан Рокселаною, від польського терміну, що означає «русинська діва». За словами Самуеля Твардовського, польського посла в Стамбулі в 1620-х роках, Роксолана була дочкою православного священика з Рогатина (Рогатина), містечка біля Львова на Дністрі. Згідно зі старовинною буковинською народною піснею, молоду і вродливу Настусеньку викрали з Рогатина татари і продали до султанського гарему. [4].

Суперечливим є питання щодо походження Махідевр-султан (бл. 1500 – 03.02. 1580/1581), яка була першою дружиною Султана Сулеймана Пишного.

Турецький історик Йилдирай Кара вважає, що Махідевр була кабардинською принцесою Малхуруб. Її батько Ідар Темрюк – родоначальник роду князів черкеських (кабардинських), який став другом султана Селіма I Явуза ще під час його боротьби за трон [5, с. 30], а мати – кримська принцеса Назджан. Ці два роди бесленевів і кабардинців мали одного родоначальника – легендарного Інала Шамбоко.

Щодо четвертої представниці – Сафіє-султан (бл. 1550 – 10.11.1619) існує версія, що вона була албанкою з села Рези, що розташовувалось в Дукагінському нагір'ї. За іншою версією, вона є венеціанкою як і її свекруха Нурбану-султан.

Історик Ільбер Ортайлі також заявив, що Сафіє-султан була венеціанкою у великому каталозі гарему, підготовленому для виставки «Гарем будинку султана Топкапи палацу-і Хюмаюну» в 2012 році. [6, с. 8]. Інший історик, Озлем Кумрулар, який досліджував походження Сафіє-султан, заявив, що висновки про те, що вона була албанкою, переважають. Відповідно до інформації, отриманої Doves від L'Ottomanno Лазаро Соранцо, Сафіє-султан походила з міста під назвою Резі в горах Дуканігі в Албанії. Венеціанець Баліос Джакомо Соранцо надає більше інформації про Сафіє-султан, кажучи «мати

всіх дітей султана». Він заявив, що Сінан-паша був його родичем. Озлем Кумрулар переніс це у площину родинних зв'язків та стверджує, що Сінан-паша і Сафіє-султан походили з одного місця, і тому Сінан-паша швидко піднявся [2, с. 183].

Має бути місце версія про те, що вона була боснійкою, але це теорія німецького лінгвіста Стефана Герлаха, який займався османською географією між 1573 і 1578 роками, є одним із перших, хто надав інформацію про походження Сафіє-султан. Герлах стверджує у своїй праці: «Султан, яка була дружиною султана, була боснійською наложницею, яку подарував йому Ферхад-паша, коли принц ще був у Манісі» [7].

Наступницею була Кьосем-султан (дата народження невідомо – 03.09.1651), яка мала грецьке (у місті Кефалонії) або боснійське походження та народилася під ім'ям Анастасія у сім'ї священника і була відправлена до Стамбула бейлербеєм Боснії. [8]

Завершила епоху жіночого султанату Турхан Хатідже-султан (бл. 1627/1628 – 05.08.1683). Є версія, що вона була українкою. Таверньє, який відвідав Стамбул, повертаючись зі свого східного турне у 1668 році, стверджував у своїх спогадах, що вона була черкескою [9, с. 245]. Історик Решад Екрем Кочу у своєму романі «Кьосем Султан» стверджує, що вона була українською або російською селянською дівчиною, яку викрали татарські бранці, а потім продали Кьор Сулейману-паші, який подарував її Кьосем-султан. [10]

Історіографія жіночого султанату займає важливе місце в дослідженнях історії та культури. Питання, пов'язані з правлінням та походженням жінок та мусульманському світі, викликають значний інтерес серед істориків, антропологів та соціологів. Окрім цього, проблема походження визначних діячів та діячок є актуальним для нашої країни з часів проголошення Незалежності і з того моменту, протягом усього часу Україна «повертає» справжнє походження своїм яскравим представникам як Айвазовський, Рєпін, Малевич та інші. Така доля спіткала і походження Роксолани, коли у 2019 році на прохання Посольства України у Туреччині на порядку денному стояло питання про зміну напису на могилі Хюррем-султан (Роксолани), тому що, вказувалося її «російське походження». На новій табличці на мавзолеї тепер йдеться про те, що Хюррем-султан народилася в межах сучасної України, без зазначення її етнічного походження. І це позитивний крок, тому що міжнародне суспільство починає визнавати за нашою країною людей, які змінили світ у різноманітні сторони без приставки «російський (російська)».

Багатогранність досліджень історії жіночого султанату свідчить про складність цієї теми та її значення для розуміння політичних, соціокультурних та гендерних аспектів ісламського світу. Разом із тим, потрібно враховувати специфічні слова та вислови заради кращого розуміння їхніх особливостей.

Список використаних джерел та літератури:

1. Шутко О. Гарем османських султанів. Доба жіночого султанату. Харків: Книжк. клуб «Клуб Сімейн. Дозвілля», 2021. 320 с.
2. Kumrular Ö. Haremde Taht Kuranlar Nurbanu ve Safiye Sultan (пер. з тур. Кумрулар О. Нурбану та Сафіє Султан, які встановили трон у гаремі), 2017. 392 р.
3. Madeline C. Zilfi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolelik ve Kadınlar (1700-1840), tre. Ebru Kılıç (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları) (пер. з тур. Мадлен К. Зільфі. Підневільна праця та жінки в Османській імперії (1700-1840), перекл. Ебру Килич (Стамбул: Bank Culture Publications)), 2018. 408 р.
4. Afyoncu E. Erhan Afyoncu - Kanunî'nin gönlünü fetheden Hürrem Sultan nerelidir?. *Sabah*. (пер. з тур. Е. Ерхан Афьончу Звідки родом Хюррем Султан, яка підкорила серце Кануні? Сайт «Доброго дня». URL: <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2019/02/03/kanunnin-gonlunu-fetheden-hurrem-sultan-nerelidir> (дата звернення: 02.03.2024).
5. Yıldırar Kara. Osmanlı'da kadın saltanatı (пер. з тур. Йилдирай Кара Правління жінок в османській імперії), 2010. 230 р.
6. İlber Ortaylı, Topkapı Sarayı Harem i Hümayunu Padişahın Evi Harem, (İstanbul: Korpus Kültür Sanat Yayıncılık) (пер. з тур. Ільбер Ортайлі, Гарем палацу Топкапи та гарем будинку султана Хумаюну, (Стамбул: Видавництво культури та мистецтва «Корпус»)), 2012. 435 р.
7. Stephan Gerlach, Türkiye Günlüğü 1577-1578 II. Tre. Türkis Noyan (Istanbul: Kitap Yayınevi) (пер. з тур. Стефан Герлах, Турецький щоденник 1577-1578 рр. II. (Стамбул: Видавництво «Кітар»)), 2007. 637 р.
8. Somel S. A. Historical Dictionary of the Ottoman Empire. — The Scarecrow Press, imprint of Rowman & Littlefield (пер. з англ. Сомель С. А. Історичний словник Османської імперії. - Видавництво «Опудало», видання Роумен і Літлфілд), 2003. 512 р.
9. Sakaoglu N. Bu Mülkün Kadın Sultanları (пер. з тур. Сакаоглу Н. Жінки-султани цієї власності). 2015. 792 р.
10. Turhan Sultan - TDV İslâm Ansiklopedisi. TDV İslâm Ansiklopedisi.(пер. з тур. Турхан Султан - Ісламська енциклопедія TDV Ісламська енциклопедія TDV). URL: <https://islamansiklopedisi.org.tr/turhan-sultan> (дата звернення: 05.03.2024).

Віктор Нечипоренко,
здобувач IV курсу першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. *О. А. Буравський*)

ВІЙНА ЗА ПОЛЬСЬКУ СПАДЩИНУ (1733-1735 РР.): ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Період 1730-х років є досить добре вивченим в українській та іноземній історіографії. У цей час правобережні українські землі були ареною боротьби для європейських держав за вплив у Східній Європі, а Лівобережжя виступало плацдармом та ресурсним донором для Російської імперії, яка прагнула поширити свою експансію на захід. Що ж до південних земель сучасної України, то вони були ареною дипломатичної та геополітичної гри у 1730-х роках, в якій головними дійовими особами, окрім Росії, виступали Османська імперія, Кримське ханство та запорозьке козацтво. Тому події, що відбувались на українських землях в період 1733-1735 рр., привернули до себе увагу ряду науковців, які присвятили їм свої праці.

Метою статті є аналіз історіографії проблеми.

Якщо ж говорити про проблематику даного наукового питання, то слід зазначити, що у науковій літературі велика увага приділяється передумовам війни за польську спадщину 1733-1735 рр. Зокрема, міжнародну політичну ситуацію того часу аналізують у своїх працях І. Дмитришин [3] та Б. Крупницький [4; 5].

Боротьбу за престол Речі Посполитої висвітлено у наукових розвідках польських істориків Е. Cieslak [11] і J. Gierowski [12]. Зокрема, вони відзначають велике значення тих подій для міжнародної геополітичної ситуації, яка склалась у Європі в той час, адже саме війна за польську спадщину стала передвісницею наступних великих військових конфліктів на європейському континенті. Агресивний наступ Росії на захід у 1730-х роках вивчав англійський історик J. P. Ledonne [13].

Дипломатичним зусиллям українських емігрантів – гетьмана в екзилі Пилипа Орлика (1710-1742) та його сина Григорія присвятила свою наукову працю «Григорій Орлик, або Козацька нація у французькій дипломатії» українська історикиня Ірина Дмитришин [3].

Діяльність Данила Апостола на посаді гетьмана Лівобережжя (1727-1734), його політичні погляди та військові звичаї проаналізували українські науковці Н. Герасименко [1], Б. Крупницький [4].

Мобілізаційні можливості Гетьманщини у війні «за польську спадщину» простежено у статті О. Сокирко [10].

Після смерті Данила Апостола українські землі стали плацдармом для

поширення російського впливу на захід, а російський уряд, не дозволяючи обрати нового гетьмана, продовжував обмежувати політичну та військову автономію українських земель у складі імперії. Цей період досліджували О. Гуржій [2], О. Любич [8], С. Лапшин [6].

Праці П. Лоли [7] та В. Омельчука [9] присвячені подіям 1734-1735 років на Правобережжі, куди вступили російські війська, де спалахнуло гайдамацьке повстання 1734 року, яке очолив отаман Верлан.

Загалом, війна 1733-1735 років стала для Європи черговим військовим конфліктом, який лише загострив міжнародну ситуацію і сприяв новому, ще більшому вибуху на початку 1740-х років. Для українців в еміграції він став невдалою спробою відновити свою владу над частиною українських земель та продовжив намагання Орликів звільнити українські землі з-під влади російського царату, який використовував людські та матеріальні ресурси Лівобережжя для ведення агресивної міжнародної політики та бойових дій у Польщі.

Узагальнюючи зазначимо, що період війни за польську спадщину 1733-1735 рр. привернув до себе увагу багатьох українських та іноземних істориків, що дозволяє ґрунтовно її вивчити.

Список використаних джерел та літератури:

1. Герасименко Н. О. Данило Апостол – гетьман Лівобережної України (1727-1734 рр.). *Український історичний журнал*. 1992. № 4. С. 12-16.
2. Гуржій О. І. Українська козацька держава в другій половині XVII-XVIII ст.: кордони, населення, право. Київ: Основи, 1996. 223 с.
3. Дмитришин І. Григорій Орлик, або Козацька нація у французькій дипломатії: наукове видання. Київ: Темпора, 2019. 496 с.
4. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол та його доба. Авґсбург, 1948. 195 с.
5. Крупницький Б. Д. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): його життя і доля. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956. 80 с.
6. Лапшин С. А. Компетенція та матеріальне забезпечення правління гетьманського уряду в 1734-1750 рр. *Гуржіївські історичні читання: зб. наук. праць*. 2009. Вип. 3. С. 203-208.
7. Лола П. Гайдамацький рух на Україні 20-60-х років XVIII століття. Київ, 1965. 74 с.
8. Любич О. А. Соціально-економічне становище Гетьманщини в часи тимчасового правління гетьманського уряду (1734-1750). *Сіверщина в історії України: зб. наук. праць*. Глухів: 2014. Вип. 7. С. 122-126.
9. Омельчук В. В. Народне повстання 1734-1738 рр. на Правобережній Україні та його місце у суспільно-політичному житті і міжнародних відносинах: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2003. 17 с.
10. Сокирко О. Мобілізаційні можливості гетьманського війська у війні за “польську спадщину” 1733-1735 рр. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2010. № 1. С. 39-41.
11. Cieslak E. Stanislaw Leszczynski. Wroclaw – Warszawa – Krakow, 1994. 301 s.

12. Gierowski J. A. Historia polski 1505-1864. Warszawa, 1978. vol. 2. 320 s.
13. Ledonne J. P. The Grand Strategy of the Russian Empire 1650-1831. *Oxford University Press*. 2004. № 3. P. 21-34.

Дмитро Лампіга,
здобувач I курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Науковий керівник: к. і. н., проф. **П. М. Кравченко**)

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В США (1861-1865 РР.)

Громадянська війна в США є однією із ключових подій американської історії, завдяки якій було ліквідовано інститут рабства, а також закладені основи для подальшої трансформації країни. Але попри це, вона також залишила відкритими питання статусу колишніх невольників, їх політичних та соціальних прав, а також їхньої інтеграції в суспільство. **Актуальність теми дослідження** обумовлена тим, що станом на сьогодні питання причин Громадянської війни та її наслідків залишається недостатньо вивченим в українській історичній науці, нерідко оцінки не виходять за межі радянської історіографії.

Історіографія різного кола проблем Громадянської війни нараховує велику кількість праць. Так серед досліджень варто виокремити праці Д.Макферсона, Е. Адамса, Д.Форда, Д.Гудвін.

Метою статті є висвітлення та аналіз джерел періоду Громадянської війни, які комплексно розкривають передумови, причини та особливості конфлікту між Північчю та Півднем.

На початку XIX ст. територія США активно збільшувалась шляхом приєднання нових земель різними шляхами. Така політика породила проблему визначення статусу нових штатів: будуть вони вільними, чи рабовласницькими. Федеральний уряд запровадив практику прийняття до Союзу одразу по 2 штати, один із яких ставав вільним, а інший – рабовласницьким. Це, відповідно, давало змогу зберегти паритет між двома сторонами у кількості штатів, отже, у їх представництві в державних органах влади, передусім у Конгресі. Така система паритету зберігалась до 1820 р., коли постало питання прийняття штату Міссурі. Проблема щодо його статусу породила масу дискусій, наслідком яких стало прийняття компромісного рішення: Міссурі стає рабовласницьким штатом, але заборонено поширення рабства на території, що знаходились північніше лінії 36 градусів 30 мінут північної широти [1]. Документ, фактично, встановив своєрідний кордон між вільними та рабовласницькими

територіями, проте на практиці рішення виявилось лише тимчасовим інструментом для стримування наростаючого конфлікту.

Наступним важливим документом для аналізу є акт «Канзас-Небраска», який був прийнятий у 1854 р. і надав змогу жителям територій, які претендували на вступ до Союзу, самостійно визначити статус власного майбутнього штату [2]. Отже, нависла реальна загроза поширення рабства за лінію, визначену Міссурійським компромісом, який відтепер взагалі втратив чинність.

Конфлікт між Північчю і Півднем сягнув апогею після президентських виборів 1860 р., на яких переміг республіканець А.Лінкольн. Рабовласницькі штати не влаштував такий результат, тому вони один за одним оголошували сепаратизм, аргументуючи свої дії тим, що майбутній президент несе загрозу для існування їх «священного» інституту рабства. Для розуміння ситуації важливим джерелом, що розкриває справжню сутність політики президента, є його перша інавгураційна промова від 4 березня 1861 р., в якій він, зокрема, сказав: «... я заявляю, що не маю жодних намірів прямо або побічно втручатись у функціонування інституту рабства в тих штатах, де воно існує. Я вважаю, що не маю законного права робити це, і я не схильний це робити» [3, с. 120].

Одним із центральних документів періоду війни є Гомстед-акт від 20 травня 1862 р., згідно із положеннями якого особи, які не підіймали зброї проти федерального уряду, мали змогу отримати 160 акрів землі (64 га) під ферму на вільних західних територіях при сплаті федерального податку у 10 доларів. За п'ять років обробітку і користування ця земля ставала приватною власністю фермера [4]. Таким чином, прийняття цього документу завдало неабиякого удару по рабовласництву, яке втратило можливість поширитись на західні землі, адже вони відтепер були призначені для вільних фермерів.

Звісно, що найважливішим джерелом періоду Громадянської війни є «Прокламація про звільнення рабів» від 22 вересня 1862 р., яка проголошувала з 1 січня 1863 р. всіх рабів, які знаходяться на територіях, що перебувають у стані бунту проти федерального уряду, вільними, а також постановила, що вони матимуть змогу записуватись до лав федеральної армії [5]. Попри всі недоліки та слабкі місця, (не був визначений статус колишніх рабів, вони не отримали жодних прав), Прокламація стала важливим переломним моментом у війні, оскільки позбавила конфедератів основної робочої сили, а також задекларувала ще одну ціль війни – відміну інституту рабства в США.

Для розуміння сутності державної політики США тих років важливим є джерело, в якому розкриваються глибокі філософські підвалини американської демократії. Мова - про Геттісбурзьку промову А.Лінкольна від 19 листопада 1863 р., яку він виголосив під час відкриття Національного солдатського кладовища. Всього лише у 272 словах він відіслав своєрідний політичний заповіт до нації, визначивши, за що вони борються, яка їхня мета у цій війні. Головними і центральними є наступні слова: «...наша нація під заступництвом Бога отримає нове джерело свободи, і цей уряд з народу, створений народом і для народу, не зникне на землі» [6]. У них криється підтекст того, що президент

твердо і щиро вірить у народження нових, вільних США без рабства, де будуть панувати вільна праця та демократичні ідеали, і в країні запанує така важлива і бажана для А.Лінкольна єдність.

Ще одним джерелом, що заслуговує на увагу, є друга інавгураційна промова А.Лінкольна від 4 березня 1865 р., в якій він закликав націю «перев'язати рани» та об'єднатись, щоб «виPLEKати справедливий і тривалий мир як серед нас, так і з усіма іншими країнами» [3, с.129]. Не розгром армії конфедератів турбував президента, його турбує майбутня доля його рідної країни. Саме в цьому і полягає велич А.Лінкольна як державного діяча США в кризовий період. Він неодноразово змінював свої погляди у ході війни у питанні ставлення до рабства, еволюціонуючи таким чином разом із всім американським народом.

Ці та інші джерела з історії Громадянської війни в США дозволяють, у ході їхнього аналізу, виявити головні особливості та характерні риси цієї неоднозначної події в американській історії, глибше зрозуміти радикальні зміни, що відбулися в американській державі у 1861-1865 рр.

Список використаних джерел та літератури:

1. The Missouri Compromise of 1820. URL: https://www.loc.gov/resource/lisalvol.lsal_003/?sp=587&r=0.398,0.16,1.596,0.671,0 (дата звернення: 05.03.2024).
2. The National Archives in Washington. General Records of the United States Government. Kansas-Nebraska Act of 1854. Record Group 11. URL: <https://www.docsteach.org/documents/document/kansas-nebraska-act-1854> (дата звернення: 05.03.2024).
3. Прутнік Е. Інавгураційні промови президентів США. Харків: ФОЛІО, 2009. 335 с.
4. The National Archives in Washington. General Records of the United States Government. Act of May 20, 1862 (Homestead Act). Record Group 11. URL: <https://www.docsteach.org/documents/document/homestead-act> (дата звернення: 07.03.2024).
5. The National Archives in Washington. General Records of the United States Government. Preliminary Emancipation Proclamation 9/22/1862. Record Group 11. URL: <https://www.docsteach.org/documents/document/preliminary-emancipation-proclamation> (дата звернення: 07.03.2024).
6. Gettysburg address of Abraham Lincoln (19 November 1863). URL: <https://voicesofdemocracy.umd.edu/lincoln-gettysburg-address-speech-text/> (дата звернення: 07.03.2024).

Віктор Адаменко
здобувач I курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. *О. А. Буравський*)

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Греко-Католицька церква в Україні відіграє значну роль у релігійному, культурному та історичному контекстах. Слід погодитися зі вченими, котрі вважають релігію невід'ємним елементом ознаки етносу. Е. Геллер наголошував: «Соціум стає етносом, якщо інтегрується на основі таких чинників, як ... мова, звичаї, фольклор, релігія». Таку ж думку озвучив етнолог О. Бочковський. Не дивлячись на століття бездержавності, культурне, національне та духовне нищення з боку царського, а згодом і комуністичного режимів, українській нації вдалося зберегти етнічну ідентичність.

Метою статті є аналіз історіографії дослідження Греко-Католицької церкви в Україні в зазначений період.

Видатним істориком, який досліджував історію Греко-Католицької церкви, був Михайло Грушевський. У своїй праці "Історія України-Руси" він розглядав роль церкви у формуванні української національної ідентичності та політичних подій на теренах України наприкінці XVIII – на початку XX століть.

Грушевський вважав, що Греко-Католицька церква відігравала ключову роль у збереженні та поширенні української мови, культури та ідентичності в умовах політичних та соціальних обмежень, накладених російською та польською владами. Вчений наголошував, що Греко-Католицька церква виступала як символ національної свободи та незалежності, що об'єднувала українців незалежно від їхньої соціальної чи етнічної належності.

Крім того, Грушевський підкреслював важливість духовного лідерства та інтелектуального впливу духовенства Греко-Католицької церкви на українське суспільство. Він наголошував, що церква сприяла формуванню української національної свідомості та самосвідомості через виховання молодого покоління та поширення ідей національної самостійності.

Загалом, вчений бачив Греко-Католицьку церкву як важливий соціокультурний та духовний фактор, що сприяв формуванню та збереженню української національної ідентичності у складних історичних умовах.

Значно більше уваги історія греко-католицької церкви отримала у відносно недавній період, котрий можна поділити на три етапи: перша половина XX століття; час катакомбного існування УГКЦ; період від 1990 року й донині.

У перший період була створена велика кількість праць, що зосереджували увагу на причинах та наслідках переходу руських єпархій до унії та цікавилися їхнім суспільним становищем в період іноземного панування, зокрема в Речі Посполитій, Російській імперії, Австро-Угорщині. Вивченням цих питань займалися історики: І. Калиневич, Д. Дорошенко, Д. Бачинський, так і товариства, серед котрих були товариство імені Т. Шевченка та українське товариство бібліофілів.

Велику кількість праць, що мали метою дослідження історії Греко-Католицької церкви періоду XVIII – XX ст., було підготовлено Львівським Богословським науковим товариством, що мало декілька напрямків діяльності й загалом дало чималий поштовх дослідженню церковної історії [1].

З середини XX ст. українська радянська історіографія розвивалася за умов цензурних заборон, що суттєво обмежувало можливості дослідників у виборі тематики та її трактуванні. Радянські історики, філософи й релігієзнавці загалом тенденційно підготовлювали документи, що стосувалися церковно-релігійного життя в західному регіоні України: акцент робився на показі експансії Ватикану, викриттю, так званої, антинародної політики Греко-католицьких ієрархів, їх неприйнятті ліворадикального руху, служінню німецько-фашистському режиму.

Радянська історіографія негативно оцінювала церковно-історичну спадщину: ігнорувалися національно-культурні ініціативи церкви, її соціальна політика, пам'ятко-охоронна, екологічна, господарсько-кооперативна діяльність. Утім, опубліковані тоді монографії, а особливо збірники документів містили певну конкретно-історичну інформацію, яка є актуальною й донині [3, с. 33].

Вивченням історії Греко-Католицької церкви займалися не лише радянські історики, а також вчені, що емігрували до країн Заходу, наприклад єпископ А. Сапеляк підготував ґрунтовну працю “Київська церква на слов'янському сході” де описав важливий екуменічно-унійний процес.

З досліджень, що акцентують увагу на історії Греко-Католицької церкви у зазначений період можна віднести капітальну наукову працю “Історія релігії в Україні: у 10-ти т. Т. 4. Католицизм” [2], а також монографію священника Юрія Федоріва “Історія Церкви в Україні” у якій він приділив багато уваги Греко-Католицькій церкві, наголошував на труднощах в управлінні нею, що виникли після поділу Польщі [4].

Історіографія Греко-Католицької церкви в Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. відзначається різноманітністю підходів до вивчення цієї проблеми, яка обумовлена складністю історії церкви в цей період, а також різними політичними, соціальними й культурними контекстами.

У XX ст. з'явилися нові підходи до вивчення історії церкви, включаючи аналіз її взаємовідносин з іншими християнськими конфесіями, соціокультурні та економічні аспекти. Також були зроблені спроби розуміти роль церкви у формуванні української національної ідентичності та її вплив на події політичного життя.

Узагальнюючи зазначимо, що багато аспектів історії Греко-Католицької церкви може бути піддано новому аналізу з урахуванням сучасних методологічних підходів та джерел. Тому питання її історії можна вважати "відкритим" для подальших досліджень. Історіографія Греко-Католицької церкви в Україні кінця XVIII – початку XX ст. відображає складність історії цієї церкви та її вплив на українське суспільство.

Список використаних джерел та літератури:

1. Богословське наукове товариство. Наукове товариство імені Шевченка: енциклопедія [онлайн]. Київ, Львів: НТШ, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2015. URL: <https://encyclopedia.com.ua/entry-356> (дата звернення: 05.03.2024).
2. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. Т. 4. Католицизм // За ред. П. Яроцького. К.: Світ знань, 2001. 598 с.
3. Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви. В двох томах. Т. 1. Ужгород, 2022. 392 с.
4. Федорів Ю. Історія церкви в Україні. Торонто, 1967. 362 с.

Вікторія Базишена,
здобувачка III курсу першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Науковий керівник: д. і. н., проф. **О.А. Мельничук**)

ТВОРЧІСТЬ ЯНА АЛОЇЗІЯ МАТЕЙКА У ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Ян Алоїзій Матейко – одна із найвидатніших постатей польського малярства XIX століття. Предметами його творчості були портрети, пейзажі, композиції на релігійну тематику, ескізи для розпису храмів, проте найзначнішим пластом доробку митця був історичний живопис. Більшою мірою історична творчість Яна Матейка характеризувалася історіософськими поглядами автора, глибокою психологічною експресією та зображенням багатофігурних сцен, які були пронизані патріотичними мотивами митця. Після себе Ян Алоїзій залишив надзвичайно велику спадщину художніх полотен, які нині можна побачити як у визначних музеях мистецтва Польщі, так і Європи.

Цілком закономірно, що одразу після відходу у вічність митця 1 листопада 1893 року, його колоритна постать, а також творчість стали об'єктами аналізу та дослідження низки польських мистецтвознавців, істориків та інших науковців.

Метою статті є аналіз найбільш ґрунтовних робіт польських дослідників, які вивчали творчість Яна Алоїзія Матейка та висвітлення характеристики творчості Яна Матейка у вищезгаданих працях.

На нашу думку, найбільш змістовно творчість Яна Матейка досліджували М. Третер [1], С. Тарновський [2] та Ю. Стажинський [3].

Праця М. Третера наповнена деталізованою характеристикою композицій Яна Алоїзія крізь призму виокремлених автором періодів творчості художника, які М. Третер наділяє певними притаманними рисами. У своїй роботі автор досить широко розглядає зміст та мотиви мистецьких полотен художника, досліджує їх з точки зору мистецького колориту, структури, розташування фігур. Характеризуючи художню діяльність Яна Алоїзія, М. Третер зазначає, що «творчість Матейка – це понад тридцять років напруженого душевного життя, постійної внутрішньої боротьби і горіння ... видимим слідом цієї роботи є чудові історичні композиції ... великі за силою настрою, сумою вкладених у них почуттів, силою досягнутого виразу...» [1, с.149.] Автор не зупиняється на характеристиці лише історичних полотен, однак згадує й інші творіння художника: портрети, ескізи, тощо.

Окрему увагу у своїй праці М. Третер також присвячує окресленню та розгляду мистецького стилю та форми художника, де визначає особливості мистецьких технік, які були притаманні митцю при написанні різноманітних картин, зокрема колористика, використання тих чи інших матеріалів, манера нанесення фарб, своєрідність створення композиції. Вказує М. Третер також і на певну суперечливість мистецьких принципів та естетичні помилки Я. Матейка, однак ця ознака, що характерна творчості художника є цілком зрозумілою, адже він завжди ставив мистецьку досконалість на другий план.

Тому, відповідаючи на питання: «що переважає у роботах художника форма чи зміст?», М. Третер стверджує, що вся творчість Я. Матейка характеризується явним переважанням змісту над формою, де велику роль митець надавав експресії, що була здатна здійснювати вагомий вплив на глядача. Загалом оцінюючи мистецьку діяльність художника, автор підкреслює, що її цінність, полягає в особливій індивідуальній художній формі Я. Матейка, де знайшло з великою силою динаміки вираження «зболеної душі поляка часів неволі», що досягатиме сердець майбутніх поколінь [1, с. 502, 547].

На всебічну характеристику творчості Яна Алоїзія Матейка спрямована і робота С. Тарновського. Автор, подібно до М. Третера, приділяє увагу загальній характеристиці особливостей притаманних творчості Я. Матейка, вказуючи, що «сила і креативність – одна з його рис, інша – драматизм, що іноді зашкалює...далі його повна незалежність і самотність» [2, с. 26]. Негативними сторонами мистецтва Я. Матейка з точки зору тодішньої естетики автор називає надмірність та пафос.

Досить змістовно С. Тарновський характеризує найбільш вагомі композиції художника: «Проповідь Скарги»(1864 р.), «Рейтан – Падіння Польщі»(1866 р.), «Стефан Баторій під Псковом» (1872 р.) та інші. Свою працю

С. Тарновський будує знову ж таки відповідно до складених періодів творчості. У розлогіх описах автор здійснює трактування сенсів та ідей картин Я. Матейка, а також характеризує особливості аранжування фігур, техніки, своєрідності мистецької естетики або ж відхилень від неї, тощо. Загально окреслює автор і інші полотна художника, окремо зупиняючись на поліхромії у костелі Святої Марії, здійсненої за ескізами художника, яку попри критику вважає справді чудовим витвором Матейка.

Підсумовуючи творчість художника, С. Тарновський вказує, що «творчістю свого розуму і пензля він виразив всю славу і біль польського народу і дав їх нації як розраду в тодішньому нещасті і як застереження на майбутнє». [2, с. 476] Також автор відзначає, що художник зосередив у собі здатність творити великий історичний живопис, що існував у польському суспільстві, та попри мистецькі помилки, його значущість і обдарованість полягала саме у великій любові до свого мистецтва, душі, яку він надавав своїм композиціям, ідеї закладеної у творчість та таланту, відданому на служіння батьківщині.

Ще однією працею, яка репрезентує та характеризує мистецьку діяльність Я. Матейка була робота Ю. Стажинського. Автор зауважує, що головною метою його роботи було сприяння кращому розумінню творчості художника співвітчизниками. [3, с. 8] Тому в своїй праці Ю. Стажинський розглядає різнобічно картини Я. Матейка, знову ж таки, з точки зору як мистецької досконалості, так і мотивів та поглядів, вкраплених у композиції художником. Автор проводить своєрідний аналіз еволюційності творчості художника від найбільш сильних картин до певною мірою слабших.

Сам Ю. Стажинський відверто зізнається, що не був прихильником концепції мистецтва художника, тим не менш, попри це автор визнає велич творчості Я. Матейка. Зокрема, зазначаючи про впливи на творчість художника середовища польських консерваторів, так званих «станьчиків», Ю. Стажинський вказує, що «велич Матейка, ...і вся актуальність його живопису для поляків виражається в тому, що навіть у такі часи – завдяки реалістичній силі свого таланту – він не втрачав повністю зв'язку з життям нації...» [3, с. 13]. Ю. Стажинський також вказує, що сила стихійного патріотизму художника особливо помітно виявляється у його зображенні нації як єдиного цілого, з активною участю героїчних народних мас [3, с. 18].

Попри певну критику, зокрема останніх робіт художника, в яких Ю. Стажинський бачив ознаки ослаблення чи навіть зникнення мистецької майстерності Я. Матейка, узагальнено резюмуючи думку про діяльність історичного живописця, автор зазначає, що «важко знайти приклад іншого митця, якого б одні так само обожнювали за життя і після смерті, як Я. Матейка, а інші так само запекло протистояли йому...з різних соціальних чи ідеологічних позицій» [3, с. 30]. Однак за істину Стажинський вважає, що «немає жодної людини, а особливо поляка, який міг би залишитися байдужим до творчості Я. Матейка» [3, с. 30].

Таким чином, творчість Яна Алоїзія Матейка в проаналізованих нами працях, попри певну критику художника через його відхилення від «мистецької досконалості ліній», вважається досить значущою для польського народу, адже своїми сенсами, емоційною чуттєвістю образів, закладеними у картини, художник переслідував благородну мету, спрямовану на служіння батьківщині та вплив на польську націю з метою «зміцнення сердець» народу у нелегкий період, що і взяло гору в оцінці мистецької діяльності художника, який заслужено займає почесне місце серед великих діячів польського мистецтва XIX століття та культури загалом.

Список використаних джерел та літератури:

1. Treter M. Matejko: osobowość artysty, twórczość, forma i styl. Lwów; Warszawa: Książnica Atlas, 1939. 685 s.
2. Tarnowski S. Matejko. Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, 1897. 562 s.
3. Stazyński J. Jan Matejko. Warszawa: Arkady, 1973. 248 s.

Ілля Шамало

здобувач вищої освіти

II курсу Навчально-наукового

інституту економіки і менеджменту

Національного університету водного

господарства та природокористування (м. Рівне)

(Науковий керівник к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

ЧАСОПИС «SIOŁO», ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН У ГАЛИЧИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Питання українсько-польських взаємовідносин у другій половині XIX – першій половині XX ст. залишається і до нині складним і неоднозначним, враховуючи особливості суспільно-політичного розвитку Західної України. Для об'єктивного дослідження поставленого питання використано цикл публікацій у польському часописі «Sioło». Доволі важливою складовою цього питання було використання української мови на всіх рівнях, тому що свободи слова не було внаслідок чого україномовна преса не мала належних умов для розвитку.

Впродовж 1866-1867 рр. П. Свенціцький видавав у Львові збірник, який складався з трьох частин «Sioło : pismo zbiorowe, poświecone rzeczom ludowym ukraińsko-ruskim» (надалі «Sioło»). Аналізуючи контент видання, то у ньому друкувалися твори відомих українських письменників та поетів, зокрема: Т. Шевченко («Катерина»), Г. Квітка-Основ'яненко («Маруся»), Ю. Федькович («Рекрут», «Мій образ»). А також було опубліковано «Повість минулих літ» Нестора Літописця [1].

Окрім цього у часописі друкувалися публіцистичні твори на суспільно-політичні, культурно-освітні теми, зокрема «Listy o rzeczach publicznych dla ludu.» [1, с. 133].

Всі публіцистичні твори надруковані у вищеназваному часописі друкувалися польською мовою, а твори класиків української літератури – українською. Наприкінці кожного номера наводився польсько-український словник, щоб читачі мали змогу більш детально проаналізувати літературу.

У вступі першого номера «Sioło» було акцентовано увагу на унікальності та поетичній природі українського народу, який незважаючи на те, що знаходився у складі різних держав мав спільну мову, звичаї та традиції. Він не міг відокремитися від свого коріння, любив свою землю та є натхненником і носієм духовності. Відповідно до точки зору автора статті поняття «український народ» відносилось до всіх українців незалежного від їх місця проживання [1].

«Нам здається зайвим заглиблюватися в питання: чи існує третя українська або руська національність, крім польської та московської? Це тому, що річ говорить сама за себе: на просторі від Балтійського до Чорного моря, від Кавказу до Карпат ми бачимо осіле населення в п'ятнадцять мільйонів чоловік, яке розмовляє однією мовою, має спільні звичаї та звички, скрізь вірне своїм традиціям і живить одну надію...» [1, с. 1-6].

Аналізуючи якість перекладу, можна стверджувати, що він якісний і максимально можливо передає суть і милозвучність української мови. Враховано навіть розділові знаки та інтонації. Розглянемо це на прикладі повісті «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка, яку друкували частинами.

«Часто мені приходить на думку: чого б то чоловікові так Дуже пристращатись на сім світі до чого-небудь, не то щоб До якої речі, а то хоч би і до наймиліших людей: жінки, діточок, щирих приятелей і других?» [1, с. 47; 2]. Тобто, текст повністю відповідав оригіналу твору написаному українською мовою.

Часопис «Sioło» неодноразово згадувався у газеті «Діло» у першій половині ХХ ст. Зокрема, у номері за 25 лютого 1927 р. збірник назвали «першим українсько-польським органом». Констатувалося, що «Найвищим скарбом народу є його рідна мова, її плекати та обороняти ставить собі мету «Sioło». Зі скарбів українського слова є що показати і вищим верствам...» [3].

Таким чином, вважаємо за правомірне констатувати, що часопис «Sioło» важливим джерелом дослідження українсько-польських взаємовідносин на Галичині у 1860-х. Представники польської прогресивної інтелігенції пропагували українську літературу серед польського населення, що на їх думку мало сприяти зближенню українців і поляків.

Список використаних джерел та літератури:

1. Свенціцький П. «Sioło : pismo zbiorowe, poświęcone rzeczom ludowym ukraińsko-ruskim». Львів, 1866. 193 с.

2. Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання, драматичні твори. / упор. Н.О. Ішина. Київ: Наук. думка, 1982. 544 с.
3. *Діло*. № 42. 25 лютого 1927. С. 2.

Світлана Борисюк
здобувачка вищої освіти
III курсу Навчально-наукового
інституту економіки і менеджменту
Національного університету водного
господарства та природокористування (м. Рівне)
(Науковий керівник к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

СПЕЦИФІКА ДІЯЛЬНОСТІ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю вивчення регіональних відмінностей у сфері освіти, зокрема у контексті соціокультурних та економічних аспектів. Врахування мовної політики та впливу навчальних закладів на розвиток української мови на Правобережжі стає важливим для забезпечення мовних прав громадян та визначення особливостей освітнього процесу в даному регіоні.

Мета дослідження: виявлення та аналіз особливостей системи освіти у даному регіоні з урахуванням його регіональних, соціокультурних та економічних особливостей. Дослідження має на меті розкриття впливу навчальних закладів на формування мовної та культурної ідентичності мешканців Правобережжя, а також виявлення можливих проблем та перспектив розвитку освітньої сфери в даному регіоні.

Завдання дослідження:

- провести аналіз регіональних особливостей Правобережної України, включаючи соціокультурний та економічний контекст;
- дослідити існуючу систему освіти в регіоні: структуру навчальних закладів, особливості організації навчального процесу;
- проаналізувати фактори, які можуть впливати на якість освіти та доступність освітніх послуг.

Об'єктом дослідження є система навчальних закладів, їх діяльність та вплив на освітню, культурну та економічну сфери на Правобережній Україні.

Предметом дослідження є конкретні аспекти та явища, що пов'язані із функціонуванням навчальних закладів на Правобережній Україні.

Після першого поділу Польщі (1772 р.) землі Західної України потрапили під владу Австро-Угорщини, де освіта почала розвиватися за австрійським зразком. Волинь і все Правобережжя залишалися під польським впливом до останнього поділу Речі Посполитої (1795 р.).

У 70-х роках XVIII ст. у Польщі була проведена шкільна реформа, згідно з якою освіта була централізована під керівництвом Освітньої комісії (першого міністерства народної освіти в Європі), створеного в 1773 році. Освітня комісія розділила територію Польщі на 10 районів, два з яких розташовані на території України: Волинський (з м. Кременець) та Український (з м. Вінниця).

Комісія заснувала нову систему народної освіти в Польщі. Кожен район мав шестикласні шкільні округи з семирічною навчальною програмою. А при парафіях відкрито початкові школи з 6-річним навчальним планом. Парафіяльні школи передбачені при кожній парафії: в місті - вище, в селі - внизу.

Щодо середніх шкіл, то важливу частину єзуїтських шкіл та їх майна (єзуїти були ліквідовані в 1773 р.) навчальна комісія передала василіанам, але в цих школах збереглася єзуїтська система виховання та навчання.

Едукаційна комісія спрямовувала всі свої зусилля на створення системи освіти для дітей польської шляхти. Організуючи польські школи на території України, вона закривала українські навчальні заклади. Для українських дітей відкривалися тільки такі школи, в яких виховання і навчання велося в католицькому дусі.

У 1789 р. Едукаційна комісія наказала закрити «руські» семінарії та вилучити «руську» мову з усіх шкіл. Українців позбавили можливості навчати дітей рідною мовою. Комітету не сподобалися не тільки православні школи, але й залишки греко-східного обряду в об'єднаних школах. Українським студентам заборонено відзначати релігійні свята за грецьким календарем, православних студентів зобов'язують ходити до костелу.

Після третього поділу Польщі наприкінці XVIII століття (1795 р.) і приєднання Правобережної України до Росії Едукаційну комісію було розпущено, а створені нею навчальні заклади відбудовано.

Важкий шлях у другій половині 18 ст. пройшли освіта і школа у Східній Галичині, Буковині та Закарпатті, що перебували під австрійською юрисдикцією. Австрійський уряд вважав германізацію шкіл найкращим засобом для встановлення та утвердження своєї освітньої політики.

Навчання кожного народу починалося і закінчувалося вивченням катехизму в церкві. Лише в окремих селах дяки і священники організовували школи, де, крім азбуки й цифри, вивчали Псалтир та Апостол.

Не сприяла покращенню народної освіти й шкільна реформа, проведена в Австрії в 1777 р., згідно з якою передбачалося відкриття однокласних церковнопарафіяльних шкіл у селах, тривіальних шкіл у невеликих містах і звичайних шкіл у великих містах. Не вистачало ні вчителів, ні підручників, ні коштів для впровадження реформ. Лише після 1781 р., коли вийшов спеціальний наказ, у містах і містечках Галичини почали засновуватись початкові й середні школи німецького зразка, а в селах парафіяльні школи.

Для середніх шкіл австрійський уряд запровадив гімназії, влаштовані за німецьким зразком. З 1784 р. вони стали державними та платними. Такі гімназії були у Стрию, Бережанах, Бучачі, Дрогобичі, Львові, Перемишлі, Станіславі,

Збаражі та інших містах, але через високу плату за навчання доступними залишалися лише для дітей заможних батьків.

У 1785 р. з метою германізації населення України в усіх навчальних закладах було запроваджено німецьку мову навчання. Тому питання відкриття україномовної школи стало ще більш актуальним. Такими залишилися лише церковнопарафіяльні школи. Кілька українських шкіл у місті включали Василянську нормальну школу в Дрогобичі та школу при Львівському братстві. Крім того, розпочинається підготовка вчителів для німецькомовних шкіл, зокрема у Львові відкрито курси для вчителів, щоправда українці до них не мали доступу. Але оскільки грамотна молодь з самого початку ставала рекрутом, селяни неохоче віддавали своїх дітей до школи, що значно обмежувало універсалізацію освіти серед населення.

На Буковині, яка тривалий час перебувала під владою Туреччини, ряд румунських та німецьких шкіл було відкрито лише після окупації країни Австрією у 1774 р. Перша згадка про існування шкіл на Закарпатті датується 1400 роком. З XVII століття діяли єзуїтська гімназія в Ужгороді, духовна семінарія в Мукачеві. У 18 столітті також відкривалися школи, але в дуже обмеженій кількості.

Після першого поділу Польщі (1772 р.) землі Західної України (Східна Галичина, Буковина, Закарпаття) опинилися під владою Австро-Угорської монархії. Отже, з другої половини XVIII століття освіта на цих землях пішла дещо іншим шляхом, ніж в інших регіонах України [3. с. 202].

Австрія об'єднала землі Західної України з частиною Польщі в єдину адміністративну одиницю. Закарпаття залишилося у складі Угорського королівства. Ця система залишалася майже незмінною до падіння Австро-Угорської монархії в 1918 р. Австрія дозволила польській шляхті брати участь в управлінні регіоном. Внаслідок цього український народ терпів подвійний гніт і мусив боротися проти германізації та полонізації, а в Карпатській Україні - проти мадяризації.

Важливу роль у розвитку шкільництва в Галичині першої половини XIX століття відіграв австро-угорський шкільний закон «Політична устава шкільна» 1805 р. Початкова освіта також представлена тривіальними та головними школами. Тривіальні школи знаходилися в невеликих містах і мали три класи: підготовчий, перший і другий. Головні школи знаходилися у великих містах і мали чотири класи: підготовчий, перший, другий і третій. У парафіяльних школах вся навчальна програма зводилася до «святого письма». Учні тривіальних і головних шкіл вчилися читати, писати, арифметику, практичні справи, закони Божі, а головне добре володіли німецькою мовою.

У деяких головних школах був спеціалізований четвертий клас, де учні могли проходити практику. У деяких із цих шкіл щорічно проводилися тримісячні вчительські курси (препаранди).

Середня освіта представлена гімназіями або реальними школами, влаштованими за німецьким зразком.

Викладання в усіх навчальних закладах велося німецькою мовою, за винятком парафіяльних шкіл, де діти могли навчатися рідною мовою.

Відповідно до шкільного права всі народні школи були віддані під духовну опіку, а в Галичині вони поступово переходили під владу консисторій: римо-католицького та греко-католицького. Майже всі народні школи перебували під опікою правлячої римо-католицької церкви, яка забороняла українську освіту і поряд з німецькою поширювала польську. У цих школах, відомих греко-католикам, викладання велося переважно німецькою мовою. Єдині школи, де українська не заборонена, це парафіяльні школи. У галицьких школах фактично переважали німецька та польська мови, хоча церква офіційно закликала до парафіяльного навчання рідною мовою [2, с.185].

Стан освіти на Буковині ще слабкий. Австрійський уряд був не зацікавлений в освіті простих людей. Дітей примушували вчити німецьку, польську чи румунську, а українською вивчали лише закон Божий. У 40-х роках ХІХ ст. на Буковині була лише одна гімназія в Чернівцях. Наприкінці ХІХ ст. кількість неписьменних у Східній Галичині становила 66,4 %, на Буковині - 75 % [5].

У незадовільному стані були і школи на Закарпатті. У 1791-1792 рр. був прийнятий закон, згідно з яким усі школи Закарпаття переводилися на угорську мову навчання. Середніх шкіл з викладанням німецькою чи угорською мовами, особливо в Ужгороді, одиниці.

У першій половині ХІХ ст. вища освіта на західних землях України була зосереджена у Львівському університеті, реальній і технічній академіях Львова та Чернівецькому ліцеї. Університет мав чотири факультети: філософський, юриспруденційний, теологічний і медичний. Викладання велося латинською, польською та німецькою мовами. Вступ українців до університету всіляко обмежувався. [1, с.339]

Під тиском поляків у 1813 р. у Галичині було скасовано обов'язкове навчання. Парафіяльні школи були майже занедбані. В основному це пов'язано з тим, що українські батьки не хотіли віддавати своїх дітей до школи, оскільки більшість грамотних людей брали в армію. Ще одна важлива причина – брак вчителів української мови.

Усе це призвело до загострення боротьби за українську школу, мову і літературу, за її національну самобутність. Початок такої боротьби поклали молоді представники української інтелігенції, студенти греко-католицьких духовних семінарій та богословського факультету Львівського університету (додаток 8). Ця боротьба почалася в Перемишлі.

У 1816 р. під патронатом митрополита Михайла Левицького канонік Іван Могильницький заснував у Перемишлі «Товариство греко-католицьких священників Галичини для поширення письменства, просвіти і культури серед вірних». Метою товариства було поширення віри та моралі шляхом видання книг українською мовою.

Для підготовки вчителів для шкіл в Україні у 1817 р. у тому ж Перемишлі було відкрито вчительський інститут. Його директором став І.Могильницький. Інститут діяв протягом усього 19 ст.

У 1828 р. єпископ Іван Снігурський заснував у Перемишлі першу музичну школу для музичного відродження в Галичині.

З 1848 р. у розвитку освіти Галичини, Буковини та Закарпаття відбуваються певні зміни. Вони були спричинені революційними подіями, які охопили всю Австро-Угорщину, в тому числі й землі Західної України [4].

Таким чином, в Україні у 1897 р. налічувалося близько 17 тис. початкових шкіл, але цієї кількості не вистачало, щоб охопити всіх учнів. Лише третина дітей має можливість відвідувати початкову школу. За переписом 1897 р. на Правобережній Україні письменним було 24 % населення а в цілому по Україні цей показник коливався від 15 до 27,9 % [5].

Список використаних джерел та літератури:

1. Кубійович В.І., Дорошенко Д.М. Історія України : довідник. Київ : Генеза, 1994. 600 с.
2. Максименко І.П. Історія України : довідник. Київ : Освіта, 2014. 304 с.
3. Чуткий А.І. Історія України : посібник. Київ : Академія, 2006. 352 с.
4. Довжук І. В. Розвиток вищої освіти в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. *Проблеми політичної історії України*. Вип. 13. 2018. С.92-105.
5. Костюк А. Великі просвітителі української землі початку XIX століття Т. Чацький і В. Каразін. *Літопис Волині*. URL: <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/155> (дата звернення: 05.03.2024).

Анастасія Жиганюк

здобувачка вищої освіти першого
бакалаврського рівня IV курсу
за спеціальністю Середня освіта «Історія»
Національного університету водного
господарства та природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ У XIX СТ.

Джерельна база дослідження представлена значним масивом опублікованих і неопублікованих документів, які включають архівні матеріали, збірники документів та матеріалів, довідники, спогади, щоденники, листи.

Відповідно до різного інформативного наповнення наявні джерела виділено у наступні групи: 1) нормативно-правові документи щодо діяльності вищих навчальних закладів; 2) циркуляри та розпорядження уряду стосовно

діяльності університетів; 3) документи навчальної, наукової, адміністративної, фінансової діяльності вишів; 4) протоколи засідань рад університетів та інших ВНЗ; 5) звіти вищих навчальних закладів, попечителів навчальних округів; 6) джерела особистого походження, що розділені на автокомунікативні (спогади, автобіографії, щоденники, особові справи, послужні списки) і джерела міжособової комунікації (листування); до цієї групи джерел віднесено також спогади вчених про своїх викладачів, колег та про свої ВНЗ; 7) статистичні дані; 8) публікації періодичних видань та преси. Комплексне використання всього масиву джерел дозволило об'єктивно проаналізувати становлення та розвиток вищих гуманітарних закладів, соціальне становище науково-педагогічного складу та студентства вищих навчальних закладів Наддніпрянської України [1].

XIX ст. – це період створення університетської освіти та інших навчальних закладів на східних українських землях. Значну роль у відродженні української культури, зокрема, на Слобожанщині, відіграв Харківський університет, відкритий у 1805 р. У 1820 р. в Ніжині була відкрита Гімназія Вищих Наук, яка прирівнювалася до університетів (з 1832 р. була реорганізована у фізико-математичний ліцей; з 1840 р. – юридичний ліцей; з 1875 р. – Історико-філологічний інститут; з 1920 р. – Педагогічний інститут). У 1828 р. Ніжинський ліцей закінчив М. В.Гоголь, а пізніше Є.Гребінка. До речі, М.Гоголь не відзначався під час навчання в гімназії ні успіхами, ні поведінкою, але уже тоді проявився його хист на літературному й артистичному полі [2]

Основу джерельної бази дослідження особливостей функціонування вищих навчальних закладів на українських землях у XIX ст. складають фонди державних архівів України: Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (ЦДІА), Державного архіву м. Києва, Державних архівів Київської, Одеської, Харківської та Чернігівської областей [3].

Слід підкреслити, що з початку XIX ст. у вітчизняній університетській освіті починає набирати силу освітня тенденція. У першу чергу це пов'язано з формуванням в 1-й половині XIX ст. концепції державної освітньої політики, яка в якості головного завдання вітчизняної вищої школи визначила підготовку висококваліфікованих кадрів для обслуговування державного апарату. Підтвердженням цього є в 1809 р. знаменитий указ, що вимагав від всякого бажав отримати чин колезького асесора «витримання іспиту в університеті». Університети поступово починають втрачати становище установ "чистої науки", а на перше місце виходять функції управління системою народної освіти, підготовки педагогічних кадрів, інтелектуальної та державної еліти [3].

Університети як центри навчальних округів сприяли швидкому розширенню мережі гімназій, ліцеїв, повітових і комерційних училищ, шкіл. Створені при університетах педагогічні інститути вперше в історії університетської педагогічної освіти поставили питання про спеціальну підготовку вчителів як в умовах очної форми, так і екстерном [3].

Вчені та провідні викладачі університетів активно допомагали середній школі. При університетах організовуються курси для вчителів гімназій,

проводяться перші вчительські з'їзди. Створені вченими університетів наукові товариства об'єднують не тільки викладачів університетів, а й вчителів, широку педагогічну громадськість [4]

Київський університет засновано 15 липня 1834 р. саме в день св. Володимира Великого. Ректором університету було призначено професора Московського університету Михайла Максимовича, українця за походженням. Київський університет повинен був обслуговувати перш за все польське громадянство Київщини, Волині, Поділля. Тільки пізніше Київський університет став притягувати до себе українську молодь [5]

Отже, комплексне дослідження наявних груп джерельної бази даного дослідження дозволяє виокремити й всебічно проаналізувати діяльність гуманітарних вищих навчальних закладів у досліджуваний період. Джерельна база вельми репрезентативна і базова для вирішення поставлених у дослідженні завдань. Переважним чином, ці джерела зберігаються у фондах державних архівних установ України. Однак, необхідно зауважити, що додаткового дослідження потребують проблеми пошуку та аналізу документальних матеріалів, що стосуються побуту викладачів та студентів, їх дозвілля.

Список використаних джерел та літератури:

1. Самойленко Г.В. Ніжинська вища школа. Ніжин, 2000.
2. Стельмах С. Історична думка в Україні XIX – початку XX століття. К., 1997
3. Єгорова О.В. Юридична освіта в університетах України XIX – початку XX ст. (етапи та особливості розвитку): дис. ... канд. іст. наук. Д., 2004.
4. Бортник Л. А. Сторінки історії Харківського університету: статут з 1884 р. та його наслідки. Вісник Харківського університету імені В. Н. Каразіна. № 603. 2003.
5. Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні. Професійно-технічна освіта. 2004. № 3

Анастасія Гайчук
здобувачка вищої освіти
Національного університету водного
господарства та природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник д. пед. н., проф. **Ю. П. Олексін**)

ІНФРАСТРУКТУРА ТА ЕКОНОМІКА ТОРГІВЛІ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В XIX СТ.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Торговельні контрагенти, потребуючи коштів, необхідних для здійснення операцій, зверталися до приватних осіб, державних та самоврядних кредитних закладів. У Київській губернії кредит надавали обмежена кількість установ: губернський «Приказ громадського піклування», «Московська ощадна скарбниця», «Петербурзька ощадна скарбниця», «Державний позичковий

банк», які мали свої контори в Києві. Більше могли скористатися послугами кредитних установ поміщики, які володіли твердою заставою, а саме нерухомою власністю (землею) та живою власністю (кріпацькими душами) [1].

Кризові явища банківської системи колишньої Речі Посполитої породжували залишкові явища у суспільному та економічному житті наприкінці XVIII ст. Вимоги банкірських домів до боржників тривали десятиліттями, щонайменше до 1797 р. Вказані проблеми неповернення коштів відчували банківські дома Тенера, Шульца, Кабрита, Прота Потоцького, Гайслера та Лишкевича [1].

Діяльність приватних банкірів особливо посилювалася під час Київської контрактної ярмарки, де можна було сплачувати борги і брати нові позики, вносити платежі за позику в установи, оформляти угоди на наймання керуючих маєтками і промисловими та торговельними підприємствами. Зважаючи на високу мобільність купців Київської губернії, вони могли скористатися кредитом Державної облікової контори в Одесі, Одеського комерційного банку, у банку містечка Браїлів [1].

Інформацією про вільні кошти та цінні папери державних органів та приватних осіб володіла Київська казенна палата. Зокрема, 1825 р. такі кошти розміщувались у Державному позичковому банку, Державному комерційному банку, Санкт-Петербурзькій ощадній скарбниці, Московській ощадній скарбниці. У Київському казначействі зберігалися різні білети як то: Київського наказу суспільного піклування на суму 26 тис. крб., Державного позичкового банку на 53761 крб. 8 коп., різних зобов'язань на 59780 крб., Ощадної скарбниці - на 10914 крб. [1].

Міністр внутрішніх справ у 1826 р. ініціював створення при Приказах громадського піклування ощадних кас. Київський війт Киселевський повідомив, що нарада купецтва і міщанства узгодила наступний крок: купецтво та реєстрові товариші виявили згоду жертвувати щорічно в ощадну касу як статутний капітал, зокрема, купецтво при внесенні капіталів 1-й гільдії по 15 крб., 2-й гільдії по 10 крб., 3-й гільдії – по 5 крб., а реєстрові товариші з кожної душі по 10 коп., а з 16 цехів 15 також по 10 коп. з душі. Але ініціатива київських купців та міщан не реалізувалася відразу. Маємо право стверджувати про існування вказаної ощадної каси, але аж у 1853 р., на рахунках якої було внесків 269 крб. коштів, повернуто назад з відсотками 699 крб. Наприкінці року внесковий капітал ощадної каси становив 2192 крб. 50 коп., а кількість внескових книжок 37 [2].

Кошти для торговельних оборудок окрім російських державних та приватних банків надавали банківські дома та польські банківські установи. В Бердичеві функціонувало «8 банківських домів та агентство Польського банку». Контора Польського банку почала діяти в Бердичеві з 1834 р. Агенти Бердичівської контори 1838 р. здійснили на Київських контрактах операцій на суму 3321689 крб. 40 коп. асигнаціями [2].

Згідно з Указом Сенату, підписаного російським імператором Миколою I 24 травня 1839 р. у Києві була створена Контора Державного Комерційного

банку. Зростання довіри до установи призвело до зростання внесків - на 1 січня 1852 р. в ній було 10113753 крб. 50к. (а на асигнації 35391137 крб. 25 к.) [2].

Таким чином, мережа банків Київської губернії в основному обслуговувала потреби шляхетства, у тому числі, торговельні. Кошти на комерційні оборудки купці та інші торговельні стани могли отримати у приватних кредитних установах, або підвагому заставу в іноземних банківських конторах, як Бердичівській конторі Польського банку.

Кредит на розвиток власної справи, що відповідала інтересам держави, міг бути наданий державними структурами. 1804 р. імператор дозволив уряду після перевірки надавати євреям необхідну землю і щорічно капітал 20000 крб. при створенні сукняних, полотняних, шкіро переробних фабрик.

Функції по наданню кредитів могли виконувати і самоврядні органи міст, у першу чергу Києва, що володів власними міськими коштами. У 1796 р. з київських прибутків під встановлений державою відсоток видавалися кошти міщанам, купцям та ін. для розвитку власної справи та задоволення споживчих потреб. Зокрема, на підставі 154 та 167 статті «Височайшого про міста Положення», які дозволяли надавати кошти з міських прибутків в кредит, задля отримання додаткового прибутку, Київська міська дума дозволила кредитувати київських купців. Суми позикрізнилися від 300 крб. до 5000 крб. У 1808 р. київський міський бюджет поповнився на 1410 крб. 33 коп. за рахунок отриманих відсотків. Якщо зважити на той факт, що загальні муніципальні надходження склали 149534 крб., то прибуток від кредитування забезпечив 0,94% їх кількості [2].

На ринок запозичень виходило і саме місто. 1802 р. магістрат Києва вирішив із суми, отриманої за винний відкуп (25000 крб.), повернути кредити, які отримало місто від приватних осіб (10 тис. крб.). Борги Києва лише накопичувалися і на 1806 р. становили 130 тис. крб. Бачимо, що протягом 4 років міський борг зріс у 13 разів [2].

Прибутки від кредитної діяльності повітових міст у порівнянні із Києвом були значно меншими. 1808 р. повітове місто Тараща отримало «відсотків за наданий в борг капітал на 1 грудня – 282 крб.; штрафних за невнесення в термін коштів на 1 грудня – 10 крб. 56 коп.; внесено різними позикоотримувачами, які взяли в кредит під відсоток міської суми на 1 грудня – 2475 крб. [2].

Менші за сумами інвестиції могли собі дозволити купці та підприємці, якщо зверталися за кредитом до приватних осіб. Кошти надавалися під відсотки визначені законом. У певних випадках кредитори дозволяли собі завищувати кредитну ставку, але держава встановлювала правила, які обмежували таку діяльність. У випадку появи інформації про завищення відсотків кредитор оголошувався лихварем і міг позбутися своїх коштів, які надходили на рахунки приказу суспільного піклування.

Поширеною формою застави під позичені кошти купці використовували товар або нерухомість. Ще одним чинником, що дозволяв отримувати кошти в кредит було поручительство. Такі заходи застереження були необхідними, оскільки повернення боргів затягувалися у окремих випадках на десятиліття, за

певних обставин здійснювалися після смерті позичальника [3]

Кредитування підприємництва залишалося прибутковою справою навіть в умовах війни. На 1853 р. Приказ суспільного піклування залишався найстаршою та найнадійнішою в Київській губернії кредитною установою. Згідно із звітом губернатора, стан капіталів, загальний обіг Приказу в 1853 р. з причини значного повернення приватних вкладів і сум за позовними справами зменшився майже на 2%, але у власному його капіталі після всіх видатків на утримання всіх установ Приказу виявилось чистого прибутку майже на 1,25%. Попит на вільні кошти лише зростав. На 1854 р. позичальники Київської губернії заборгували суму 337318 крб., приватним особам - 1533760 крб., кредитним установам - 14243911 крб. Серед перелічених коштів позики купцям становили лише 340300 крб. Якщо основною причиною зростання боргів у шляхти був їх привілейований спосіб життя, то такою причиною для купців в основному був невважений ризик при веденні справ. Результатами зростання заборгованості для купця за певних обставин ставало банкрутство. У 1854 р. у Київській губернії через неплатоспроможність оголошено 7 купців банкрутами. А також однією із найвагоміших причин банкрутств ставала жадібність лихварів [4].

Таким чином, аналіз історіографії свідчить, що питання діяльності фінансових установ на українських землях у складі імперії неодноразово були об'єктами наукових досліджень українських вчених. Об'єктивний аналіз їхніх робіт дає змогу з'ясувати різні напрями розвитку інфраструктури та торгівлі у регіоні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Черепанов, А. І. Київська губернія в першій половині XIX ст.: історико-правові, соціокультурні виміри: рукоп. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. Переяслав-Хмельницький: [б.в.], 2016. 263 с.
2. Шевченко В.В. Внутрішня політика Російської імперії як фактор становлення й розвитку банкірського підприємництва на Півдні України (кінець XVIII - перша половина XIX ст.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2011. Вип. 19. С. 106 -116.
3. Щербина В. Перевози і мости через Дніпроколо Києва. *Записки Українського наукового товариства в Києві*. Том. XXVIII. / під ред. М. Грушевський. Київ: Видавництво України, 1928. С. 177-183.
4. Яворський М. Україна в епоху капіталізму. Вип. 1. Харків: ДВУ 1929. 56 с.

Олександр Петрук
здобувач 1 курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Науковий керівник к. і. н., доц. *В.А. Тучинський*)

КАВКАЗЬКА ВІЙНА: ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

Протягом 1817-1864 років народи Кавказу боролися за свою незалежність проти російського окупаційного ярма, що призвело до подальших наслідків таких як окупація, депортація та геноцид.

Мета дослідження полягає у проведенні аналізу джерельної бази та історіографії, що описує Кавказьку війну 1817-1864 років.

Кавказька війна, тривала з 1817 до 1864 року і стала однією з найдовших колоніальних конфліктів Російської імперії. Ця війна відбувалася між Російською імперією та гірськими народами Кавказу, включаючи горців Чечні, Дагестану, Інгусетії, Осетії та інших народів регіону.

Основною причиною конфлікту була територіальна та політична боротьба за контроль над Кавказом. Російська імперія поступово розширювала свої території на південному узбережжі Каспійського моря, в тому числі шляхом територіальних захоплень і контролю над важливими дорогами та містами. Місцеві горці активно опиралися російській агресії протягом багатьох років. Вони використовували гірську місцевість і знання терену, щоб дати бій російським військам. Кавказькі народи вели партизанську війну, завдаючи непередбачуваних ударів російським силам. У кінці кінців, російська імперія зуміла підкорити Кавказ, але не без значних зусиль і втрат. Після завершення війни, на Кавказі були запроваджені російські управлінські структури і проведено ряд репресивних заходів, спрямованих проти місцевих національних рухів. Однак, війна залишила глибокий слід у історії регіону та міжетнічній ситуації на Кавказі.

Перед власне характеристикою історіографії дослідження потрібно враховувати суб'єктивність окремих із них та тенденційність у доборі фактів, так і в оцінках, які по суті містять власну оцінку і судження їхніх авторів. Більшість з них створювались з певною метою – показати історичну дійсність, підсилити роль боротьби Кавказьких народів проти російської експансії. Тому при аналізі й обробці джерел слід дотримуватися принципів об'єктивності та історизму. Критичний та порівняльний аналіз дає можливість відокремити недостовірну інформацію від

правдивої, розглядати різнобічно певні історичні факти і явища та відтворити можливу картину подій.

Основними джерелами для розгляду обраної теми є праці М.А. Бур'ян Колоніальна політика Російської імперії на Південному Кавказі(кін. 20-40-ві рр. XIX ст.). У нашому дослідженні виявлено причини, передумови, етапи й особливості колонізації Південного Кавказу Російською імперією у кінці 20-40-х рр. XIX ст. у контексті геополітичного й геостратегічного протистояння між нею та Туреччиною й Іраном. З'ясовано, що експансія в Закавказзі відбувалася паралельно з процесами його освоєння й інкорпорації в державний імперський організм шляхом здійснення адміністративної політики, що ґрунтувалася як на централізмі й уніфікації, так і на регіоналізмі й децентралізації. Вказано також на наявність різних типів колонізації, залежно від особливостей території, що освоювалася, і від налаштованості щодо російських колоністів місцевого населення [1, с. 65].

Цінною для обраного нами дослідження є праця С. В. Гурінчука "Передумови будівництва залізниць на території Закавказзя (друга половина XIX- початок XX століття)". У статті проаналізовано і узагальнено передумови будівництва залізниць на території Закавказзя у другій половині XIX – на початку XX ст. Авторка переконливо доводить, що Кавказ зі своїми різноманітними, невичерпними мінеральними багатствами не безпідставно вважався одним з найбагатших куточків земної кулі. Спираючись на досвід і надбання вітчизняної науки і техніки, автор статті має підстави стверджувати, що найважливішою галуззю народного господарства, кровоносною системою економіки Росії в цілому і, зокрема, Закавказзя був і залишається досі залізничний транспорт. Встановлено, що будівництво Закавказької залізниці було викликане цілою низкою стратегічних, політичних та економічних міркувань і причин. Доведено, що на початку XX ст. Закавказька залізнична мережа ліквідувала господарсько-економічну замкнутість окремих районів Закавказзя. Природний хід її розвитку посилив громадський і територіальний розподіл праці, призвів до активного економічного та культурного зближення народів Закавказзя і Росії [2, с.22].

Завдання істориків у подібній ситуації - максимально всебічно підійти до розгляду передумов зародження конфлікту та чинників, що вплинули на його ескалацію, форм і методів розв'язання суперечностей, підсумків і помилок на пройденому шляху військового протистояння.

Неодноразово Сефер-Бей Сіюхов, адигейський історіограф, цитує фрагменти із поеми Тараса Шевченка «Кавказ», посилюючи свої, пройняті гіркотою й болем думки, наводячи, приміром, такі віршові рядки українського поета: «Нам тільки сакля очі коле: чого вона стоїть у вас, не нами дана? Чом ми вам чурек же ваш та вам не кинем, як тій собаці?! Чом ви нам платить за сонце не повинні?! - // Тай тільки ж то!...» [3, с. 344].

Сиюхов запевняє, що геніальний Т.Г.Шевченко цими простими віршами «розкриває справжні мотиви, які спонукали царську Росію віддати на заклання черкеський народ». З пафосом талановитого публіциста і патріота автор резюмує: «Відбулася не війна армій і навіть не боротьба народів, а боротьба рас і культур, страшна боротьба не на підкорення й підлеглість, а на знищення [3, с. 345].

Джерельною базою, яка відноситься до даної тематики, також є зброя, яку використовували обидві сторони у запеклій війні між горцями та окупантами. Горці всього Кавказу традиційно озброювалися кинджалами та шаблями. Їх холодна зброя відрізнялася високою якістю клинків. Також кавказькі народи мали на озброєнні луки та стріли, якими добре володіли і вправно застосовували під час боїв у горах.

Щодо вогнепальної зброї, то в арсеналі горців були рушниці та пістолі турецького і перського виробництва. Вогнепальної зброї катастрофічно не вистачало, тому основним озброєнням лишалася холодна зброя і луки зі стрілами. Російські війська мали значну перевагу у озброєнні, зокрема артилерії та рушниць новітніх на той час зразків. Імперська армія активно застосовувала гармати та ракетні установки під час облог та штурмів гірських аулів. Російські солдати також мали на озброєнні шаблі для рукопашного бою.

Під час Російсько-Кавказької війни 1817-1864 років російське командування активно використовувало військово-морський флот, який є найміцнішим видом зброї для досягнення своїх цілей на Кавказі.

Основними завданнями флоту були: доставка підкріплень та військових вантажів до Чорноморського узбережжя Кавказу для наступальних операцій російської армії. Зокрема, флот забезпечував постачання вантажів для російських військ під час штурмів та облог гірських фортець.

Блокада узбережжя для припинення контрабанди зброї та боєприпасів для горців. Російські кораблі патрулювали Чорноморське узбережжя, перехоплюючи судна з вантажами для повстанців. Бомбардування та обстріли з моря гірських аулів, фортець мюридів. Корабельна артилерія активно застосовувалась під час придушення виступів горців. Десантні операції. Російські моряки та морські піхотинці висаджувались для штурмів укріплень і аулів на узбережжі.

Окрім цього, також хочеться донести й інформацію щодо використання однієї із найголовніших, найпотужніших видів зброї, яку мала окупаційна армія невірних, що приводила до переваги росіян у війні на свій бік - це артилерія. Артилерія, а саме гармати використовувалися для обстрілів та бомбардування гірських аулів і фортець, де укріплювалися загони мюридів та інших повстанців. Під час облог і штурмів саме масовані обстріли з гармат розчищали шлях піхоті. Вогнева підтримка наступаючих частин російської армії. Гарматні супроводжували колони військ, вражаючи позиції горців на шляху просування. Артилерія активно застосовувалась під

час блокад укріплених аулів з метою змусити горців здатися. Гармати і гаубиці вели інтенсивний вогонь по селищах.

Встановлення гармат на форпостах і в укріпленнях для захисту комунікацій та важливих об'єктів від нападів повстанців.

Отже, можна зробити такий висновок, що дана джерельна база та історіографія має неабиякий формат щодо опису Кавказької війни та боротьби народів Кавказу проти окупаційної російської машини. Кожне джерело унікальне по-своєму і надає нам різну, цікаву та корисну інформацію про дану подію. Залучення широкого кола джерел дозволяє комплексно проаналізувати різні аспекти та наслідки цієї війни в історичній ретроспективі. Завдяки джерельній базі ми можемо скласти факт послідовностей, що стосуються війни на Кавказі, здобувати нову та цікаву інформацію.

Але ми також маємо повне право і критикувати дані джерела, використовуючи критичне мислення та співставлення цих джерел.

Кавказька війна залишила значний слід в історії, що відобразилося у комплексі різнопланових джерел, котрі дають уявлення про події та процеси того періоду. Зокрема цінними є праці М.А. Бур'яна та С.В. Гурінчука, що висвітлюють колоніальну політику Російської імперії та процеси модернізації на Південному Кавказі. Комплексний аналіз цих та інших джерел формує наукове уявлення про причини, перебіг та наслідки Кавказької війни.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бур'ян М.А. Колоніальна політика Російської імперії на Південному Кавказі(кін.20-40-ві рр. XIX ст.). *Історія та географія : зб. наук. праць* / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.Г. Сковороди . Харків: Колегіум, 2013. Вип. 48. С. 62-67.

2. Гурінчук С.В. Передумови будівництва залізниць на території Закавказзя (друга половина XIX- початок XX століття). *Історія науки і техніки*. 2018. Вип.11. С.17-25.

3. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 2001. Т. 1: Поезія 1837-1847 / Перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. 784 с.

Назарій Новицький
здобувач IV курсу першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник:, д. і. н., проф. *Г. М. Стародубець*)

УТВОРЕННЯ КАНАДСЬКОЇ КОНФЕДЕРАЦІЇ

На початку XIX ст. влада Великобританії розуміла, що її лідерство у сфері колонізації і військова могутність похитнулася у зв'язку з поразкою після завершення Війни за незалежність США. Таким чином імперія остаточно втратила найбільш важливі колонії у Північній Америці. Невдалою виявилася і спроба повернути ці колонії під час англо-американської війни 1812-1814 років. Завдяки лідируючим позиціям в процесі промислового перевороту у першій половині XIX ст. Британії вдається покращити освоєння колоніальних територій, що залишилися під контролем імперії на Американському континенті.

Влада була змушена задіяти новий спосіб контролю колоній. Канада мала стратегічне значення для Великобританії та залишалася єдиною потужною колонією даного континенту. Проте найменші помилки у веденні колоніальної політики на цих землях, могли мати фатальний характер.

Наукова проблема вивчення процесів з утворення Канадської конфедерації і до сьогодні викликає зацікавленість не лише зарубіжних науковців, але й вітчизняних, особливо з кінця XX ст. Серед українських дослідників даної теми варто відзначити В. В. Сокирську [1], А.В., Гончаренко Т.О. Сафонова [2] М.В. Зьоменко [3] та ін. Серед зарубіжних істориків можна виокремити К.Е. Кнор [4] та М. Бьорджес [5].

Метою роботи є дослідження обставин та процесів, що супроводжували становлення Канадської конфедерації як окремого політичного утворення.

Канада, як колонія мала довгий шлях розвитку та поєднувала в собі риси республіки та монархії. Першим етапом набуття Канадою статусу Домініону є конференція Приморських провінцій у м. Шарлоттаун (1 - 9 вересня 1864 р.), де йшлося про створення форми союзу колоній, що дозволило б ефективно керувати в Північній Америці, зважаючи на такі особливості континенту як наявність внутрішньо економічних, релігійних, мовних та інших суперечностей. Першими варіантами розгляду були союзи лише між окремими провінціями виключно на умовах військового і економічного співробітництва. Однак, врешті решт, за участі політичних кіл Канади була прийнята пропозиція єдиного політичного об'єднання.

У жовтні 1864 р. на Квебекській конференції представники політичних кіл Канади погодилися про створення єдиного політичного союзу на федеративних засадах. Відповідні принципи були зафіксовані у "Сімдесяти

двох резолюціях”. Низка пунктів у документі викликали суперечності у провінціях регіону, а саме - Новій Шотландії і Нью-Брансуїку. Найбільш дискусійною залишалася ідея федерального устрою. Під тиском метрополії змінила систему ведення політики на континенті та в колоніях, що дозволило завершити процес об’єднання колоній та утворити «домініон від моря до моря» [2, с. 66].

Юридичне оформлення Канадської конфедерації відбулося за Актом про Британську Північну Америку 1867 року. Канада таким чином отримала статус Домініону. У документі зазначено, «що він є наслідком мирного вирішення конфлікту від імені британського парламенту, що дозволяє об’єднатись чотирьом провінціям Північної Америки» [1, с. 319].

Акт про Британську Північну Америку прийнятий саме парламентом Великобританії, тобто вищим законодавчим органом метрополії, а не домініону. Прийняття Акту здійснювалося згідно з усіма процесуальними етапами британського законодавства, супроводжувався судовими прецедентами та, будучи прийнятий у трьох читаннях, остаточно був схвалений короною. Акт затверджував державний устрій Канади а також чітко регламентував органи влади на усіх рівнях. У статті 15 Великобританія мала здійснювати правління Канадою, а також була основною частиною парламенту Канади. Відзначалося, що усі збройні і морські сили були безпосередньо під контролем корони.

Усі гілки влади були підпорядковані генерал-губернатору. Посадовець призначався короною за рекомендацією Прем’єр-міністра Канади. З 1867 року до 1952 року відповідні посади посідали виключно представники англійської знаті та обов’язково піддані корони. Термін повноважень генерал-губернатора тривав 5 років [2, с. 68].

Посадовців різних частин Канади та їх представників призначав безпосередньо Генерал-губернатор. Головною його задачею була реалізація політики Британії в управлінні Домініоном, а, відповідно до Акту 1867 р., посада відповідала гілці виконавчої влади, що забезпечувало йому широкі повноваження. Генерал-губернатор мав статус Голови виконавчої влади, формував Таємну Раду Канади, призначав на посаду Прем’єр-міністра Домініону та загалом представляв Канаду на зовнішньо-політичній арені від імені Великобританії. Акт визначав також і соціально-політичні аспекти новоствореної держави, а саме - затвердив основи її управління відносно соціально-політичної ситуації на момент формування держави.

Одним з найважливіших пунктів було визначення форми державного устрою Домініону, як федеративної держави.

Отож, 1 липня 1867 року вперше було утворено окрему політичну структуру на основі колонії. Дане рішення переважно носило внутрішньополітичний характер, адже ніяк не відобразилося на політичному курсі і статусі держави стосовно метрополії. Даний процес став основою для подальшої ефективної колоніальної політики в далеких регіонах Імперії. Хоч британська корона й залишалася офіційно головою, Канада, згідно з документом, фактично отримувала незалежність. Визначався її політичний

устрій, був сформований власний уряд, розширювалося право на самоврядування, проте виключалася можливість виходу з-під контролю Британської імперії.

Акт про Британську Північну Америку мав усі підстави вважатися конституцією за своїми засадами і мав визначний вплив для створення нової держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. Сокирська В. В. Трансформаційні процеси в Британській Імперії другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. Суми. 2018. С. 302–335.
2. Гончаренко А.В., Сафонова Т.О. Велика Британія та еволюція колоніальної системи (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Сумський історико-архівний журнал*. №XXXV. 2020. С. 60–71.
3. Зьоменко М. В. Велика Британія та колоніальна система наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: Економічний фактор. *VI Міжнародна науково-практична конференція*. Суми. 2022. С. 33-36.
4. Яковюк І. В. Концепція «імперського федералізму» та її роль у модернізації Британської імперії. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 28.– С. 95–103.
5. Knorr K.E. *British Colonial Theories. 1750–1850*. Toronto. 1944. 429 p.
6. Burgess M. *The British tradition of federalism*. L., Leicester Univ. Press. 1995. 186 p.

Софія Савицька
здобувачка вищої світи
групи ІБАС-11 інт
Навчально-наукового
інституту економіки і менеджменту
Національного університету водного
господарства та природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

ГАЗЕТА «РАДА» ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ РЕКЛАМИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

На основі циклу рекламних оголошень опублікованих у газеті «Рада» у січні 1912 р проаналізовано особливості розвитку реклами та з'ясовано суть та особливості рекламних оголошень досліджуваного періоду.

Із збільшенням асортименту на товари і послуги, виникла потреба ознайомити покупців з кожною пропозицією. Таким чином, виникла потреба у рекламі. За допомогою її можна привернути увагу до товару, передати покупцеві інформацію про нього і, навіть, змусити його купити. Реклама- це рушійна сила продажу товарів і послуг.

Згідно з історичними даними реклама, як спосіб поширення інформації відокремився у самостійну галузь на початку XX ст. У досліджуваний період реклама була розповсюджена у пресових органах, різноманітних статистичних збірниках тощо. Одночасно з цим вартість її друку була досить висока. Вона була дуже ефективною і складала близько 80% вартості примірника, а читачі компенсовували 20% [1].

Підтвердження цих фактів можна прослідкувати, відкривши номери газети «Рада» за січень 1912р., що становить мету нашого дослідження.

В одному з номерів вищезазначеного видання увагу читача привертає не стільки текст з аналізом суспільно-політичної ситуації, особливості культурного життя регіону, а рамки з рекламними оголошеннями. Рекламні тексти були найрізноманітнішими. Зокрема, таким чином рекламували склад пуху: «Спеціальний склад пуху та пір'я: парового очищення, готові подушки, Хрещатик, 10» [2, с. 1].

У даному виданні значна увага була приділена рекламі одягу. В оголошеннях подавалася детальна інформація, яка включала дані про власника, вартість тощо [2, с. 6].

Важливу роль газета «Рада» відводила інформуванню читачів про лікарів, надання ними лікувальних послуг, їх вартість. У газеті також надавалися адреси приватних лікарів. Всі ці оголошення носили рекламний характер [3, с. 4].

Поширеним явищем в рекламних оголошеннях було скорочення слів. Це робилося з метою економії коштів, адже рекламні послуги були досить дорогими. Скорочення слів дозволяло наводити більше інформації про товар або послугу. Аналіз номерів за січень 1912 р. дозволяє констатувати, що рекламні оголошення неодноразово повторювалися.

Кожне рекламне оголошення мало свою особливу рамку, яка вирізняла його серед інших. Увагу читачів до реклами привертали за допомогою різноманітності шрифтів, величини літер, інколи використовуються необ'ємні малюнки.

Привертає увагу і мова оголошень. Вона відповідає тогочасній вимові. Зустрічаються такі слова, як лямпа, зіма, всякім становищі [4, с. 6], адже тогочасний український правопис суттєво відрізнявся від сучасного.

Часто зустрічається також реклама книгарень, де вказується наявність української літератури. Можна зустріти рекламу словника української мови [3, с. 4].

Також були наявні про розпродаж одягу із вказаним асортиментом та ціною із зазначенням знижок. Вже в ті часи можна було робити замовлення по пересилці товарів [5, с. 4].

Незвичним для сьогодення були й оголошення про продаж друкарської машинки [6, с. 4].

Отже, ознайомившись з примірниками газети «Рада» за січень 1912р., можна зробити висновки, що на початку 20 століття рекламна діяльність в газетах була добре розвиненою, а при відсутності на той час радіо і телебачення була єдиним джерелом інформації про наявні на ринку товари та послуги.

Список використаних джерел та літератури:

1. Історія розвитку реклами від початку до сьогодення.
[URL:https://farba.kiev.ua/uk/articles/istoriya-reklamy/](https://farba.kiev.ua/uk/articles/istoriya-reklamy/) (дата звернення: 05.03.2024)
2. *Рада*. №1. 14 січня. 1912. С. 1-6.
3. *Рада*. №2. 16 січня. 1912. С. 4.
4. *Рада*. №6. 21 січня. 1912. С. 6.
5. *Рада*. №8. 24 січня. 1912. С. 4.
6. *Рада*. №9. 25 січня. 1912. С. 4.

Людмила Данильчук,
здобувачка III курсу першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
Навчального інституту економіки та менеджменту
Національного університету водного господарства та
природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

КУЛЬТУРНІ ПОДІЇ У СУСПІЛЬСТВІ ПРЕДСТАВЛЕНІ У ГАЗЕТІ «РАДА» 1907 Р.

Актуальність дослідження. У 1907 році газета «Рада» відігравала важливу роль у відображенні культурних подій у суспільстві. Газета не лише інформувала громадськість про найважливіші культурні події, а й активно залучалася до їх обговорення та аналізу. На сторінках газети висвітлювалися події, пов'язані з літературою, мистецтвом, музикою, театром та іншими аспектами культури. «Рада», як найпоширеніший засіб масової інформації того часу, відігравала роль не лише у відображенні цих подій, але й у формуванні культурної свідомості суспільства та сприянні розвитку національної ідентичності.

Мета дослідження. У даному науковому дослідженні важливо проаналізувати роль видання як першої щоденної українськомовної газети Наддніпрянської України та її вплив на формування громадської думки, політичної культури і свідомості української нації. Шляхом аналізу газети, дослідження ставить за мету виявлення інформаційних та ідеологічних тенденцій у відображенні культурних подій, визначення впливу газети на розвиток української мови, становлення культури, освіти тощо. Для прикладу наводжу деякі культурні події, які висвітлені в газеті «Рада»:

- Київ. Вистава «вертепу». Сьогодні в «Народній Авдіторії, що на Бульварно-Кудрявській вулиці, виставлятиметься з дозволу д. губернатора український «вертеп», виставляти який заборонив був поліцмейстер» [1];

- знову заборонено газету. По наказу губернатора заборонено видавати «Кіевскую Мысль», що почала два дні тому виходити замість «Кіевской Речи» [2];

- Катеринослав. Курси для робітників. На курсах, улаштованих для робітників, в минулому півріччю було більше 245 слухачів, Тепер, на друге півріччя, товариство має заснувати ще й денні, аби дати можливість одержувати технічну освіту для тих, робітників, що працюють в ночі і через це не можуть ходити на вечірні курси [3];

- нова гімназія жіноча. В Гадячі з нового року має відкритися жіноча гімназія д. Нечесєва. Дозвіл від уряду на відкриття гімназії д. Нечесєвич, по деяким приватним звіткам, вже одержав [4];

- 1 січня в київському Малому Театрі Крамського трупа Гайдамаки втретє виставляли п'єсу: «Мазепа Паж». Це давня польська мелодрама; написано її в занадто по старому шаблону. Безліч монологів, велика сила «страшних» сцен. 4 січня д. Гайдамака впорядковує спектакль з концертом за для вшанування 45 роковини смерті славного українського поета Шевченка; Катеринославська «Просвіта» виставляла 30 грудня в аудиторії народніх читаннів комедію Тобілевича (Карпенка-Карого) - «Чумаки». На свої вистави товариство призначає доволі дешеві ціни (від 10 коп. до 1 крб, 25 коп.) [5];

- нова комерційна школа. З «8 январа в Києві має відкритися нова 7-класна комерційна школа». Програму школи пширено, відповідно до практики комерційної освіти в Європі та Америці. До школи прийнято більше 150 учениць [6];

- український драматург Іван Тобілевич (Карпенко-Карий) пише зараз нову п'єсу «Тиха пристань». Ця п'єса має бути продовженням «Суєти» та «Житейського моря». Таким чином, українська сцена матиме цілу трилогію Карпенка-Карого [7];

- нові приватні гімназії на Волині мають відкрити з «будучого року в Кременці та Ровні. Кажуть, що ініціатор першої – діректор острожської гімназії д. Горкунов» [8];

- В народній «авдіторії, в Києві, 2 фєвраля відбудеться «народний концерт». Більшість декламації і частина співів – українські твори. З декламації кілька віршів Шевченка, байок Глібова [9].

З перших днів виходу газета взяла на себе досить сміливу місію: нести в народ справжню, не засмічену русизмами”, полонізмами” чи галицизмами”, українську мову. Покращувалося поліграфічне оформлення: розширювалися можливості щодо використання різних шрифтів, додавалися фотоілюстрації та реклама, що сприяло покращенню зовнішнього вигляду газети.

Вплив газети на формування культурної свідомості, розвиток національної ідентичності та поширення культурних цінностей був надзвичайно значимим. Шляхом активної діяльності та розмаїття інформаційних форматів, «Рада» стимулювала інтерес до культурних подій та сприяла розвитку української культури та мистецтва. Її сторінки стали місцем для висловлення різноманітних думок, ідей та критичних рецензій, що сприяло активізації культурного діалогу в суспільстві та збагаченню культурного досвіду.

Отже, «Рада» стала трибуною національної думки та української ідеї на підросійській Україні на початку XX століття[10]. Дослідження ролі газети "Рада" у відтворенні культурних подій 1907 року відкриває можливості для розуміння динаміки та впливу культурних процесів того часу на формування суспільного світогляду.

Список використаних джерел та літератури:

1. По Україні. Рада : щоденна політ., економ. і літ. газета. 1907. 1 вересня 1907. № 2. С. 3. URL: <http://surl.li/qohau> (дата звернення:15.02.2024 р.).
2. По Україні. Рада : щоденна політ., економ. і літ. газета. 1907. 1 вересня 1907. № 2. С. 3. URL: <http://surl.li/qohau> (дата звернення:15.02.2024 р.).
3. По Україні. Рада : щоденна політ., економ. і літ. газета. 1907. 1 вересня 1907. № 2. С. 3. URL: <http://surl.li/qohau> (дата звернення:15.02.2024 р.).
4. По Україні. Рада : щоденна політ., економ. і літ. газета. 1907. 1 вересня 1907. № 2. С. 3. URL: <http://surl.li/qohau> (дата звернення:15.02.2024 р.).
5. Театр і музика. Рада : щоденна політ., економ. і літ. газета. 1907.1 вересня 1907. № 2. С. 4. URL: <http://surl.li/qohau> (дата звернення:16.02.2024 р.).
6. По Україні. Рада : щоденна політ., економ. і літ. газета. 1907. 1 вересня 1907. № 3. С. 3. URL: <http://surl.li/qohkh> (дата звернення:16.02.2024 р.).
7. Театр і музика. Рада : щоденна політ., економ. і літ. газета. 1907. 1 вересня 1907. № 3. С. 3. URL: <http://surl.li/qohkh> (дата звернення:16.02.2024 р.).
8. По Україні. Рада : щоденна політ., економ. і літ. газета. 1907. 1 вересня 1907. № 15. С. 3. URL: <http://surl.li/qohpi> (дата звернення:17.02.2024 р.).
9. Театр і музика. Рада : щоденна політ., економ. і літ. газета. 1907. 1 вересня 1907. № 24. С. 4. URL: <http://surl.li/qohqs> (дата звернення:17.02.2024 р.).
10. «Громадська думка»/«Рада» (1905-1914 рр.) – перша щоденна українськомовна газета Наддніпрянської України: утвердження національної ідеї. URL: <http://surl.li/qohwm> (дата звернення: 17.02.2024 р.).

Олена Мордас,
здобувачка III курсу першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
Навчального інституту економіки та менеджменту
Національного університету водного господарства та
природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕПУТАТІВ-УКРАЇНЦІВ У ДЕРЖДУМІ 1908 РОКУ

На початку 20 століття існувала Українська думська громада – група депутатів Державної думи; об'єднання депутатів-українців. До складу Державної думи входили національно-свідомі депутати, які були

представниками губерній України в I та II Держдумі Російської імперії. Метою було висування вимог для забезпечення Україні територіальної й національно-культурної автономії.

З 27 квітня 1906 року в петербурзі працювала I Державна Дума. У виборах брали участь різні верстви населення (поміщики, селяни, міська інтелігенція, робітники, священники). Загалом у складі Української думської громади було 45 чоловік. Громадський діяч та адвокат Ілля Шраг очолив її. Перша Державна дума існувала до 8 липня 1906 року.

Вибори до II Державної Думи відбулися 20 лютого 1907 року. У Держдумі також об'єдналися в громаду українські депутати. До її складу входило 47 чоловік. Члени громади вимагали для України політичної автономії, запровадження всюди української мови. II Державну Думу було розігнано з червня 1907 року [1]. Після цього велика кількість опинилася на засланнях, в тюрмах, хтось емігрував за кордон. Але незважаючи на це, українське питання було актуальне й в III Державній Думі. 1908 року 38 українських делегатів підготували на розгляд Думи проект, який стосувався української мови [2]. Цього ж дня Микола II видав новий виробничий закон. Він забезпечував повну перевагу в новому складі Думи представникам буржуазії й поміщикам. З 1 листопада 1907 року почала працювати III Державна Дума. До її складу входило 442 депутати, 95 з яких були представниками дев'яти українських губерній. Українську думську громаду не було створено. Пізніше, в IV Державній думі 96 депутатів були представниками дев'яти губерній Наддніпрянщини [3].

В період існування Державної думи 1908 року відбувалося багато засідань на яких обговорювалася низка запитань та приймалися певні рішення. 8 січня 1908 року відбулося Вісімнадцяте засідання Державної Думи. Було розглянуто низку питань:

- друге читання внесення військовим міністром законопроекту про постачання коней коней для козаків під час мобілізації, які їх не повинні мати по закону в спокійні часи;

- друге читання внесено міністром юстиції законопроекту про те, щоб закон 11 листопада 1906 року, який полягав в тому щоб збільшити кількість чергових присяжних засідателів в москві з його повітом лишився й надалі чинним, оскільки раніше він був тимчасовим;

- друге читання було внесене міністерством юстиції законопроекту про те аби збільшити кількість чергових присяжних засідателів в петербурзі з його повітом;

- друге читання внесено міністерством внутрішніх справ законопроекту про те, аби воєнних губернаторів семіпалатинської й акмолинської областей мали звання звичайних губернаторів;

- друге читання внесене міністерством внутрішніх справ законопроекту про те, щоб скасувати ст. 335 статуту про службу воєнних чиновників в цивільних накладах;

- друге читання внесенє військовим міністерством законопроекту про те, що калмицьке духовенство бакинського хурула донської країни було звільнено з військової служби;

- доклад комісії про поділ законопроектів, які стосуються внесення міністерством народної освіти законопроекту про 2% пенсійні вклади ти хто служив в лютеранській церкві святих Петра та Павла в москві;

- доклад комісії про поділ законопроектів, які стосувалися внесення міністерством народної освіти законопроекту про заснування при еріванській учительській семінарії 20 стипендій для учнів-театр, для цього було потрібно 2.600 карб. на рік для вчителя співу при названій семінарії й про те щоб однокласові початкову школу при семінарії перетворити на двокласову, для цього ж потрібно ще 970 карб. на рік.

Найближчим часом міністерство юстиції повинне було внести в Державну Думу законопроект про те, щоб призначати в спеціальні робітні доми тих людей, які через свою лінь та дармоїдство будуть чинити злочинства. Утримувати ці доми повинні були за кошти земських та маніціпальних закладів, із субсидією від міністерства юстиції від головного тюремного управління. Протягом грудня минулого року міністр юстиції вніс до Державної Думи декілька законопроектів. Було видано закони про: догляд та виховання за неповнолітніми злочинцями, які знаходилися в колоніях; закон про те аби й далі видавали субсидію петербурзькій хліборобській економії для повнолітніх; про збільшення кредиту на жалування тюремній варті; про порядок, в якому повинна була відбуватись арештансько-етапна повинність в Закавказзі. Перший та четвертий закони було внесено без змін до Державної Думи, а інші було змінено. Також внесено нові законопроекти. Вони стосувалися пенсій для тюремщиків [4].

На одному із засідань фінансової комісії, яке було призначене 7 січня, не відбулося. Пов'язано це з тим що на засідання прибуло лише 9 членів з 33. Пізніше відбулася конференція правих членів Державної Думи. Колишній міністр Кауфман та М. Стахович вступили до центру Державної Ради. В першу чергу священники-депутати виставляли питання про скликання собору. Під час розмови Хомяков заявив про те, що підніме питання в раді старшин про те щоб Родичева було допущено до зсідання Думи, не чекаючи поки скінчиться термін його покарання. Макарова було повідомлено про те, що депутати соціал-демократи отримали телеграму від засланців малмизького повіту вятської губернії. У ній йшлося про те, що протягом двох місяців засланці не отрммували коштів на харчування. Вони зі своїми сім'ями голодували [4]. 7 газета

Висновок. Українську депутати у Держдумі 1908 року зробили значний внесок у політичне російської імперії. Доказом цього є активна участь депутатів у процесі творення законів та у захисті інтересів українського народу. Депутати активно боролися за визнання української мови, за збереження традицій та культури. Однозначно їх цікавили питання стосовно освіти, культури, національної визначеності. Але попри всі намагання досягти успіхів,

вони перебували під постійним тиском царського уряду. Саме це заважало реалізовувати всі задумані ідеї.

Список використаних джерел та літератури:

1. Українська думська громада. URL: <http://surl.li/qsejn> (дата звернення: 27.02.2024).
2. Створення і діяльність Державної думи в Російській імперії. Західноукраїнські землі в 1905-1917 рр. URL: <http://surl.li/rbvei> (дата звернення: 29.02.2024).
3. Українська думська громада. URL: <http://surl.li/qsejn> (дата звернення: 01.03.2024).
4. Газета «Рада» №6, ст.2, Державна Дума. Порядок денний 18-го засідання. URL: <http://surl.li/rbvin>
5. Газета «Рада» №7, ст.3, Відгуки парламентського життя. URL: <http://surl.li/rbvjm>

Дарина Бачманюк,
здобувачка III курсу першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
Національного університету водного господарства та
природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник: д.н. держ. упр. *Л. Х. Тихончук*)

ГАЗЕТА «РАДА» ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ДЕПУТАТІВ У ДЕРЖАВНІЙ ДУМІ 1910 РОКУ

Актуальність. Дослідження активності українських депутатів у Державній Думі російської імперії 1910 р. є суттєвою задачею у сучасній українській історіографії з кількох причин. Спочатку слід зазначити, що тема діяльності українських депутатів у Думі 1910 року лишається недостатньо вивченою. До цього часу існують лише окремі фрагментарні дослідження, які не дають можливості отримати повне й чітке уявлення про цей період. Друга причина полягає у важливості самої теми. Українські депутати відіграли ключову роль у роботі Думи 1910 року. Вони стояли на захисті інтересів українського народу та активно боролися за його права та свободи. Їхні виступи, законопроекти та позиції відображають важливі аспекти історії українського національного руху.

І, насамперед, актуальність цієї теми є важливою для нашого часу. Дослідження діяльності українських депутатів у Думі 1910 року може допомогти краще зрозуміти сучасні політичні процеси в Україні та визначити їхні корінні причини.

Газета «Рада» представляє собою одне з ключових джерел для вивчення діяльності українських депутатів у Думі 1910 року. Це було єдине українське

видання, що виходило в Санкт-Петербурзі, столиці російської імперії. Газета публікувала статті про діяльність українських депутатів, їхні виступи у Думі, а також тексти законопроектів, що вони вносили. Аналіз матеріалів газети "Рада" надає можливість не лише отримати уявлення про політичні погляди та пріоритети українських депутатів, а й розглянути їхню тактику та методи роботи в Думі. Це сприятиме кращому розумінню впливу українських депутатів на політичне життя російської імперії та допоможе осмислити українське національне питання на початку XX століття [1].

Після подій 1905 року, коли влада була змушена ухвалити окремі реформи під тиском народних мас, наростала політична активність різних груп та партій. Партії робітників, ліберали, соціалісти та інші політичні формування змагалися за вплив у Державній Думі та в суспільстві загалом. Царський режим намагався зберегти свою владу, проте соціальні та економічні проблеми неодмінно викликали невдоволення серед населення та створювали підґрунтя для подальших політичних напружень і конфліктів.

Українське питання не втрачало актуальності і в роботі Третьої Державної Думи, яка існувала з 1 (14) листопада 1907 р. по 9 (22) червня 1912 р., голови: М. Хом'яков, О. Гучков, М. Родзянко [1].

У випуску № 2, датованому 3(16) січня 1910 р., у розділі «Гасителі духу» відобразилася важлива спроба українських депутатів просунути у питанні надання прав українській мові в суді та школі. Цей законопроект був поданий за підписом 37-ми депутатів. Для українського народу мова завжди була одним з ключових аспектів його національної ідентичності. Визнання української мови у сферах судочинства та освіти було важливим кроком у збереженні національної культури. На дане питання було пущено «жупел» українського сепаратизму. С. Богданов виносить апріорну тезу, ніби виступи в обороні української мови «имють смисль исключительно въ видѣ служебнаго средства въ развитіи украинскаго сепаратизма». Він не ховає своїх радощів від легкої перемоги над українством в Третій Думі, але й сам признається, що боротьба ще не закінчена. Спроба була відхилена [2].

Підіймалося питання про українську мову в народних школах у Думі було створено для цього декілька комісій. Українські депутати висунули вимогу, щоб «у випадку, якщо діти, які вступають до школи, не розуміють російської мови, перші два роки їх навчання повинні вестися рідною мовою, тобто мовою, якою дитина розмовляє вдома». На третій рік «перехід на російську мову не повинен бути обов'язковим, а для рідної мови має бути відведений час у рамках шкільної програми». Проте й ця пропозиція українських послів не знайшла підтримки в Думі.

Значну увагу у газеті «Рада» приділено реформі місцевого суду, яка обговорювалася в Державній Думі 22 січня 1910 року і мала неоднозначне значення для українських депутатів. Єдиний для всієї імперії суд, а отже, рівні права з росіянами в судовій системі. Скасування станового суду – зменшення дискримінації українців не дворянського звання. Водночас, це були і ризики як русифікації українського судочинства, обмеження прав і свобод українців.

Варто зазначити, що дана реформа не була остаточно прийнята, але зацікавленість українських депутатів в потребі покращення судової системи в Україні зростала [3].

Ще один цікавий законопроект, який мав втілитися в життя, на думку росіян, фінляндський. Цей законопроект передбачав скасування автономії Фінляндії та призначення в ній російського генерал-губернатора. Газета «Рада» й українські депутати критикували і виступали проти фінляндського законопроекту, адже він був порушенням автономії Фінляндії та ймовірною спробою царського режиму скасування автономії інших окраїн російської імперії. Державна Дума не затвердила даний законопроект [3].

Під час дебатів щодо української мови в суді було виголошено таку фразу: «Вони не просять». Тобто, українці не заявляють про те, щоб українською мовою відбувалися наука, суди тощо. Водночас, коли на будь-який кожний прояв української національної свідомості багато хто з реакціонерів реагував реготом і глузуванням, а хто й невимовною злістю та «обмовними вигадками до українського народу». Всі вони приказують, що «народові не треба національної свідомості, що він сам кидає самохіть свою мову і свідомо хоче здихатись своїх національних ознак. Дуже влучне висловлення написано в кінці цієї статті: «Вони» просять, і з цим треба вже рахуватись і приятелям, і ворогам українського руху» [3].

Отже, постійна боротьба українців за свої незалежні права і свободи, протистояння царському режиму та збереження своєї національної свідомості були одним із головних завдань українських депутатів у Державній Думі 1910 року. Діяльність тогочасних посадовців стала важливим етапом у боротьбі за незалежність України.

Список використаних джерел та літератури:

1. «Рада» газета: історія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B0_\(%D0%B3%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D1%82%D0%B0\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B0_(%D0%B3%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D1%82%D0%B0)) (дата звернення 27.02.2024)
2. Гасителі духа. *Рада*. №2. 03.01.1910. С. 1. URL: <http://surl.li/raqpx> (дата звернення 28.02.2024)
3. Вони не просять. *Рада*. № 19. 24.01.1910. С. 1. URL: <http://surl.li/rcubz> (дата звернення 28.02.2024)

**Валерія Опалько,
Аліна Біляк**
здобувачки першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
Навчального інституту економіки та менеджменту
Національного університету водного господарства та
природокористування (м. Рівне)
(Науковий керівник: к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

ГАЗЕТА «РАДА» ЯК ДЖЕРЕЛО ВІДОБРАЖЕННЯ СТОРІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ШЕВЧЕНКА (СІЧЕНЬ-БЕРЕЗЕНЬ 1914 Р.)

Напередодні відзначення сторіччя від дня народження Т. Г. Шевченка на українських землях у складі імперії відбувалися підготовчі заходи, які висвітлювалися у газеті «Рада». Аналіз документів опублікованих у вищеназваному часописі дозволяє констатувати, що готувалися широкомасштабні заходи. Однак протидія з боку органів імперської влади призвела до того, що більшість заходів так і не відбулося.

На підросійських землях було утворено «Шевченківський комітет», який координував діяльність з відзначення ювілею поета. Він провів чергове засідання 1 лютого 1914 р. на якому мав відбутися конкурс на проєкт пам'ятника Т. Г. Шевченку [1].

Товариство ім. Т. Шевченка в петербурзі оголосило передплати на розкішне ювілейне видання «Малюнки Т.Г. Шевченка», яка коштувала 2 крб. 50 коп.[2].

Київські російські націоналісти не знали, що робити з відзначенням ювілею Т. Г. Шевченка. З одного боку святкування роковин мало відбутись, якщо не на вулицях чи театрах, то у серцях людей. З іншого, вони визнавали Шевченка як поета, тому не виступали з протестами проти [3].

Паралельно чорносотенними організаціями у державі функціонували й органи влади, вони підтримували гасло «українкою мовою нічого не дозволю», що й відобразилося на подальших подіях [4].

Офіційне відзначення сторічного ювілею від дня народження Кобзаря у Києві було заборонено органами імперської влади [5]. Про що інформував циркуляром міністр внутрішніх справ, заборона також поширювалася на найменування його іменем вулиць, шкіл тощо [6].

Незважаючи на організований українцями збір коштів на встановлення пам'ятника Т. Г. Шевченку було зібрано лише 130 тисяч крб., а цієї суми було недостатньо [7].

У газеті «Рада» також було прилюднено інформацію про те, що князь Геловані, інформував що міністерство внутрішніх справ надіслало циркуляр, в якому радило губернаторам та градоначальникам заборонити публічне вшанування ювілею від дня народження Т. Г. Шевченка [8]

Питання відзначення сторіччя від дня народження Т. Г. Шевченка неодноразово піднімалося й на засіданнях Державної думи імперії. Зокрема, 12 лютого 1914 р. були суперечки між депутатами щодо заборони вшанування його ювілею [9]. На вечірньому засіданні Думи 19 лютого 1914 р. розглядали питання запитання про заборону Шевченківських свят [10]. У результаті прийняли рішення заборонити урочисте святкування пам'яті великого українця [11].

Отже, як бачимо у газеті «Рада» детально висвітлювалися заходи українського суспільства щодо відзначення сторічного ювілею від дня народження Т. Г. Шевченка. Одночасно з тим інформувалося суспільство про протидію з боку органів імперської влади відзначенню сторіччя від дня його народження.

Список використаних джерел та літератури:

1. Відзначення сторіччя від дня народження Шевченка. *Рада*. 24 січня. 1914 р. № 8. С.1.
2. Відзначення сторіччя від дня народження Шевченка. *Рада*. 27 січня. 1914 р. № 10. С.1.
3. Відзначення сторіччя від дня народження Шевченка. *Рада*. 28 січня. 1914 р. № 11. С.1.
4. Відзначення сторіччя від дня народження Шевченка. *Рада*. 10 лютого. 1914 р. № 22. С.1.
5. Відзначення сторіччя від дня народження Шевченка. *Рада*. 18 лютого. 1914 р. № 29. С.1.
6. Відзначення сторіччя від дня народження Шевченка. *Рада*. 20 лютого. 1914 р. №31. С.1.
7. Відзначення сторіччя від дня народження Шевченка. *Рада*. 25 лютого. 1914 р. №35. С.2.
9. Відзначення сторіччя від дня народження Шевченка (січень-березень 1914). *Рада*. 26 лютого 1914 року. №36. С.2.
10. Відзначення сторіччя від дня народження Шевченка. *Рада*. 27 лютого. 1914 р. №37. С.2.
11. Відзначення сторіччя від дня народження Шевченка. *Рада*. 6 березня. 1914 р. № 43. С.2.

**Станіслав Мартинюк,
Василь Єфімішин**
здобувачі першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
Навчального інституту економіки та менеджменту
Національного університету водного господарства та
природокористування (м. Рівне)
(Науковий керівник: к. і., н., доц. **Я. П. Цецик**)

ГАЗЕТА «РАДА» ЯК ДЖЕРЕЛО АНАЛІЗУ СУСПІЛЬНО- ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

На початку 1914 р. Україна, так і багато інших країн, знаходилася в напруженій соціально-політичній ситуації. Світова політика наближалася до кризової ситуації через розгортання подій навколо австро-сербських подій, які відразу стали передісторією Першої світової війни.

Відносини між Австро-Угорщиною та Сербією були в кризовому стані, що призвело до кардинальних змін у Європі, зокрема й Україні. Територія Галичини, Буковини та Волині були основним театром бойових дій. Із-за свого геополітичного становища Україна ставала зоною зіткнення інтересів ворогуючих коаліцій. Під виглядом «об'єднання всіх руських земель» росія намагалася захопити землі Галичини, Буковини та Закарпаття. Австро-Угорщина претендувала на Поділля і Волинь. Кайзерська Німеччина мала свої далекосяжні плани щодо України, прагнучи досягти довгострокової – мети створення пангерманського союзу, у якому Україна мала бути під німецьким протекторатом. Україна була розділена між імперіями, величезна кількість українців боролися і воювали за імперії, що не лише ігнорували їхні національні інтереси, але й знищити національний дух [1].

Коли розпочалася війна, соціальна згуртованість була надзвичайною; Незалежно від соціальної чи етнічної приналежності, чи навіть політичних поглядів. Дивно, але значна частина населення виявила повну лояльність до влади. Більшість населення виглядало піднесеним, усвідомлюючим свою суспільну відповідальність, прагне солідарності з країною та монархом і навіть охоче до самопожертви. Особливістю цього періоду була також широкомасштабна соціальна мобілізація. Загроза війни спонукала громадян до активної участі в оборонних діях, масових призовах і підготовці до можливих військових дій. З початком війни населення країни відразу і різко розділилося на мобілізованих військовим і цивільним. 16 липня 1914 р. була оголошена часткова мобілізація. 17 липня 1914 р. - загальна. Преса святкувала успіх мобілізації. Наприклад, в Києві він відбувся на два дні раніше, ніж планувалося спочатку. Зростання патріотизму, особливо серед вищого та середнього класів, значною мірою визначається певними поширеними суспільними стереотипами щодо громадянського обов'язку, хоча інстинкт

самозбереження змушує людей шукати Є можливість уникнути призову або отримати пільги для полегшення умов служби в армії [2].

Етнічне питання в українських губерніях імперії на початку XX ст. – це питання про національну рівність, про те, що отримують українці з точки зору своєї державності. Відсутність національного статусу заважала формуванню національної свідомості. Як ми всі знаємо, нація – це стабільна спільнота, що складається з людей зі спільною мовою, культурою, економікою та територією. Однією з особливостей національного питання є те, що в Україні проживає багато національних меншин, а значить, наша територія також є багатонаціональною.

В імперській Державній думі представники українських губерній неодноразово порушували питання щодо статусу України. Вони виступали за відродження української державності, демократизацію суспільства, вільне користування рідною мовою та діяльність державних, громадсько-політичних і соціально-культурних організацій. Їхні зусилля, хоч і були безуспішними, все ж зірвали асиміляційні плани російських шовіністів [3].

Отже, напередодні Першої світової війни українські губернії російської імперії переживали швидкий економічний розвиток. Особливих успіхів було досягнуто в промисловому секторі, особливо в металургії та гірничодобувній промисловості. Проте це не призвело до суттєвого поліпшення соціально-економічного становища українських робітників і селян, посилилася експлуатація їх робочої сили. Ці фактори значною мірою сприяли формуванню в українському контексті поглядів на необхідність відродження української державності [4].

Отже, суспільно-політична ситуація в Україні напередодні Першої світової війни була складною та напруженою. Напруження міжетнічних та міжконфесійних відносин, релігійні та етнічні напруги загострилися, що відобразилося на загальній стабільності суспільства, політична фрагментарність, економічні труднощі, через зростання витрат на оборону та зниження виробництва призвели до економічної нестабільності та занепокоєння серед населення та загроза війни створювали складні виклики для українського суспільства. Всі ці фактори призвели до зростання проукраїнських настроїв і готовності до боротьби за свої права та незалежність. Така суспільно-політична обстановка наслідувала незадоволення українського населення підпорядкованістю Російській імперії, і посприяла подіям, які відбувалися під час першої світової війни та наступних подіях.

Список використаних джерел та літератури:

1. Становище українських земель напередодні Першої світової війни: URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/history/35299/> (дата звернення: 03.03.2024)
2. Мобілізація українців напередодні Першої світової війни. Рада. 18 липня. 1914. С. 1 URL.: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001119> (дата звернення: 03.03.2024)

3. Українське питання в Державній Думі. Рада. 20 липня 1914. С. 2. URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=3517> (дата звернення: 03.03.2024)

4. Економічний розвиток українських земель Рада. 28 травня. 1914. С. 2. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_G&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00000966/118 (дата звернення: 03.03.2024)

Сергій Дмитрук,
здобувач I курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: к. і., н., доц. *Л. В. Гуцало*)

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Актуальність: дана тема сьогодні є досить актуальною і цікавою для вивчення, адже 24 лютого 2022 року розпочалось повномасштабне вторгнення росії в Україну, і вивчення російської пропаганди в роки Першої світової війни може допомогти зрозуміти не лише минуле, а й сучасні динаміки в інформаційному просторі та вплив на громадську думку. Російська імперія відігравала значну роль у Першій світовій війні, і пропаганда була важливою складовою її зовнішньої та внутрішньої політики. Знання про пропагандистські методи та прийоми, використані в минулому, може мати важливий відтінок при аналізі та розумінні сучасних пропагандистських кампаній.

Метою дослідження є вивчення російської пропаганди в Першій світовій війні.

Досить ефективним і дієвим видом пропаганди в роки першої світової війни були агітаційні плакати та листівки. Таким методом користувалися усі держави під час війни, в тому числі і російська імперія, досить цікаво про використання цього виду пропаганди описала в своїй статті Світлана Орлик [4].

У статті розглядається використання візуальних пропагандистських матеріалів у вигляді плакатів і листівок, що випускалися та розповсюджувалися серед населення Російської імперії в роки Першої світової війни для підбурювання та агітації за військові облігації. Під час вивчення цієї статті можна зрозуміти, що в більшості випадках росія намагалася використовувати такий спосіб для масової агітації свого населення вступати в лави російської армії. Для цього залучали найкращих художників російської імперії, щоб вони

передавали всю палітру війни і в більшості випадків гіперболізували ситуації на свою користь. Врешті використання такого методу пропаганди було дуже ефективним і корисним.

Також окрім плакатів та листівок використовувалася пропаганда серед військовополонених, більш детально це висвітлив у своїй статті Олександр Мосієнко [2]. Автор висвітлює пропаганду серед військовополонених Австро-Угорщини та Росії. Масштаби Першої світової війни були величезними, і мільйони людей потрапили в полон. Зростаючі економічні та військові витрати змусили воюючі сторони розглянути можливість використання військовополонених. Водночас політики та армії обох імперій звернули увагу на пропагандистську діяльність військовополонених. Обидві імперії намагалися використати підливний потенціал військових в полоні для досягнення своїх військових цілей. Російська імперія поставила австро-угорських і слов'янських військовополонених у привілейоване становище, а під час війни чехів, словаків і сербів використовували для формування добровольчих підрозділів у російській армії.

Наталія Нечаєва-Юрійчук аналізує як Росія використовувала стереотипи на теренах України задля своїх геополітичних цілей [3]. Цим методом Росія не збирається нехтувати і в сьогоденні реаліях.

Якщо більш детально заглибитись в тему пропаганди Росії на українських землях, і те, як вона відгукується нам сьогодні слід ознайомитися з статтею Катерини Білої, де вона аналізує пропаганду Російської імперії на території України під час Першої світової війни [1]. Авторка зазначає, що головним завданням імперської воєнної пропаганди було створення в суспільстві сприятливої думки про війну, розв'язану Росією. Метою війни називалося визволення "братніх слов'янських народів", і цей міф легітимізував територіальні претензії Російської імперії в Європі. Серед інших пропагандистських прийомів – покладання провини за війну на ворога, створення образу ворога, демонізація ворога, глорифікація війни, прославлення власної армії та створення образу царя-рятівника.

Отже, вивчення російської пропаганди в роки Першої світової війни базується на широкому спектрі джерел, що дозволяють отримати різноманітні та об'єктивні дані для аналізу і розуміння історичних процесів того періоду.

Список використаних джерел та літератури:

1. Біла К. В. Воєнна пропаганда імперії: Перша світова війна та її сучасний відгомін: За матеріалами наукового повідомлення на засіданні Президії НАН України 27 грудня 2023 року. *Вісник НАН України*. 2023. Вип. 2. С. 102–108. URL: <https://doi.org/10.15407/visn2024.02.102> (дата звернення: 3.03.2024)
2. Мосієнко О. В. Австро-Угорська та російська пропаганда серед військовополонених в роки Першої світової війни : аналіз практик. Інтермарум: історія, політика, культура, 2018. С. 371–380. URL: <https://doi.org/10.35433/history.111828> (дата звернення: 5.03.2024)

3. Нечаєва-Юрійчук Н. Використання політичних стереотипів у пропаганді: від Першої світової війни до сучасних подій в Україні. Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. Вип. 3-4, 2016. С. 179–192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mfapim_2016_3-4_17 (дата звернення: 5.03.2024)
4. Орлик. С. Плакати і листівки у пропаганді облігацій військових позик в Російській імперії в роки Першої світової війни. *Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація*. 2022. № 1(13), С. 208–228. URL: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13-208-228> (дата звернення: 6.03.2024)

Наталія Тарабан

здобувачка вищої освіти

II курсу історичного факультету

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського

(науковий керівник: к. і. н., доц. *В.А.Тучинський*)

СПОГАДИ ПЕТРА ДЯЧЕНКА КОМАНДИРА І-ГО КІННОГО ПОЛКУ «ЧОРНИХ ЗАПОРОЖЦІВ» АРМІЇ УНР ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Постановка проблеми. Ця дослідницька робота спрямована на аналіз спогадів П. Дяченка, де розповідається про збройну боротьбу за українську державність в 1918-1920-х рр., зокрема значний спектр відається розповідям про трагедію Петра Болбочана та описи боїв проти більшовиків, махновців та денікінців. Сьогодні теж нелегкий час для України. На тлі цих подій варто ознайомитися з «Спогадами П. Дяченка» як історичне джерело, звідки можна почерпнути історичний досвід українського державотворення періоду Української революції. У спогадах можна знайти важливі відомості про організацію та бойові операції кінних полків, їхню участь у битвах, стратегію воєнних дій яку можна застосувати і сьогодні під гаслом «Україна або смерть».

Аналіз актуальних досліджень. Роботи, які пов'язані із діяльністю Петра Дяченка невелика кількість. В Україні це поки, що досить не відома історична постать, але насправді це – легенда, бойовий орел українського війська. Найбільш обширним у цій сфері є дослідження С. Коваленка [4] в своїй праці він спирається на його спогади та описує бойові дії в яких мало фігурує Дяченко, але вони значно важливі для хронологічно відтворення подій. Окремі аспекти діяльності командира, зумів упорядкувати Р. Коваль[1]. У своїй праці К. Гломозда [2] досліджує роль Дяченка в боротьбі за українську державність.

Мета статті Полягає в розкритті ключових факторів і подій, що згадує Петро Дяченко. Змога розвінчати тавро бандита, яке навішали на легендарного звияжника українського народу Петра Дяченка. Ця книга з спогадами, виступає історичним джерелом, яка нагадає нам про зухвалу силу наших дідів і прадідів і викликає в нас захоплення ними та бажання їх не осоромити.

Виклад основного матеріалу. Народився Петро Дяченко 30 січня 1895 р. у с. Березова Лука Миргородського повіту Полтавської губернії в сім'ї Гаврила Дяченка та Марії Бажанської. Закінчив 6 класів Миргородської реальної школи і Оренбурзьку кінну школу прапорщиків (1 січня 1916 року). Під час Першої світової війни як командир роти 333-го Глазівського пішого полку 84-ї дивізії брав участь у боях у Польщі, Литві та Галичині. Російську армію залишив у чині штабс-капітана. 17 грудня 1917 року – найважливіший день у житті Петра Дяченка. Він стає на службу в українській армії. Невдовзі бере участь у боях за Київ. А 23 лютого 1918 р. козаком вступає до кінної сотні 2-го Запорозького пішого полку, яким командував Петро Болбочан. Цей полк вважався найкращим у 1-й Запорозькій дивізії, а згодом і в Запорозькому корпусі. Складався він із чотирьох тисяч козаків, з яких майже 80% становили старшини та інтелігенція. На прапорі полку довкола тризуба було вишито: “З вірою твердою в конечну перемогу вперед за Україну”. Полкова присяга звучала як пісня:

Тобі, мій краю дорогий,
Складаю я свою присягу –
Тебе любить, Тобі служити,
За Тебе вмерти біля стягу.
І прапор наш жовто-блакитний
Клянусь довіку боронити.
І за народ забутий, рідний,
Останню кров свою пролити.

Цю присягу виголосив і Петро Дяченко, а потім все своє вояцьке життя, нехай і в інших частинах та арміях, був вірний їй. «Кров'ю і смертю відзначили свій шлях новітні Запорожці, – писав Петро Дяченко, сотник 1-ї Запорозької дивізії. – Народжені в найбільш трагічний момент нашого національного життя, вони весь час заховували в собі той гарт духу і ту віру в конечну перемогу над ворогом, які робили їх непоборними...» [1, с. 23]

У березні 1918 р. він взяв участь у звільненні рідної Полтавщини та не чужої Харківщини від більшовиків. У квітні під проводом полковника Петра Болбочана вирушив у визвольний похід на Севастополь, який завершився вигнанням більшовиків із Таврії і Криму. [3, с. 25] Після державного перевороту 29 квітня, коли до влади прийшов Павло Скоропадський, Петро Дяченко війська не покинув, а продовжив службу в кінній сотні 2-го Запорозького полку Армії Української Держави. Під час антигетьманського повстання сотня розгорнулася в Окремий партизанський курінь імені отамана Петра Болбочана. 23 листопада 1918 р. полтавця призначено сотенним, а 17 січня 1919 р. – курінним отаманом. [3, с. 22-23]

22 січня в Кременчуці почався новий акт української трагедії: за наказом Симона Петлюри, Омелян Волох арештував полковника Петра Болбочана – найавторитетнішого серед українського війська діяча. [3, с. 44]

Кінний дивізіон сотника Петра Дяченка одразу подався до Кременчука з метою звільнити свого командира. Дорогою, в с. Крюкове, козаки роззброїли підрозділ Волохівського 3-го Гайдамацького полку, який супроводжував арештованих. Лише особисте прохання Болбочана утримало Дяченка від подальшого

застосування зброї. Запорожці й надалі опікувалися долею свого улюбленого командира. Але їхніми проханнями було знехтувано. Без відповіді залишилося і звернення командирів полків Запорозької групи та 2-ї (7-ї) дивізії повернути їм полковника Болбочана, яке підписав і Петро Дяченко [3, с. 45-46]. Він та інші старшини-запорожці мали намір зв'язатися з Січовими стрільцями і спільно захопити потяги з урядом та утримувати їх доти, доки не буде звільнено полковника Болбочана. Але Болбочан категорично заборонив їм проведення цієї акції, бо не хотів, щоб через нього розвалився фронт, пролилася братня кров «і прийшов кінець Україні». Та, коли чорношличники довідалися, що полковника Болбочана катують, Петро Дяченко підготував ударну групу, яка «мала зробити напад на станцію Балин», де утримувався колишній командир Запорозького корпусу. До цієї групи, крім полку Чорних запорожців, належали сотні Наливайківського та Мазепинського полків. Проте без згоди самого Болбочана Дяченко не наважився на цей ризикований крок [3, с. 46].

Коли ж Петлюра приїхав на фронт і козаки знову порушили перед ним питання про повернення командира, Головний отаман запевнив, «що волос із голови полковника Болбочана не впаде і його арешт є тимчасовим». Петлюра підтвердив обіцянку словом честі. Петро Дяченко зізнався, що, коли чорношличники взнали про розстріл Болбочана, Петлюра до «кінця війни втратив свою популярність у старшин і козаків полку» [3, с. 49]. 27 червня 1919 р. Головний отаман наказав перейменувати курінь імені Петра Болбочана на полк, але вже без імені опального полковника. Так Петро Дяченко став командиром Окремого кінного запорозького республіканського полку, пізніше перейменованого на кінний полк Чорних запорожців.

“Як командир полку він виховує своїх підлеглих на традиціях Запорозької Січі й ніколи від тих традицій не відступає, – писав генерал-хорунжий Армії УНР Петро Самутин. – Особиста його відвага – подиву гідна. Він завжди сміливо дивився у вічі смерті, зажди сам шукав ворога та б'є його – де тільки зустрічав на своєму шляху. У відношенні до своїх підлеглих був аж занадто вимогливим, але сам завжди служив їм прикладом. Той, хто старався ухилитися від вимог свого командира, довго в лавах «Чорних» не затримувався [2, с. 823-825]. Не було, здається, бою, у якому б «Чорношличники» не брали участі та не виходили переможцями. І він, як отой капітан, що в разі катастрофи останній сходить зі свого командного містка, – завжди останнім відходив із поля бою... Хто не бачив атаки “Чорних”, той не може собі уявити і відчувати тої стихійності тиску їхніх списів і шабель. Тому не дивно, що жоден ворог не витримував атаки “Чорних”. 1919 рік завершився листопадовою катастрофою. Петлюра, кинувши напризволяще вмираюче військо, “виїхав на переговори” до Польщі.

Капітан корабля, що тоне, так ніколи не вчинить. Не вчинили би так і Петро Дяченко, і Петро Болбочан, бо разом із козаками були єдиним цілим. Петлюра ж вирішив, що йому можна. І цю втечу дипломатично назвав переговорами. Дяченко ж думав не про переговори, які більше нагадували інтернування Головного отамана, а прагнув бою. Чорношличники та інші козацькі частини, які не мали наміру тікати чи демобілізуватися, пішли у Зимовий похід відстоювати честь української зброї. Хоч і Головний отаман звільнив їх від присяги і віддав наказ нищити цю зброю [3, с. 39].

6 грудня 1919 року, повернувшись із наради, яка ухвалила рішення продовжувати боротьбу, Петро Дяченко наказав збірку полку.

Чорношличники вишикувались на великому майдані у Новій Чорторії. «Непорушно стояли кінні сотні, найжачивши списи. Темніли пластуни в струнких рядах, а за ними – тяжкі кулемети, гармати і табір, – згадував Петро Дяченко. – Повільною ходою об'їхав я сотні. Все молоді, безвусі обличчя, все ясні, мов дитячі, очі. Але яку втому видно в них... Здавалося, що у кожного на лиці записана вся трагедія його батьківщини. Але не видно було в них апатії. Все це молоді ветерани, що вже третій рік б'ються». Об'їхавши сотні, командир став перед фронтом полку. Мертву тишу порушував лише брязкіт вудил коней [4, с. 53].

– Козаки, хвилює переміг нас ворог, – мовив Дяченко. – Для нас лишилася одна дорога – йти в запілля ворога. Хто не бажає йти на партизанщину, хай залишиться тут, хай вийде вперед!

Лави стояли мов із каменю. Жоден козак не поворухнувся. Несподівано «громоподібне «Слава!» затрясло повітрям! Втомлені і почорнілі обличчя козаків засвітилися радістю, в очах запалав вогонь завзяття. Козаки мов відродилися». Варто згадати, що саме вираз «Слава Україні!» з'явився за часів Української революції 1917-1921 років. Гасло «Слава Україні! – Козакам слава!» використовував загін Чорних запорожців. Сам Дяченко пише і ми маємо змогу в споминах простежити історичний шлях зародження відомого зараз гасло на увесь світ, - «У сотнях багато коней розсідані, а всі мають попущені попруги. Про кінну атаку нема що й думати. Треба витягнути ворожу піхоту з горбків, бо, як підтягнуть кулемети, впадуть наші коні. Залишився єдиний вихід — піша атака: «Москалі, геть! Слава!» – пише Петро Дяченко у книзі «Чорні запорожці. Спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР» [1, с. 49-51].

І вже 6 грудня 1919 року з району Любар – Чорторія – Миропіль рештки української армії вирушили в запілля денікінців. 11 грудня підійшли під станцію Голендри. Її захопила 4-та сотня майже без жодного пострілу. Тих денікінців, які піддалися, полонили, інших, що намагалися тікати, порубали. Зруйнувавши залізницю, телеграф і телефон, рушили на Самгородок. 17 грудня відпочивали в Юрківцях. Від селян отримали відомості, що через Ставище вже другий день тягнуться військові відділи і табори денікінців. Петро Дяченко вирішив наполохати москалів. Далі були Деренківці та Дробівка [3, с. 53]. «Селяни цих сіл озброєні, – свідчив Петро Дяченко. – Мали досить рушниць, кулеметів, а на площі Дробівки стояли дві гармати. Між собою пов'язані телефоном. Усе це велось під прапором «Самостійної України». Полк щиро вітали і запрошували до хат. Радісно було чути й бачити працю національно свідомих людей...» Починаючи від 10 січня українська армія фактично припинила боротьбу з денікінцями, які вже не являли собою жодної сили, а котились у поспіху до Чорного моря, розраховуючи, що кораблі Антанти вивезуть їх з «українського пекла». Увечері 1 лютого полк чорношличників увійшов у с. Вільшану. «З цікавістю розглядали козаки це історичне місце. Образи Яреми й красуні Титарівни вставляли в пам'яті», – оповідав Петро Дяченко [3, с. 55].

8 лютого полк «увігнався в Смілу». Червоні майже не боронилися, вважаючи цей наскок «прикрим непорозумінням». «Кацапчуки під шаблями Чорних розгублено голосили:

– Што ви ділаєте?! Ми ж свай, камуністи...

– Якраз вас і потребуємо, – відповідали дотепні козаки [3, с. 62].

Останнє, що чули в своєму житті кацапчуки, це свист шабель...», – ось так згадує з ними зустріч Дяченко. Дуже цікаво Дяченко згадує як вони разом з козаками перебували в Холодному Яру, ось так він зазначив, «Яке козацьке серце не завмирало, переходячи через р. Тясмин і ступаючи на доріжки Холодного Яру? – писав Петро Дяченко. – Дух преславної, хоч і сумної минувшини України витав над цим густим, непрохідним лісом. Козаки з цікавістю розглядалися навкруги. Балачки велися тільки про минуле. Імена Залізняка, Гонти лунали в повітрі...» [3, с. 65].

Настав квітень 1920 року. Армія Омеляновича-Павленка, що вже п'ятий місяць воювала у відриві від українського уряду, не отримуючи від нього жодної допомоги, дійшла до критичної межі. Не маючи набоїв і снарядів, вона 14 квітня підступила до міста Вознесенська, в якому червоні зосередили великі запаси зброї і спорядження. Бій за Вознесенськ мав вирішити долю української армії. І це місто треба було взяти багнетами та шаблями. Не останню роль у визволенні Вознесенська відіграли шаблі Чорних запорожців... [4, с. 121].

Про цей цікавий факт згадує П. Дяченко звісно бій під Вознесенськом та його роль як командира, тому що цей бій став однією з ключових подій Першого зимового походу. Він мав на меті зберегти боєздатність армії та продемонструвати усім, що незалежна Україна жива і продовжує боротьбу. Також були сподівання підняти повстання проти більшовиків і витіснити їх з України. На початок квітня 1920 року ситуація стала критичною. «Я лежав хворий на тиф, у критому фургоні. Козацьку армію, що підійшла під Вознесенськ, рясно обстрілювали з гармат і кулеметів два більшовицькі бронепотяги, що курсували залізничним шляхом. А на позиції Чорних запорожців під прикриттям кулеметного вогню впевнено насувалася лава червоних командирів. Я слухав як бойовий одчайдух Петро Первухин ходить між кіннотниками, благає у кожного хоч пару патронів до кулемета. Він учора вистріляв усі.» «Залігши у скирті соломи, підпустив ворожу лаву на приціл і розстріляв її...», – пише Петро Дяченко». Наступні події теж були не сприятливі для української армії, але саме зуміли відродити дух для боротьби [3, с. 58].

Дяченко згадує переломний момент наступив тоді, коли «Загинув козак третьої сотні на прізвище (здається) Бандура, він був... (співак, сміхун) улюбленцем полку. Із жалю за ним у козацьких душах буревієм заклекотала «нестямна жага відплати». Про цю втрату повідомили Петра Дяченка... З допомогою двох козаків командир злазить із воза – і каже подати коня... Козаки підсаджують його в сідло... «Не маючи сили витягти шаблю, мовчки підніс руку і чвалом подався вперед... Козацтво, мов вихор, – за ним», – розповідав дев'ятнадцятилітній учасник бою Лавро Кемпе [3, с. 79].

«У цей час наш гармаш останніми двома набоями підбиває ворожий бронепотяг, а другий поспішив за закрут залізниці... Запорожці скористалися цим миттєво. Червоні курсанти не стямилися як шуліки з чорними прапорами на списках

влетіли, проскочивши лаву зсередини і з боків. Почалося криваве весілля... – так назвав події у споминах Петро Дяченко» [3, с. 80-81].

Цією одчайдушною атакою Чорні відкрили дорогу до Вознесенська та його скарбів. Після бою козаки поклали хворого командира на віз спочивати й видужувати. «Відтоді він... поєднується у моїй уяві з кошовим (Іваном) Сірком», – писав запорожець Лавро Кемпе. Хіба дивуватися, що такого командира всі не просто любили, а готові були покласти голови за нього...» [4, с. 104].

Навіть після 1920 року, який як і попередній, закінчився листопадовою катастрофою. Петро Дяченко зі своїми чорношличниками потрапив у табори для інтернованих. Часу даремно не гаяв – влаштовував своїх кіннотників до польської армії, намагався поліпшити їхні умови життя. Сам же працював як звичайний робітник. Але далі його доля вже знайшла в інших арміях світу, але основне гасло «Україна або смерть» залишалося жити навіки. Із 20 липня 1928 року – майор Війська Польського. 1934 року закінчив Вищу військову школу [5, с. 419].

На самому початку Другої світової війни, у вересні 1939 року П.Г. Дяченко брав участь у війні Польщі проти Німеччини та СРСР. У боях проти радянських військ над річкою Німан отримав поранення. Його кавалерійський відділ із боями пробився до Литви, де був інтернований. У подальшому співпрацював з ОУН. У 1945 році командував протитанковою бригадою «Вільна Україна» у складі Української Національної Армії генерала Павла Шандрука. У травні 1945 року здався в полон американським військам.

Після війни П.Г. Дяченко жив у Мюнхені. З ним консультувалися представники американської військової розвідки, які вивчали сили визвольного руху в Україні. Згодом П.Г. Дяченко переселився до Філадельфії (США). 1959 року в часописі «Америка» вийшли друком його спомини «Чорні запорожці» про долю полку чорношличників у 1919 – 1920 роках. 1 лютого 1961 року еміграційний уряд УНР присвоїв Дяченкові звання генерала-хорунжого, зазначивши в наказі, вважати його генерал-хорунжим від 15 жовтня 1928 року. Останнє звання П.Дяченка – генерал-поручник Армії УНР. Помер 23 квітня 1965 року. Поховано українського генерала на українському православному цвинтарі в Баунд Бруку, штат Нью-Джерсі, США [5, с. 421].

Цікаво, що за життя П. Дяченко не видав своєї мемуари це зробила його дружина Олена дбайливо впорядкувала історичну спадщину свого чоловіка. У журналі «Вісті комбатанта» (ч. 3 за 1967 р.) вона опублікувала список праць, що зберігалися в родині. З цієї публікації можна довідатися, що Петро Дяченко написав такі праці:

- «Організація протипанцерної бригади» (зі схемами);
- «Кінний полк Чорних Запорозжців» (рукопис – 74 с. машинопису; рукопис – 97 с. машинопису);
- «Протипанцерна бригада «Вільна Україна» » (4 аркуші – 8 сторінок, писаних рукою);
- «Нотатки до Історії Полку Чорних Запорозжців» (4 аркуші – 8 сторінок, писаних рукою);
- «Кінна сотня» (шкільний малий зошит, написаний рукою);

- «Кінна сотня, Кінний дивізіон імени полковника Петра Болбочана» (зошит із числом 2);
- «Кінний полк» (зошит із числом 3);
- «Формування та перший бій Української Протипанцерної бригади» (три аркуші, написані чорнилом, і три аркуші, написані олівцем);
- «Дяченко Петро, полковник Української Армії» (10 аркушів і дві сторінки, написані рукою);
- «Зимовий похід» (реферат, виголошений на роковини Зимового походу Армії УНР) та інші статті, які тут не наводжу [3, с. 222-223].

Крім рукописів, були також: течка з персональними документами, течка з фотографіями, вирізки польських комуністичних газет про Петра Дяченка та листування (листи від генералів Павла Шандрука, Петра Самутина, Михайла Садовського, Дмитра Жупінаса, полковників Миколи Рибачука, І. Липовецького, Н. Шкільного, П. Калиновського, Макара Каплистого, брата (Віктора Дяченка), сотників Зенона Стефанова і Гонти (очевидно, Івана Лютого-Лютенка), підстаршин та козаків полку Чорних запорожців Петра Первухина, Сергія Гниди, Валентина Сім'янціва та інші. Пані Олена Дяченко зверталася до всіх, хто має листи від Петра Дяченка, скласти їх до загального архіву, який після остаточного впорядкування буде переданий до відповідної установи. Нині сучасна книга спогадів була видана в Україні в 2010 році та укомплектована, доповнена вже словами автора від Романа Ковалю, який досліджував діяльність Петра Дяченка. Взагалі структура книги дуже цікава, тому що все розпочинає епіграф який вже зацікавлює читача, «ВОЛИНЬ, КИЇВЩИНА, ПОДІЛЛЯ, ГАЛИЧИНА, ПОЛТАВЩИНА, ХАРКІВЩИНА І ХЕРСОНЩИНА БАЧИЛИ ЦИХ ВЕРШНИКІВ ІЗ ЧОРНИМИ ШЛИКАМИ, ЩО ЙШЛИ ВДЕНЬ І ВНОЧІ, ІВ ЗАМЕТІЛЬ, ІВ ДОЦЬ-УСЮДИ ШУКАЮЧИ ВОРОГА І ЗНИЩУЮЧИ ЙОГО НЕМИЛОСЕРДНО», - спогад Петра Дяченка. Варто зазначити, що сама структура історичного джерела дуже проста, кожен спогад має свою назву які складають зміст, мемуари доповнені значною кількістю документів, фото матеріалами, картами - це допомагає відтворити хронологію подій [3, с. 236].

На мою думку - це вагоме історичне джерело, яке хронологічно доповнює події Української революції у період з 1918-1920-х рр. Петро Дяченко був сучасником тих подій, і у своїх спогадах він чудово передав головні мотиви, якими керувалися чорні шлики та їхнє керівництво іноді навіть йдучи в супереч уряду, боронячи свою батьківщину. Ми маємо змогу зараз використовувати його мемуари для вивчення історії України у період боротьби за незалежність. Дивовижно те, що коли ти читаєш важко собі уявити людину, яка 25 років служила у різних арміях світу, із них тринадцять – на фронтах різних воєн. Служив у царській, російській армії Тимчасового уряду, Збройних Силах Української Держави Павла Скоропадського, в Армії УНР, у Війську польському, в УПА «Поліська Січ» отамана Бульби-Боровця, Вермахті та Українській національній армії. Вісім армій! Дві світові війни. Дві національно-визвольні епопеї. Петро Дяченко - гідний поваги та наслідування!

Висновки і перспективи подальших досліджень. У підсумку можна визначити, що спогади Дяченка повністю передають жагу українського народу до

збереження своєї державності. Дослідивши це історичне джерело ми можемо спростувати думку про «неоднозначність» постаті Петра Дяченка в українській історії. Зокрема ми може ствердити, що навіть служивши восьми арміям світу він залишався вірним сином неньки України. Його дисциплінарні зусилля сприяли формуванню славетного козацького полку «Чорних запорожців», козаки Дяченка, згідно зі своїм кличем, або гинули в бою, або перемагали. Навіть зараз в сучасній армії України існує 72-га окрема механізована бригада імені Чорних Запорожців, які боронять наші землі та у 2022 році, на початку російського вторгнення, бригада обороняла столицю Київ, беручи участь у боях за Ірпінь, Гостомель, Бучу. З літа бригада веде бої на Донбасі. І основне гасло: «Не стало України – прийшла смерть», - існує досі,

Щодо перспектив подальших досліджень, важливими напрямками можуть стати глибше вивчення конкретних боїв в яких значною мірою фігурував Петро Дяченко та здобув славу звияжного воїна.

Список використаних джерел та літератури:

1. Коваль, Р. М. За волю і честь : невигадані історії і вояцькі біографії. Київ: Діокор, 2005. 91 с.
2. Гломозда К. Відзнаки українського війська доби визвольних змагань. *Історія українського війська*. Львів, 1996. С. 823–825.
3. Дяченко П. Чорні запорожці. Спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР. Київ: Стікс, 2010. 448 с.
4. Коваленко С. Чорні Запорожці: історія полку. Київ: Стікс, 2012. 119 с.
5. Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма. На Україні, 1917–1918. Українсько-польська війна. На Україні, 1919. Зимовий похід. 1920. Київ: Планета людей, 2002. С. 419-420.
6. Петро Дяченко – легенда Чорних запорожців. URL: https://uain.press/blogs/petro-dyachenko-legenda-chornih-zaporozhtsiv-1163675#google_vignette (дата звернення: 10.03.2024)

Тетяна Цюпра,
здобувачка I курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник д.і.н., проф. **О.А. Мельничук**)

НОВИЙ КУРС Ф.Д.РУЗВЕЛЬТА В АМЕРИКАНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Результатом ефективної соціальної політики будь-якої держави є високі стандарти рівня життя населення. Однією із країн, яка може бути прикладом

для наслідування у цій сфері є Сполучені Штати Америки. Поворотним моментом для розбудови тут соціальної держави були реформи президента Ф.Д. Рузвельта, більш відомі широким колам громадськості під назвою «Новий курс». Завдяки розробленій системі заходів державного регулювання економіки вдалося не лише подолати економічну кризу в країні, але й започаткувати систему соціального захисту населення, яка згодом лише вдосконалювалась. Таким чином соціальні нововведення в США того часу позитивно вплинули на формування сучасної моделі американської соціальної політики, що дає підстави стверджувати про її суспільну цінність не тільки для минулого, але й для теперішнього покоління американців.

Саме тому проблематика «Нового курсу» Ф. Д. Рузвельта і сьогодні залишається актуальною як для істориків, так і для економістів, фінансистів, політологів не лише США, але й всього світу. Однак, у своїй статті ми ставимо за мету здійснити комплексний аналіз праць американських дослідників, присвячених цій проблематиці.

Висвітлюючи у своїх працях внутрішню політику Ф.Д. Рузвельта дослідники останнім часом не є одностайними щодо її ефективності та результативності. Так, стаття відомого професора Колумбійського університету А. Брінклі «Новий курс: В чому думки істориків розходяться?» містить глибокий аналіз різних наукових шкіл XX ст. щодо оцінки рузвельтівської внутрішньої політики 30-х рр. [1] Інша дослідниця – С. Кох зосередилась на аналізі сучасних тенденцій у розвитку американського рузвельтознавства [2]. Професор, соціолог Е. Амента виявив основні концепції досліджень американської соціальної політики упродовж всього її існування. Відповідні праці він поділив на «історичні» та «компаративні». З огляду на принципове значення для історії соціальної політики адміністрації Ф. Д. Рузвельта, дослідник відмітив, що цей період в її розвитку і досі викликає затяті дискусії серед американських істориків [3].

Характеризуючи американську історіографію представленої проблеми варто відзначити, що протягом основного періоду проведення досліджень, які стосувались основних аспектів історії президенства Рузвельта, включаючи історію соціальної політики США 1933 – 1945 рр., простежувався умовний поділ праць на історіографічні школи. Їх розділяють за так званим «ідеологічним» критерієм, під яким мається на увазі виявлення в історичних працях впливу інтелектуального розвитку країни, насамперед політичної ідеології [4, с. 8]. При цьому соціальні реформи адміністрації Ф. Д. Рузвельта ще за часів їхнього проведення стали об'єктом публічних дискусій, а упродовж наступних років завжди були і продовжують вважатись критично важливим етапом становлення соціальної політики в США. Саме тому майже кожна американська історіографічна наукова школа мала свою позицію щодо рузвельтівських соціальних заходів.

Так, історикам ліберальної школи, яка набула широкої популярності у 1940-х – на початку 1960-х рр., належить створення концепції, яка і

сьогодні впливає на сприйняття американської соціальної політики в суспільстві. Вони, зокрема, стверджували, що адміністрація Ф. Д. Рузвельта провела такі соціальні реформи, завдяки яким вдалося вберегти американську політичну та економічну системи від істотних потрясінь.

А. Шлезінгер-молодший у тритомнику «Епоха Рузвельта» (видавалась в 1957-1960 рр.) виокремив низку загальновизнаних на сьогодні аспектів соціальної політики адміністрації Ф. Д. Рузвельта: перші роки «Нового курсу» врятували існуючий державний лад Америки [5, с. 466], дали роботу та вселили надію нації [6, с. 263]; так званий «другий Новий курс» – переробив систему, зробив її більш соціально справедливою [7, с. 385]. Через певну політичну кон'юктуру (Шлезінгер-молодший завжди був наближений до ліберальної політичної еліти, а пізніше навіть став ідеологом перетворень вже за президентства Д. Ф. Кеннеді), він свідомо прагнув показати ліберальні здобутки Ф. Д. Рузвельта, наслідувати яким намагались демократи, у найвигіднішому світлі. Родоначальником політичних біографій Ф. Д. Рузвельта став також історик ліберального напрямку Дж. Бернс. У центрі уваги його праці «Рузвельт: лев та лис» є постать президента та його лідерські якості. Саме політична воля президента, за Дж. Бернсом, й була визначальним фактором для прийняття одних і відхилення інших проєктів соціальних реформ у США [8, с. 326-329].

Паралельно з ліберальною школою, починаючи з другої половини 30-х рр. ХХ ст., набирав обертів і консервативний напрям оцінки соціальної політики адміністрації Ф. Д. Рузвельта. Дослідники-консерватори стверджували, що не можна було порушувати американську традицію невтручання держави на федеральному рівні у соціальну сферу, бо це породжує лінощі та руйнує «американський дух» підприємництва та конкуренції. Саме тому Е. Робінсон, Дж. Флінн та Д. Лоуренс розглядали соціальну політику Рузвельта, перш за все, як порушення американської Конституції. Так, у праці «Міф про Рузвельта» Дж. Флінна ставляться під сумнів будь-які здобутки адміністрації Ф.Д. Рузвельта, а найголовніше проводиться думка про те, що рузвельтівські соціальні програми аж ніяк не сприяли подоланню «Великої депресії» в США [9, с. 413].

Зважаючи на вищезазначене, цілком перспективним є проведення дослідження, яке доведе, що саме у 1933 – 1945 рр. сформувалась особлива американська модель соціальної політики. При цьому, період президентства Ф.Д. Рузвельта був, якщо не більш, то точно так само важливий для її оформлення. За умов відсутності навіть у американській історіографії окремої синтетичної праці, присвяченої безпосередньо процесу соціального реформування в США у конкретний заданий період – 1933-45 рр., якісне дослідження соціальної політики адміністрацій Ф. Д. Рузвельта та Г. Трумена може стати реальним заповненням цієї історіографічної прогалини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Brinkley A. The New Deal: Where Historians Disagree. *The Unfinished Nation: Brief, Interactive Version*. URL: http://highered.mcgrawhill.com/sites/0072879130/student_view0/chapter26/where_historians_disagree.html (дата звернення: 01.03.2024)
2. Koch C. M. A «New» FDR Emerges: Historians, Teachers, Authors Take a Fresh, Sometimes Critical, Look at Roosevelt [Електронний ресурс] // Prologue Magazine (U.S. National Archives). 2006. Vol.38. URL: <http://www.archives.gov/publications/prologue/2006/winter/fdr-emerges.html> (дата звернення: 5.03.2024)
3. Griffith R. Truman and the historians: the reconstruction of postwar American history. *Wisconsin magazine of history*. 1975. Vol. 59. P. 20-47.
4. Schlesinger, A. M. Jr. The Age of Roosevelt. The Crisis of the Old Order. 1919-1933. Boston: Houghton Mifflin, 1957. 557 p.
5. Schlesinger, A. M. Jr. The Age of Roosevelt. The Coming of the New Deal. Boston: Houghton Mifflin, 1988. 669 p.
6. Schlesinger, A. M. Jr. The Age of Roosevelt. The Politics of Upheaval: 1935-1936. Boston: Houghton Mifflin, 1960. 714 p.
7. Burns J. M. Roosevelt: The Lion and the Fox. New York: Harcourt Brace, 1956. 553 p.
8. Flynn J. T. The Roosevelt Myth. New York: Devin-Adair Company, 1953. 438 p.
9. Hofstadter R. The Age of Reform. From Bryan to F.D.R.. New-York: Vintage Books, 1960. 352 p.

Богдана Бойчук,
здобувачка I курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Науковий керівник: д. і. н.,
член-кореспондент НАН України
проф. **В.М. Даниленко**)

ІСТОРІОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН 1918-1939 РР.

Стаття присвячена аналізу досліджень української та польської історіографії з питань відносин між Україною та Польщею у період між Першою та Другою світовими війнами (1918–1939 роки). Зокрема, розглядаються дослідження польсько-українських конфліктів, ролі Симона Петлюри, загальних оцінок польсько-українських відносин та політики Юзефа Пілсудського.

Варто зазначити, що українська історіографія завжди була сильно зацікавлена в дослідженнях відносин між Україною та Польщею, зокрема в період між Першою та Другою світовими війнами. Деякі дослідники (М. Литвин) [4; 5], польсько-радянської війни 1920 р. (Б. Гудь) [1] досліджують польсько-українську війну 1918–1919 років та польсько-радянську війну 1920 року. Інші концентруються на ролі лідера Симона Петлюри у контексті відносин між Україною та Польщею (С. Литвин) [4; 5]. Також є дослідження загальних оцінок польсько-українських відносин у міжвоєнний період (Б. Гудь, Л. Зашкільняк) [1; 2] та політики Юзефа Пілсудського (О. Михайлова [6].

Мета – розглянути та проаналізувати дослідження української та польської історіографії з питань відносин між Україною та Польщею у період між Першою та Другою світовими війнами (1918–1939 роки).

Слід виділити статтю Ігоря Срібняка «Симон Петлюра на чолі держави і війська. До питання про польсько-українські взаємини 1919-1920 років», що включена до другого збірника петлюрознавців «Симон Петлюра та українська національна революція» [8]. В ній автор чи не один з перших в українській сучасній історіографії зробив спробу переосмислення проблеми українсько-польських відносин. Особливу увагу потрібно приділити праці М. Литвина «Українсько-польська війна 1918–1919», у якій автор у розділі «Зміна зовнішньополітичного вектора С. Петлюри» подає власні погляди на розвиток українсько-польських відносин [5]. Так, він вважає, що вже після переговорів у Ходорові Петлюра був внутрішньо готовий піти на територіальні поступки Польщі для спільної боротьби проти Росії. Вагоме значення при написанні дипломної роботи мала також й підручник Є. Сінкевича «Українсько-польські відносини (1918-2020)» [7].

Досить інформативною є монографія Ю.Крамара «Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя» [3]. Монографія привертає увагу до проблем національно-культурного та релігійного життя на західних теренах Волині у 1921–1939 роках. У праці на основі широкого кола документальних джерел простежено життя волинян у міжвоєнний період. Однак, незважаючи на появу в сучасній українській історіографії цілої низки нових праць з певних аспектів української революції, проблема українсько-польських відносин все ще потребує ретельного дослідження.

У польській історіографії, що досліджує період від 1918 до 1939 року, існують різні напрями та підходи. Перший з них – це загальні роботи, які спрямовані на реконструкцію польської державності в ХХ столітті. Особливе значення в історіографії міжвоєнного періоду має видання еміграційного вченого Владислава Побуг-Малиновського (періоду 1918–1939 рр. присвячено першу частину другого тому твору) [10]. Незважаючи на свою приналежність до політичного табору Ю. Пілсудського, автор підходив до теми нейтрально. Його робота стала основою для вивчення міжвоєнної Польщі і вплинула на історіографію цього періоду. До розгляду українського питання у період Другої Речі Посполитої зверталася польська історіографія 70-х рр. ХХ ст. Зокрема, Сергіуш Мікуліч вивчав східну політику держави, прометеїстську концепцію

польських урядів, державну політику щодо національних меншин, політику Г. Юзефського [9]. Деякі дослідники, зокрема Збігнев Запоровський, приділяли увагу суспільно-політичному життю на Волині в міжвоєнний період, зокрема діяльності Волинського українського об'єднання, і розглядали її як політику «польсько-українського порозуміння» [12]. Сучасний погляд на вирішення українського питання у міжвоєнній Польщі сформований завдяки працям Роберта Потоцького [11].

Висновки. Отже, стан наукового висвітлення проблеми українсько-польських відносин в період 1918–1939 років є багатограним і розгорнутим, з різноманітними підходами та джерелами. Велика кількість видатних дослідників і істориків, які досліджують цю тему, сприяє розширенню нашого знання про складну історію відносин між Україною та Польщею у цьому періоді.

Наукові праці та дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених, а також публікації в історичних дисертаціях і виданнях розкривають різні аспекти політичних, етнічних та соціокультурних українсько-польських відносин у міжвоєнній Польщі. Ця різноманітність досліджень допомагає глибше розуміти складність цього історичного періоду.

Сучасні дослідження та дисертації розширюють наше розуміння цієї важливої історичної теми та допомагають прояснити вплив подій того періоду на розвиток України та Польщі, а також на формування сучасних відносин між цими країнами.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гудь Б.В. Українці – поляки: хто винен? У пошуку першопричин українсько-польських конфліктів першої половини ХХ ст. Львів, 2000. 192 с.
2. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. 752 с.
3. Крамар Ю. В. К Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя : монографія. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. 404 с.
4. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР. Львів : Вид. фірма «Олір», 1995. 368 с.
5. Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. Львів : Інститут українознавства НАН України, Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. 488 с.
6. Михайлова О. В. Огляд історіографії проблеми еволюції українсько-польських відносин у 1918–1920 рр. Магістеріум. 2011. Вип. 7 : Іст. студії. 142 с.
7. Сінкевич Є.Г. Українсько-польські відносини (1918–2020) : Навчальний посібник. Вид. 3, виправлене і доповнене. Черкаси : Вид-во ЧНУ ім.Б.Хмельницького, 2020. 145 с.
8. Срібняк І. В. Симон Петлюра та українська національна революція. Київ, Рада 1995. 446 с.

9. Mikulicz S. Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. Warszawa, 1971. 314 s.
10. Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski. T. II. Londyn, 1961. 168 s.
11. Potocki R. Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939. Lublin : IESW, 2003. 209 s.
12. Zaporowski Z. Od negacji do akceptacji państwa polskiego. Ukraińskie wybory polityczne w II Rzeczypospolitej. Res historica. Państwo-władza-społeczeństwo w dwudziestym wieku. Redaktor Waldemar Kozyra, 2004. Z. 16. 335 s.

Ярослав Гнатюк
Анастасія Олінчук

здобувачі першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
Навчального інституту економіки та менеджменту
Національного університету водного господарства та
природокористування (м. Рівне)
(Науковий керівник: к. і., н., доц. **Я. П. Цецик**)

ВИСВІТЛЕННЯ ПЕРЕГОВОРІВ МІЖ УКРАЇНСЬКИМИ НАЦІОНАЛЬНИМИ ПАРТІЯМИ У ГАЗЕТІ «ДІЛО» НАПЕРЕДОДНІ ВИБОРІВ 1928 р.

У 1920-х – 1930-х рр. газета «Діло» була найавторитетнішим українським часописом Галичини. Офіційно це видання було позапартійним, але насправді перебувало на платформі Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), найвпливовішої легальної політичної партії Західної України досліджуваного періоду. На сторінках вищезазначеного видання було опубліковано велику кількість матеріалів щодо участі українських політичних угруповань у парламентських виборах 1928 р. Аналіз цих матеріалів створює умови для об'єктивного аналізу суспільно-політичних процесів, що відбувалися у Західній Україні.

Так, в одній із статей наголошувалося, що «На день 4-го і 11-го березня ц. р. розписано вибори до польського сойму і сенату. Всі українські політичні партії рішили взяти в них участь». На першій сторінці часопису була розміщена стаття-заклик до народу про важливість голосування за українські партії. В тому самому випуску вперше згадалося про задум об'єднання в одну політичну силу всіх українських партій. Це була ідея УНДО [1].

Причиною цього заклику була консолідація польських партійних сил. Тим часом на українській політичній сцені з'явилася лівиця радикальної партії і її власне видання. Ця газета поширювала своє негативне ставлення до Соціал-радикалів та УНДО. Неважко зрозуміти, що головною ціллю цієї нової партії було роз'єднання західноукраїнського громадянства констатувалося у «Ділі» [1].

Найвпливовішою політичною партією серед українців було УНДО, тому вони були головною ціллю не тільки конкуруючих польських партій, а також українських та багатонаціональних. Ці різні політичні сили намагались дискредитувати УНДО, використовуючи власні періодичні видання, як-от «Наше Слово», «Сель-Роб», «Громадський Голос», «Рада» або «Праця». Газета «Діло» прямо стверджувала, що ці видання охрестили УНДО як «найбільшим ворогом українського народу» [2].

Наприкінці 1927 р. читачі дізналися про переговори та спроби об'єднання в блоки менш й більш співзвучних політичних партій і груп. Особливо в цьому були зацікавлені ті партії, які не були популярними серед виборців. Наприклад Партія праці, колишня УСДП та Соціал-радикали, також вели активні переговори в створенні свого соціалістичного блоку. Навіть розділені Сель-Роб-Лівиця та Сель-Роб-Правиця почали обговорювати своє возз'єднання в єдину політичну силу [3].

Деякі переговори серед найвпливовіших українських партій здійснювалися таємно. В польській пресі на початку листопада 1927 р. почала з'являтися інформація про створення блоку національних меншин, що створило резонанс в польських «санаційних» органах. Їхня паніка була зрозумілою, оскільки кількість населення національних меншин в ті часи в Польщі становила третину загального числення. Газета «Діло» заявляла, що ніяких переговорів про створення блоку не ведеться і взагалі висміювали цю новину [4].

Ще однією причиною створення єдиного українського виборчого фронту була несправедливість організації виборів. На один мандат в Польщі припадало «65-70 тисяч населення, то на українській території для мандату потрібно було 80-95 тисяч жителів. Гірша ситуація була у містах, так як їхнє населення в свої більшості становили поляки. Один мандат в місті Позняні приходився на 42 тисячі жителів, таким чином міській польській виборець був майже в два рази цінніший за українського сільського». Ще однією перешкодою для українців було створення велетенських виборчих округів на українських територіях. Організатори виборів розраховували, що сільське населення не зможе чи не захоче подолати довгі дороги для голосування. Для розсіювання українського голосу також були придумані «фальшиві» національні партії, наприклад як «всестанова монархістична організація» [5].

Таким чином можна сказати, що газета «Діло» часто висвітлювала переговори українських партій. Їхні статті були достатньо інформативними, але вони проявляли деяку упередженість до всіх партій, окрім УНДО. Читаючи випуски газети можна зрозуміти, що національні партії вели активний пошук союзників і намагалися знайти компроміси для об'єднання. Усі їхні зусилля були тільки для перемоги на виборах і захисту українців та їх інтересів у майбутньому.

Список використаних джерел та літератури:

1. Український Народе! *Діло*. 1927. 17 грудня. С. 1.
2. На шляху розвалу і дезорієнтації. *Діло*. 1927. 17 грудня. С. 1-2.
3. На передвиборчому фронті. *Діло*. 1927. 30 грудня. С. 1.

4. На передвиборчому фронті. *Діло*. 1927. 29 грудня. С. 1-2.
5. З політичного облога. *Діло*. 1927. 4 листопада. С. 1-2.
6. Український виборчий фронт. *Діло*. 1927. 17 листопада. С. 1.

Дар'я Вербська
здобувачка I курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Науковий керівник: к. і. н., доц. **I.I. Ніколіна**)

«НАЦІОНАЛЬНІ» ОПЕРАЦІЇ СТАЛІНСЬКОГО РЕЖИМУ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1930-Х – ЧЕРВЕНЬ 1941 Р.): ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Впродовж періоду «Великого терору» 1937-1938 рр. було проведено серію масових репресивних кампаній, що були спрямовані проти потенційно неблагонадійних, нелояльних «ворожих народів», які нібито працювали на користь іноземної розвідки. Сучасний світ потребує процесу переосмислення минулщини. Розкриття історичних фактів та подій, а також вивчення та розуміння минулого є важливими кроками для збереження історичної правди. Тому сьогоднішня наша мета – припинити процес стирання історичної пам'яті народів та відновити пам'ять про жорстокі злочини сталінського режиму насамперед з метою уникнення подібних помилок у майбутньому. Більшою мірою цьому сприяють численні наукові дослідження.

Дослідженню особливостей організації та проведення «національних» операцій сталінського режиму проти представників іноземних та «ворожих» для СРСР національностей присвячено досить велику кількість праць як в зарубіжній, так і в українській історіографії, що значною мірою стало можливим завдяки тому, що з розпадом Радянського Союзу дослідники отримали право вільного доступу до архівних документів колишнього НКВС.

Мета статті полягає в аналізі і систематизації низки наукових досліджень, що стосуються масових репресивних кампаній проти окремих національних груп.

Насамперед варто розпочати з аналізу висвітлення цієї проблеми в зарубіжній історіографії. Досить важливою є монографія американського історика Т. Снайдера «Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталіним», в одному із розділів якої автор розкриває жахливі факти про масові арешти, тортури та вбивства в період національного терору [10].

Варто також відзначити працю американського історика японського походження Гіроакі Куромії «Голоси мертвих: сталінський Великий терор у 1930-хрр.» [11]. Його дослідження на основі протоколів індивідуальних

допитів, переважно зосереджується на відновленні особистих історій кількох десятків безпідставно засуджених осіб різної національності, які стали жертвами сталінської репресивної машини.

На особливості організації та проведення однієї з найбільш масштабних «національних» операцій – «польської операції» звернув свою увагу польсько-німецький історик Б. Мусял у своїй статті ««Польська операція» НКВС: кульмінація терору проти польської меншини в Радянському Союзі» [12].

Значний внесок із дослідження означеної проблеми зробили й українські історики. Цінним джерелом для висвітлення досліджуваного питання можна вважати монографію українського дослідника О.Я. Калакури «Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті», в якій, на основі вивчення понад 100 судово-слідчих справ українських поляків, детально проаналізовано катастрофічні наслідки політичних репресій сталінського режиму для польської меншини в Україні [7].

Багато наукових робіт, присвячених «національним» операціям сталінського режиму, опублікував український історик О.Г. Бажан, який у своїх статтях ««Національні» операції НКВС на Київщині у 1937-1938 рр.: механізми реалізації та статистика» [2], ««Польська операція» НКВС 1937-1938 рр. Підготовка наказу № 00485 в Київській та Харківській областях» [3], ««Великий терор» на Харківщині: масштаби, виконавці, жертви» [1] та багатьох інших, на основі аналізу численних архівних матеріалів, оперативних документів, детально розглянув процес підготовки та здійснення серії «лінійних» каральних акцій проти окремих національних меншин. У своїх дослідженнях історик значну увагу приділяв регіональним особливостям боротьби сталінського режиму з потенційною «п'ятою колоною».

Ця проблема знайшла відображення й у наукових публікаціях українського дослідника М.П. Жолоба. На безпідставності, абсурдності звинувачень з метою знищення неугодних сталінському режиму жителів підрадянської України наголошує історик у своїх статтях «Репресії проти етнотериторіальності України в 1937-1938 рр.» [5], «Справа «Польської організації військової» та репресії проти поляків України упродовж 1930-х років» [6] та багатьох інших.

Щодо дослідження причин, особливостей організації та проведення «грецької операції» в українській історіографії, насамперед варто відзначити публікацію В.М. Романцова «Причини проведення «грецької операції» в умовах сталінського тоталітарного режиму» [9].

Дослідженню особливостей та основних напрямків репресивної політики сталінського режиму стосовно болгарського та німецького населення УРСР в 1937-1938 рр. присвятили увагу Ю.В. Грищенко у своїй статті «Болгарська «національна операція» під час Великого терору в УРСР» [4] та І.А. Мельничук у своїй статті «Оперативний наказ НКВС №00439 1937 р. та його наслідки для німецького населення Житомирщини» [8].

Підсумовуючи, варто сказати, що історіографія проблеми «національних» операцій сталінського режиму є доволі багатою. Цій темі присвячено чимало змістовних наукових праць як українських істориків, так і зарубіжних.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бажан О.Г. «Великий терор» на Харківщині: масштаби, виконавці, жертви. *Краєзнавство*. 2012. № 1. С. 85-101.
2. Бажан О.Г. «Національні» операції НКВС на Київщині у 1937–1938 рр.: механізми реалізації та статистика. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2020. № 1 (53). С. 5-48.
3. Бажан О.Г. «Польська операція» НКВС 1937–1938 рр. Підготовка наказу № 00485 в Київській та Харківській областях. *Краєзнавство*. 2019. № 3. С. 192-204.
4. Грищенко Ю.В. Болгарська «національна операція» під час Великого терору в УРСР. *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*. 2018. № 2. С. 5–24.
5. Жолоб М.П. Репресії проти етноспільнот України в 1937 – 1938 рр. *Вісник аграрної історії*. 2018. Вип. 23-24. С. 93-97.
6. Жолоб М.П. Справа «Польської організації військової» та репресії проти поляків України упродовж 1930–х років. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 120. С. 43-46.
7. Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті: монографія. Київ: Знання України, 2007. 508 с.
8. Мельничук І.А. Оперативний наказ НКВС №00439 1937 р. та його наслідки для німецького населення Житомирщини. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 129. С. 32-36.
9. Романцов В.М. Причини проведення «грецької операції» в умовах сталінського тоталітарного режиму. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія*. 2011. Вип. 1. С. 17-22.
10. Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталіним: монографія. Київ: Грані-Т, 2011. 448 с.
11. Kuromiya H. The Voices of the Dead: Stalin's Great Terror in the 1930s. Yale University Press, 2007. 304 p.
12. Musial B. The «Polish Operation» of the NKVD: The Climax of the Terror Against the Polish Minority in the Soviet Union. *Journal of Contemporary History*. 2013. Vol. 48, no. 1. P. 98–124.

Віра Войтенко,
здобувачка IV курсу першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: д. і., н., проф. *Г. М. Стародубець*)

ПОВСЯКДЕННЯ РАДЯНСЬКОГО МІСТА МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Історія повсякдення є новим, проте надзвичайно прогресивним напрямом історичної науки. За словами О. Вільшанської: «Основною її особливістю є зміщення акцентів саме у бік конкретних деталей, наповнення сюжету живими подробицями» [1, с. 33]. Основними її об'єктами є конкретна людина або ж соціальна група, їх звички, уподобання, повсякденні практики, що розглядаються не лише з точки зору економіки чи політики, а й крізь призму корпоративності, контактів з іншими, а також з погляду на конкретні індивідуальні прояви.

Останнім часом інтерес до цього напрямку історичних досліджень значно зріс. Переважна увага дослідників акцентується на історії певних соціальних груп: містян, селян, студентів в конкретний період. Донедавна історію повсякдення радянського міста дослідники намагалися всіляко уникати, приділяючи увагу суспільно-економічним чинникам, що було зумовлено впливом комуністичної ідеології. Проте аналіз цієї проблеми дозволяє визначити, який вплив мали процеси урбанізації на формування нової радянської людини. Саме це зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Відображенням особливостей повсякдення радянських міст у міжвоєнний період займалася значна кількість українських істориків: М. Борисенко, який досліджує особливості житла та побуту українського населення в окреслений період; О. Трубенюк аналізує матеріальне становище та умови праці робітників; С. Кульчицький висвітлює основні аспекти індустріалізації Донбасу та ін.. Наукову цінність становлять так само праці О. Мовчан [4], Н. Гогохії [2], О. Рябченко [5], Г. Куромії [3] та ін.

Метою роботи є аналіз історіографічних досліджень з проблем повсякдення радянського міста у міжвоєнний період.

Н. Гогохія у своїй дисертації «Українсько-радянське місто 1929-1939 рр.: історико-соціальний аналіз» наголошує на тому, що «потужний поштовх урбанізації було надано у кінці 1920 рр., проте суттєве зростання міст та їх населення розпочалося у 30-х рр. XX ст.» [2, с. 20]. Також вона відзначає основні ознаки української урбанізації, вказуючи на її нерівномірність по всій території УРСР, штучність, причиною якої було зарахування жителів селищ міського типу до міщан, зміни у основних цінностях, мисленні, моралі, що були

спричинені прагненням радянської влади створити людину нового типу – «homo soveticus» [2, с. 25].

Щодо міського повсякдення, то авторка зосереджує увагу на негативних наслідках будівництва нових поселень, що, у свою чергу, призвело до проблем із житлом, яке нерідко вміщало кілька сімей (комунальні квартири), до того ж, там були практично відсутні необхідні для життя зручності, що негативно впливало на масову свідомість, збільшуючи суспільну напругу. Основною причиною всіх цих проблем авторка вважає «фактичну відсутність фінансування сфери розвитку міст, що призвело до провалу багатьох проєктів побудови нових «соцміст», які відрізнялись би високим рівнем побутових зручностей» [2, с. 40].

Повсякденню мешканців міст, а також студентам, які там навчалися і становили собою особливу групу міського середовища, присвячені наукові розвідки О. Мовчан та О. Рябченко. О. Мовчан у своєму дослідженні розглядає історію повсякденного життя українських робітників, вказуючи на те, що «офіційна ідеологія та пропаганда нав'язувала ідею про робітника як гегемона пролетарської держави». На основі аналізу історичних джерел дослідниця робить висновки про зміни у повсякденні від політики воєнного комунізму до початку 1930 рр. Особливий акцент звернено на життя найманих робітників – особливостей працевлаштування, роботи та її умов, медичного обслуговування, умов проживання, особливостей пристосування до нових суспільно-політичних реалій [4, с. 4].

У монографії О. Рябченко «Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації» об'єктом дослідження є українські студенти вищих навчальних закладів, які становили особливу групу міських жителів і мали свої моральні та ідеологічні установки, свій життєвий стиль. Вказується на роль влади, яка, з одного боку, робила все можливе задля того, щоб завоювати прихильність студентства і викладацького складу, а з іншого намагалася виявити тих, хто не сповідує ідеали революції. Акцент у дослідженні зроблено на порівнянні «старого» і «нового» студентства, особливостям академічних практик, а також побуту та дозвілля молоді [5, с. 15].

Регіональні аспекти вивчення проблеми розглядаються у монографії американського дослідника Г. Куромії. На прикладі українського Донбасу автор демонструє болісний процес переходу від воєнного комунізму до непу жителів міст. Він мав важкі наслідки і для партійного апарату, який був змушений шукати шляхи забезпечення працівників одягом та харчами, щоб уникнути нових страйків. Тому влада вдавалася до боротьби із «контрреволюцією» шляхом взяття куркулів у заручники, змушуючи їх працювати на шахтах та створюючи концтабори для тих, хто виступав проти системи [3, с. 180].

Таким чином, аналіз історіографії з проблеми повсякдення радянського міста міжвоєнного періоду дозволяє зробити висновок про наявність широкого спектру праць з цієї проблеми. Дослідницький інтерес викликає, зокрема,

побутовий аспект життя окремих категорій містян, їх форми проведення дозвілля та відпочинку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вільшанська О. Історія повсякдення як науковий підхід для вдосконалення досліджень історії України XIX – початку XX століття. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Зб. наук. пр.* 2006. Вип. 11. С. 28-39.
2. Гогохія Н. *Українське радянське місто 1929-1938 рр.: історико-соціальний аналіз* : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Луганський держ. педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2003. 211 с.
3. Куромія Г. *Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки*. Пер. з англ. Галина Кьорян, В'ячеслав Агєєв. Передм. Григорія Немирі. Київ: «Основи», 2002. 510 с.
4. Мовчан О. *Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр.* Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. 312 с.
5. Рябченко О. *Студенти радянської України 1920-1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації*. Харків: ХНАМГ, 2012. 456 с.

Ілона Зав'язун

здобувачка IV курсу першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник:, д. і. н., проф. **Г. М. Стародубець**)

СОЦРЕАЛІЗМ СТАЛІНСЬКОЇ ДОБИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У всі часи для доведення величі, міцності та легітимності влади використовували різні засоби, зокрема й таланти митців. Мистецтво завжди виконувало певну політичну функцію. Твори талановитих художників, скульпторів та архітекторів були вагомими аргументами в руках правлячої еліти, допомагали маніпулювати свідомістю громадян.

Радянська художня критика не відображала реальної мистецької ситуації в Радянському Союзі, а митців, чия творчість не відповідала партійній лінії, «забували» і звинувачували в суб'єктивізмі, обмеженості та формалізмі. Актуальність теми нашого дослідження зумовлена необхідністю переосмислення соціокультурної спадщини соціалістичного реалізму як травматичного досвіду культурної трансформації.

Соцреалізм сталінської доби як наукова проблема, неодноразово ставала об'єктом зацікавленості українських та зарубіжних вчених, особливо у XXI столітті. Так, серед вітчизняних дослідників даної теми варто відзначити

В. Хархун [3], Д. Наливайка [2], Т. Гундорову [1], а з числа зарубіжних науковців – К. Кларк [4], Р. Робін [5] та ін.

Метою роботи є аналіз історіографії феномену соцреалізму сталінської доби.

Витоки соцреалізму як стилю слід шукати не тільки на початку 1930-х рр., оскільки його головні ідеологеми і естетичні засади почали проявлятися відразу після утвердження радянської влади. Все мистецтво, в тому числі й художня література, розглядалося як ідеологічне обґрунтування тези про те, що «мистецтво повинно служити народові». У загальноприйнятому розумінні це означало, що воно мало пояснювати людям, що ті живуть «добре», «правильно», а якщо є недоліки, то це через «ворогів народу і комунізму». Моральний імператив того часу визначалася простим принципом: «хто не з нами, той проти нас».

Останнім часом до різнопланового висвітлення проблематики соцреалізму звертається все більше дослідників. За словами Валентини Хархун, саме у 1980-х роках відбувається «кристалізація советологічного дискурсу про радянське». Вона створила власну формулу соцреалізму: «Соцреалізм як естетичний проект сталінізму розгортався у формі ідеологічної, культурної та літературної практик. Він спрямований на реалізацію базового ідеологічного завдання імперсько-колонізаційного гатунку, яке полягало у витісненні альтернатив художніх традицій та об'єднанні багатьох національних літератур в єдину царину «радянської літератури»». Дослідниця також звернула увагу на радянську літературну історію. Вона трактує її як «категоричний канон, створений за допомогою різних інституцій (критика, освіта, цензура) задля досягнення однієї мети: – «підміни національної історії на ідеологічну» [3, с. 5].

Глибокий і точний «розтин» ідейно-естетичної бази соцреалізму здійснив український вчений Дмитро Наливайко. У своїй статті: «Про своєрідність генези й типології соціалістичного реалізму» дослідник обґрунтовує тезу про те, що джерела соцреалізму виходять із пізньоромантичної громадянської літератури кінця XIX ст., саме тоді в російській літературі з'явилася доволі масштабна тема пролетаріату. Він наголошує, що «Ліве мистецтво» дуже активно підтримало революцію, однак таке експериментально-творче, перетворювальне щодо дійсності мистецтво виявилось непотрібним для комуністичної влади, яка прагнула вже від середини 1920-х років лише ідеологічно «обробляти» суспільство, маніпулювати ним, поширювати пропаганду своїх політичних ідеалів, а для цього найліпше підходила спрощена естетика реалізму, причому не високого психологічного реалізму XIX ст., а саме реалізму народницького гатунку – агітаційного, наскрізь соціалізованого за тематикою і проблематикою, ілюстративного». Дмитро Наливайко визначає сутність літературної перемоги соцреалізму в СРСР як «специфічну доктрину літератури та мистецтва, що сконцентрована компартійною бюрократією та ангажованими митцями, та накинута зверху державною владою і впроваджувана під її керівництвом і постійним контролем» [2, с. 48].

Дослідниця Катеріна Кларк називає радянське мистецтво формою пропаганди, позбавленою естетичних характеристик. Одним із перших досліджень у царині літературно-теоретичного дискурсу соцреалізму є її праця «Радянський роман. Історія як ритуал». Основний сюжет беззаперечно мав мати свого «позитивного героя» і вибудовуватись довкола нього, тому що це і було соцреалістичною естетикою: «Соцреалізм виявився, по суті, літературною практикою, гранично залежною від тодішніх політичних потреб влади і вибудованою навколо «позитивного героя» [4, с. 80].

Цікавою в цьому контексті є інтерпретація Тамари Гундорової. Вона визначає соцреалізм як «ерзац-мистецтво», як щось середнє між ідеологією та виробництвом. [1, с. 20]. Дослідниця вважає, що саме цей стиль є нищівним для всієї культурної динаміки, та зводить її до тотальної імітованої дійсності [1, с.14].

Водночас слід згадати інтерпретацію соцреалізму французькою дослідницею Режін Робін, яка у праці «Соціалістичний реалізм. Нemoжлива естетика» визначає соцреалізм за допомогою метафори «нemoжлива естетика». Йдеться про теоретичний конфлікт щодо естетичних засад соцреалізму. Зокрема, вона звертає увагу на «двосторонню» темпоральність соцреалістичних текстів [5, с. 112].

Висновки. Таким чином, дискурс соціалістичного реалізму є складним і неоднозначним явищем, яке потребує глибокого і всебічного аналізу на багатьох рівнях. Незважаючи на те, що теоретичні здобутки в цій галузі мають велике значення, у вивченні соцреалістичного дискурсу залишається чимало теоретичних ланок, які потребують детальнішого дослідження.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гундорова Т. Соцреалізм: між модерном і авангардом. *Слово і Час*. 2008. № 4. С. 14–21.
2. Наливайко Д. Замітки щодо генези й типології соціалістичного реалізму. *Слово і Час*. 2008. № 9. С. 46–52.
3. Хархун В. Соцреалізм як канонічне мистецтво. *Слово і час*. 2010. № 9. С. 3-14.
4. Clark K. The Soviet Novel. History as Ritual. Chicago London : The University of Chicago Press, 1981. 320 p.
5. Robin R. Socialist Realism: an Impossible Aesthetic. Stanford University Press, 1992. 346 p.

Ірина Зубрійчук,
здобувачка I курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: к. і., н., доц. *Л. В. Гуцало*)

ФОТОГРАФІЯ ТА КІНЕМАТОГРАФ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОПАГАНДИ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ 20-40-Х РР. ХХ СТ.

Протягом історії свого існування кінематограф та фотографія використовуються як засіб пропаганди, засіб формування світогляду і певних інтересів людини. Ці засоби мають вплив на суспільство, чим не нехтує користуватися влада. У 20-40 роках ХХ століття, фотографія та кінематограф стали потужними інструментами тоталітарних режимів для досягнення пропагандистських цілей.

Метою статті є проаналізувати стан наукового опрацювання впливу фотографії та кінематографу як інструментів тоталітарної пропаганди у визначені роки у історичній науці.

В кінці 20-х – середині 30-х років ХХ століття відбулося становлення в Європі тоталітарних держав: Італія, Радянський Союз, Третій Рейх, дунайські країни. Суспільно-політичне життя підпорядковувалося могутнім диктаторським режимам, які для реалізації своїх цілей використовували методи примусу і пропаганди, а також використовували медіа для управління ідеологією та масовою свідомістю [2].

У світовій науковій спільноті існує постійний інтерес до вивчення тоталітарної спадщини, а зокрема і пропаганди. Це питання досліджували у своїх працях Х. Арендт; Н. Л. Волковський; О. Гогун; Н. Дейвіс; Г. Лассвелл; В. Левитський; У. Ліппманн; Ф. Маркс, А. Зурхер, Б. Максвелл, А. О कोरोкова та багато інших [1, 5].

В другій половині 1920-х років напрямок руху радянського кінематографу повністю вказувався партією, а пересічні режисери мусили були коритися вимогам нового мистецького стилю – соціалістичного реалізму.

Серед фотографій, що демонструють цю історичну реальність, можна відзначити роботи радянських фотографів, чимало з яких вдало втілюють ідеї тоталітарного режиму, а саме – культ лідера, важливість колективізму та радянської ідеології. Так, авторка статті «Радянська фотографія: пропаганда і сміливий експеримент» відвідала одну з виставок Лондона, де були представлені твори радянського мистецтва, виокремлює те, що радянські фотографи працювали під тиском соціалістичної ідеології і пропаганди. У статті розглядається зокрема фотографія Євгенія Халдея «Прапор перемоги», зроблена в Берліні, в травні 1945 року. Співзасновник лондонської галереї Atlas Бен Бурдетт, в якій проходила виставка «Шедеври радянської фотографії»

твердив, що за даним знімком стоїть велика історія і водночас чимало таємниць, це була поставлена фотографія, оскільки коли прапор підняли вперше, фотографа поруч не було, а вже наступного дня солдати знову повернулися на дах разом із фотографом Євгеном Халдеєм, який і закарбував епохальну подію [16].

Авторка статті також відмічає суперечливість інших знімків виставки. Фотографії радянських митців є відверто пропагандистськими, вони постають як ідеологічно правильні знімки, хоч і є прикладами цікавих художніх експериментів. Люди на радянських знімках тоталітарної доби представлені як щасливі та віддані ідеям комунізму. Це було типовим образом, який режим намагався пропагувати серед свого населення.

Окремою темою висвітлення життя в тоталітарній державі є знімки присвячені війську. Фотографії часто зображають молодих хлопців, які, з усмішкою на обличчях, готуються до військової служби. Ці роботи мали показувати патріотизм та готовність молоді боротися за свою країну. Важливим фактором є те, що фотографія як і інші твори мистецтва була сильно цензурована та відфільтрована радянськими владами. Вона представляла лише ту сторону дійсності, яку режим бажав показати світу, і часто не відображала справжній стан речей.

Кінематограф, зі своїми можливостями для створення масової пропаганди, був ще потужнішим інструментом у руках тоталітарних режимів. У нацистській Німеччині, фільм «Тріумф волі» Лені Ріфенштала дає уявлення про масштаби пропагандистського впливу, показуючи націонал-соціалістичний режим як найбільш привабливий та могутній. У Радянському Союзі, кінопродукція, така як «Олександр Невський», знята на держзамовлення, використовувалася для підтримки ідеології комунізму, зображуючи ворогів народу, відверту пропаганду ксенофобії і ненависті до країн Заходу [14].

Історія українського кіно стала писатись вже наприкінці 20-х років. Однією з перших книг, де висвітлювались сторінки історії вітчизняного кінематографа, була книга Я. Савченка «Народження українського радянського кіно» (1930 р.). Роки репресій, воєнні лихоліття не сприяли появі фундаментальних кінознавчих праць [9, 10].

Історія використання цих медіа у політичних маніпуляціях розкриває складність та майстерність, з якою авторитарні режими маніпулювали масовою свідомістю та підтримували свій політичний вплив [4, 6, 7, 17].

Що стосується джерельної бази, для дослідження цієї теми дуже важливою є аналіз оригінальних матеріалів. Фотографії, архівні кадри кінофільмів, а також документальні матеріали процесів створення та поширення пропагандистських матеріалів надають важливі відомості про механізми пропаганди та її вплив на суспільство. Історіографія цієї теми також широка і різноманітна. Від праць науковців, що досліджують конкретні кінофільми та фотографії з пропагандистською метою, до аналізу впливу цих матеріалів на суспільну свідомість. Висвітлювали ці процеси в своїй працях П. Ткачук, А.

Луньков, М. Ніколаєва, Л. Попова, В. Павлов, І. Корнієнко, Госейко Л., Т. Левчук показуючи різноманітні аспекти цієї проблеми [3, 8, 11, 13, 15].

Вивчення реакції громадян на пропагандистські матеріали та їхній вплив на формування політичних переконань є не менш важливим аспектом історіографії цієї теми [6, 12].

Підсумовуючи, фотографія та кінематограф у 20-40 роках ХХ столітті функціонувала як потужний інструмент тоталітарної пропаганди, відображаючи ідеологію режиму та спрямовуючи масову свідомість у визначеному напрямку. Вони не лише створювали образи та нав'язували ідеї, але і впливали на психологію та переконання мільйонів людей, створюючи фон для розгортання тоталітарних режимів. Більшість зображень, кінофільмів, створених у цей період, залишають слід у колективній пам'яті, як символи тоталітарного періоду, підкреслюючи важливість аналізу цих медіа як історичного джерела та інструменту впливу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Lasswell H. The Strategy of Soviet Propaganda. *Proceedings of the Academy of Political Science*. URL: <http://ics.leeds.ac.uk/papers/pmt/exhibits/2944/Lasswell2.pdf>
2. Авраменко А. Мистецтво як засіб пропаганди. Київ. 2009. 68 с.
3. Безклубенко С. Д. Українське кіно. Начерк історії. Київ: Альтерпрес, 2004. 192 с.
4. Госейко Л. Історія українського кінематографа (1896-1995). Київ. 2005. 464 с.
5. Дейвіс Н. Європа: історія. Київ: «Основи», 2008. 1464 с.
6. Зашкільняк Л. Історична пам'ять і соціальні функції історії в сучасному світі. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць*. 2009. Вип. 2. С. 156–159.
7. Історія українського радянського кіно: в 3 т. Т.1. Голов. редкол. Т.В.Левчук. Київ: Наукова думка, 1986. С. 510.
8. Корнієнко І. С. Півстоліття українського радянського кіно: сторінки історії. Київ: Мистецтво, 1970. 228 с.
9. Мусієнко Н. Гортаючи сторінки історії українського кіно. *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки*. 2008. Вип. 1. С. 411-414. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmpmn_2008_1_75
10. Нариси з історії кіномистецтва України. Редкол.: В. Сидоренко (голова) та ін.. Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. К.: Інтертехнологія, 2006. 864 с.
11. Ніколаєва Т. М. Історичні паралелі в російсько-радянській пропаганді та їх ідеологокультурна двовимірність. *Історико-політичні студії*. 2016. № 2. С. 110-120. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2016_2_14
12. Пехнік А. В. Різновиди тоталітаризму: спільне й особливе. *Актуальні проблеми політики*. 2000. №9. С. 118–122
13. Попова Л., Павлов В. Українське радянське мистецтво 20-30-х років. К.: Мистецтво, 1966. 73 с.

14. Сніжко А. С. Характеристики ефективності тоталітарної пропаганди. *Політологічний вісник*. 2010. № 46. С. 250-256.
15. Ткачук П. Тоталітарні режими в країнах Європи і їх згубний вплив на згортання демократії. *Науковий вісник Ужгородського університету* Ужгород: Говерла, 2009. №12. С. 180–185. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/10345>
16. Ф. Макдональд. Радянська фотографія: пропаганда і сміливий експеримент. BBC Culture, 2019. Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-cul-46882907>
17. Шуб О. Українська кіно-промисловість. *Кіно*. 1927. №18 (30). С. 20–21.

Анастасія Мірошниченко,
здобувачка IV курсу першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету,
(Науковий керівник: к. і. н., доц. **А. В. Гончаренко**)

УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ РОЗВИТКУ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ В ПЕРІОД ПРЕЗИДЕНСТВА ТОМАША МАСАРИКА

Вітчизняна історіографія розвитку Чехословаччини за часів президентства Томаша Гарріга Масарика (1918–1935 рр.) є різноманітною та складається з багатьох досліджень українських науковців. Чи не найбільшим автором наукових робіт про Т. Масарика та його внесок у створення Чехословацької держави в українському науковому просторі є М. Нагорняк. У 2009 р. він захистив докторську дисертацію «Національно-державницька концепція Томаша Масарика», яку також було опубліковано як однойменну монографію. У цій праці вперше у вітчизняній науці досліджено гносеологічні витоки та соціокультурну зумовленість поглядів філософа, відомого політичного діяча ХХ ст., першого президента Чехословацької республіки Т. Масарика. Автор розглядає державотворчі процеси у Чехословаччині, які відбулися за першого президента. У монографії також розглянуто ідеї та передбачення Т. Масарика, які є соціально значущими для України і загальноєвропейського процесу в ХХІ ст. [1].

Основні засади внутрішньої та зовнішньої політики Т. Масарика М. Нагорняк виклав у статтях «Політико-правова оцінка Т.Г. Масариком визвольних змагань слов'янських народів», «Політико-правові проблеми національно-визвольної боротьби слов'янських народів у працях президента Т. Масарика», «Т.Г. Масарик про зовнішню політику держави», «Т.Г. Масарик про право як соціальний вектор взаємовідносин суспільства і держави», «Філософсько-правове обґрунтування Томашом Г. Масариком теорії нації», «Т.Г. Масарик про чинники форми правління у перехідний період», «Томаш

Гаррік Масарик про ліберальну модель демократії і проблеми демократичного розвитку», «Томаш Масарик про внутрішні проблеми демократичного розвитку» [2-9].

Значний внесок у дослідження зазначеної теми в українській історичній науці зробив Г. Савчук. У статті «Томаш Масарик і конституційні процеси в Чехословаччині» автор аналізує роль Т. Масарика в конституційному будівництві демократичної Чехословацької республіки та її основного закону [10]. У роботі «Концепт «гуманної демократії» Томаша Масарика» Г. Савчук розглядає засади гуманної демократії як основного напрямку політики першого президента Чехословаччини [11]. У статті «Особливості Конституції першої Чехословацької республіки» дослідник акцентує увагу на особливостях основного закону Чехословаччини, який був прийнятий у 1920 р. [12].

Позицію Т. Масарика щодо Закарпаття в контексті чехословацько-українських відносин розглянув А. Панов у праці «Масарик і Закарпаття», в якій розглядається проблематика чехословацького періоду історії Закарпаття. У розрізі цієї мети автор прагнув вирішити такі завдання: дослідити архівні джерела і внесок вітчизняних та зарубіжних дослідників у вивчення процесу входження історичного Закарпаття до складу Чехословаччини й ролі Т. Масарика в цьому процесі [13].

У статті «Американські русини, Томаш Масарик та уряд Сполучених Штатів Америки як ключові гравці дипломатично-правового процесу у визначенні статусу Закарпаття після першої світової війни» А. Панов вивчає проблему пошуку державно-правового шляху розвитку Закарпаття після Першої світової війни. Зокрема досліджується роль американської діаспори русинів, Т. Масарика та уряду США у розв'язанні цієї проблеми [14].

О. Кравчук дослідив особливості зовнішньої політики Т. Масарика під час його президентства. Результати своїх досліджень він виклав у статтях «Європейська ідея Томаша Масарика», «Нова Європа. Слов'янська точка зору», «Чехословацька політика щодо судетських німців в оцінці Т.Г. Масарика (1918–1935 рр.)», «Чехословацький напрямок зовнішньої політики Західноукраїнської народної республіки» [15-18].

Отже, тема президентства Томаша Масарика у Чехословаччині достатньо активно вивчається в українській історичній науці. Перераховані вище праці вітчизняних дослідників можна використовувати як для особистого дослідження теми, так і для написання наукових робіт із зазначеної тематики.

Список використаних джерел та літератури:

1. Нагорняк М. М. Національно-державницька концепція Томаша Масарика. Київ : Логос, 2009. 368 с.
2. Нагорняк М. М. Політико-правова оцінка Т. Г. Масариком визвольних змагань слов'янських народів. *Політологічний вісник*. № 11. С. 11-24.
3. Нагорняк М. М. Політико-правові проблеми національно-визвольної боротьби слов'янських народів у працях президента Т. Масарика.

Слов'янський вісник : зб. наук. пр. Сер. Історичні та політичні науки. 2011. Вип. 11. С. 203-207.

4. Нагорняк М. М. Т. Г. Масарик про зовнішню політику держави. *Вісник Рівненського університету. Сер. Політологія.* 2010. Вип. 4. С. 20-32

5. Нагорняк М. М. Т. Г. Масарик про право як соціальний вектор взаємовідносин суспільства і держави. *Правова політика Української держави.* 2010. Т. 1. С. 44-48.

6. Нагорняк М. М. Філософсько-правове обґрунтування Томашом Г. Масариком теорії нації. *Держава і право. Юридичні та політичні науки : зб. наук. пр.* 2009. Вип. 43. С. 644-650.

7. Нагорняк М. Т. Г. Масарик про чинники форми правління у перехідний період. *Політологічний вісник.* 2009. № 39. С. 78-91.

8. Нагорняк М. Томаш Гаррік Масарик про ліберальну модель демократії і проблеми демократичного розвитку. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. пр. / [за ред. Ю. С. Шемчушенка]. Київ : Логос, 2010. С. 174-177.

9. Нагорняк М. Томаш Масарик про внутрішні проблеми демократичного розвитку. *Політичний менеджмент.* 2010. № 4. С. 16-24.

10. Савчук Г. В. Томаш Масарик і конституційні процеси в Чехословаччині. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2016. № 45. С. 170-173.

11. Савчук Г. Концепт «гуманної демократії» Томаша Масарика. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії.* 2015. № 26. С. 112-114.

12. Савчук Г.В. *Особливості Конституції першої Чехословацької республіки.* Збірник наукових праць з актуальних проблем економічних наук. Дніпро : ДНУ, 2015. С. 98-100.

13. Панов А. Масарик і Закарпаття. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. 192 с.

14. Панов А.В. Американські русини, Томаш Масарик та уряд Сполучених Штатів Америки як ключові гравці дипломатично-правового процесу у визначенні статусу Закарпаття після першої світової війни. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право».* Вип.16. С. 56-59.

15. Кравчук О. Європейська ідея Томаша Масарика. *Проблеми слов'янознавства.* 2013. № 62. С. 47-57.

16. Кравчук О. М. «Нова Європа. Слов'янська точка зору» Томаша Масарика як чехословацька політична програма. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки.* 2012. № 94. С. 445-459.

17. Кравчук О. М. Чехословацька політика щодо судетських німців в оцінці Т. Г. Масарика (1918–1935 рр.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія.* 2009. Вип. 16. С. 170-172.

18. Кравчук О. Чехословацький напрямок зовнішньої політики Західноукраїнської народної республіки. Олександр Карпенко – історик

Української революції. До 100-річчя від Дня народження / за ред. М. Кугутяка, І. Райківського, С. Кобути. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2022. С. 157-169.

Владислав Міщанчук,
здобувач І курсу
другого (магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: к. і., н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ В ІТАЛІЇ ТА НІМЕЧЧИНІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що на даний момент Україна перебуває в стані війни з РФ, яка в свою чергу звинувачує українську державу в фашизмі, хоча й сама використовує певний досвід двох найбільш тоталітарних країн середини минулого століття. Розуміння процесу встановлення тоталітаризму в Італії та Німеччині може допомогти краще зрозуміти причини та механізми, які призвели до цього відомого історичного феномену. Дослідження такого виду також може допомогти в усвідомленні важливості захисту прав людини, свободи слова та інших демократичних цінностей. Вивчення причин та наслідків встановлення тоталітарних режимів надає можливість вдумливо аналізувати сучасні політичні процеси, виявляти потенційні загрози для демократії та громадянських свобод, а також розробляти ефективні стратегії їх захисту.

Метою даної статті є опис джерельної бази та історіографії дослідження встановлення тоталітарних режимів в Італії та Німеччині в міжвоєнний період.

Найпершим етапом є дослідженням джерел в яких розкривається саме ідеологічна частина питання. Адже розуміння фашистської та нацистської ідеології, їхніх політичних програм та методів мобілізації має сприяє кращому розумінню та аналізу історичних подій, що призвели до настання тоталітарних режимів в Італії та Німеччині, а також їхніх наслідків для світової історії. Для цього чудово підходять такі джерела як: «Фашизм як політична система» Олександр Мотиля[10]; Нікос Пуланзас «Вплив фашизму на народ» [9]; Ханна Аренд «Джерела тоталітаризму»[1] та праця Анатолія Романюка «Історія західних політичних вчень. Політичні доктрини XX — початку XXI ст.» [7]. Ці праці зосереджують більше своєї уваги саме на італійському фашизмі, хоча в останніх двох джерелах досить вичерпно пояснюються основні засади націонал-соціалізму.

Також працюючи над цією темою необхідно дослідити есе самого Беніто Муссоліні – «Доктрина Фашизму»[2]. Програма фашизму, яку розробив Муссоліні, включала в себе ряд політичних та соціально-економічних ідей. Дослідження цих ідей дозволяє краще розуміти основи фашистської ідеології, методи та стратегії її реалізації, а також її вплив на політичну систему та на все світове суспільство.

Наступним кроком буде дослідження загальної геополітичної ситуації в міжвоєнні роки у Європі, тут потрібно використати такі загальноісторичні праці як: «Новітня історія країн Європи та Америки 1918-1945 рр.» [4]; «Світ на зламі епох: історія кінця ХІХ – середини ХХ ст.» [11]. Міжвоєнний період був періодом важливих політичних трансформацій, коли відбувалися зміни у міжнародних відносинах, формувалися нові політичні системи та ідеології. Дослідження цього періоду дозволяє нам краще розуміти розвиток політичних процесів та ідеологічних конфліктів того часу.

Не менш важливо зосередити свою увагу саме на процесах які відбувалися в Італії та Німеччині в цей часовий проміжок. «Історія міжнародних відносин першої половини ХХ ст.»[8] та «Війна і революція в Європі, 1905–1956»[5], в цих працях доволі розлого описують процеси які там відбувалися.

Напевно, найважливішим етапом дослідження буде аналіз літератури в якій безпосередньо описуються прихід до влади Беніто Муссоліні в Італії та Адольфа Гітлера в Німеччині. Тут нам потрібно звернутися до праць Вольфганга Віпермана «Європейський фашизм: порівняльний аналіз (1922–1982)»[3]; Курта Зонтгаймера «Як нацизм прийшов до влади»[6]. В цих працях автори зробили системний та глибокий аналіз подій які призвели до встановлення тоталітарних режимів в Італії та Німеччині.

Отже, вивчення історіографії і джерельної бази встановлення тоталітарних режимів в Італії та Німеччині в міжвоєнний період це довгий та доволі важкий процес. В статті окреслені основні джерела та етапи проведення досліджень, проте, цей список може бути розширений.

Список використаних джерел та літератури:

1. Арент Х. Джерела тоталітаризму. Київ: Дух і Літера, 2005. 540 с.
2. Беніто Муссоліні. Доктрина Фашизму(1932). Режим доступу: <http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1932.Mussolini.php>
3. Віперман В. Європейський фашизм: порівняльний аналіз (1922–1982) переклад з нім. Київ: Дух і літера, 2008. 278 с.
4. Газін В.П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи та Америки 1918-1945 рр. : Підручник для студентів вузів. Київ., 2003. 412 с.
5. Граціозі А. Війна і революція в Європі, 1905–1956 / Пер. з італ. Київ: Основи, 2005. 350 с.
6. Зонтгаймер К. Як нацизм прийшов до влади / Пер. з нім. Київ: Дух і літера, 2009. 320 с.

7. Історія західних політичних вчень. Політичні доктрини XX – початку XXI ст. А. С. Романюк; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Київ: Знання, 2011. 256 с.

8. Кучменко Е. М., Кучменко Б. А. Історія міжнародних відносин першої половини XX ст. (історико-політичне есе): у 2 ч. Київ: ПІК ДСЗУ, 2007. Ч.1. 368 с.

9. Пуланзас Н. Вплив фашизму на народ. URL: <https://vpered.wordpress.com/2015/05/04/poulantzas-impact-populaire>

10. Мотиль Олександр. Фашизм як політична система. *Zbruch*, 03 червня 2013. URL: <http://zbruc.eu/node/8238>

11. Постоловський Р., Троян С., Федорак В. Світ на зламі епох: історія кінця XIX – середини XX ст. Київ, 2000. 128 с.

Андрій Марков,
здобувач III курсу першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Вінницького державного педагогічного
університету ім. М. Коцюбинського
(Науковий керівник: д. і. н., проф. **О.А. Мельничук**)

ВІЙНА-ПРОДОВЖЕННЯ У СПОГАДАХ КАРЛА МАННЕРГЕЙМА

1939-1944 рр. – важливий період в історії державотворення Фінляндії. Вагому роль у цьому процесі відіграв Карл Густав Еміль Маннергейм (1867-1951 рр.), фінський маршал, «батько Фінляндії», за висловом австралійської преси [1, р. 3]. Після Зимової війни, коли фінське політичне керівництво почало розвивати відносини з Третім Райхом, головнокомандувач Збройними силами почав воєнну підготовку до війни із Союзом Радянських Союзом.

Мета статті полягає у дослідженні позиції К.Маннергейма на Війну-продовження крізь призму його спогадів.

У 1951 р. К. Маннергейм написав власні спогади [2]. Вони стали важливим історичним джерелом у дослідженні історії Фінляндії періоду Другої світової війни, зокрема, Війни-продовження. Автор, як безпосередній учасник та свідок тих подій, поєднує воєнне та політичне тло тодішньої Фінляндії. Не менш важливим джерелом є накази К. Маннергейма, які дозволяють зрозуміти погляди фінського головнокомандувача [3; 4]. В українській історіографії цю проблему окреслено поверхово. Іноземна історіографія приділяє цьому питанню більше уваги, зокрема, праці Г. Мейнандера [5] та Ю.Тілли [6] дозволяють правильно інтерпретувати спогади К. Маннергейма.

Після завершення Зимової війни СРСР чинив шалений політичний та економічний тиск на Фінляндію. Затиснута між двох тоталітарних режимів – радянським та нацистським – та відрізана від демократичних союзників, Фінляндія не мала іншого варіанту, як розвивати відносини із нацистським

Третім Райхом. Така співпраця давала можливість повернути втрачене у 1939-1940 рр.

К. Маннергейм зі стриманим оптимізмом ставився до такої співпраці. Він зазначав, що в армії «сумлінно працювали над посиленням боєготовності і досягли в цьому значних змін на краще. Озброєння та інше спорядження вже поперевозили до місць проведення мобілізації...» [2, с. 278]. Німеччина для Фінляндії – «наша рятівна соломинка, хоча наскільки тривалий такий рятунок, – не знав ніхто... ініціатива Німеччини давала Фінляндії нагоду бажаного перепочинку після постійного [російського – *Прим.*] тиску...» [2, с. 269-270]. Враховуючи тодішню геополітичну ситуацію в Європі, Третій Райх виступав єдиним можливим союзником для Фінляндії у боротьбі із советами. Навесні 1941 р. К. Маннергейм був переконаний, що Німеччина може перемогти Советський Союз у швидкому блицкригу [5, р. 71].

25 червня 1941 р. почалась Війна-продовження. Для фінів ця війна носила характер оборонної війни. К. Маннергейм надав їй, свого роду, месіанський характер. Зокрема, у наказі №1 від червня 1941 р., де він закликає «приєднатися до нього у священній війні проти ворога їхньої нації» та у «хрестовому поході створити безпечне майбутнє» [3]. Коли ж фінській армії вдалось окупувати Східну Карелію, у наказі №3 від 11 липня 1941 р. головнокомандувач звертався до солдат, що «територія, на яку ви ступаєте, є священною землею...» [4]. На думку Ю.Тілли, успіх Фінляндії показав, що К. Маннергейм не безпідставно покладав свою довіру на Бога, який захищав цей хрестовий похід [6, р. 373].

Проте вже з грудня 1941 р. К. Маннергейм, як військовий, починав сумніватись у перемозі Третього Райху, адже війна стала заходити у глухий кут. Поступово він намагається дистанціюватись від Німеччини. До прикладу, головнокомандувач відмовлявся взяти безпосередню участь в облозі Ленінграда, аргументуючи це недостатньою потужністю та збереженням власних військ. Не менш важливим був політичний аспект такої участі, адже «постійним аргументом росіян у їхніх намаганнях вдертися на фінську територію було те, що незалежна Фінляндія нібито становила загрозу їхній другій столиці. Тож мудріше нам не давати ворогові нагоди у цьому спірному питанні...» [2, с. 323].

Після Сталінградської битви, К. Маннергейм остаточно зрозумів, що воєнна ініціатива надалі належатиме ССРСР, тому маршал орієнтувався на підготовку до оборони та можливості вийти з війни із найменшими втратами для Фінляндії. Під час зустрічі з президентом Рісто Рюті (1889-1956 рр.) наприкінці січня – на початку лютого 1944 р., К. Маннергейм зазначив: «Німеччина вже програла війну, і якщо ворог зосередить достатньо сил для прориву наших фронтів, то він точно зуміє це зробити» [2, с. 403]. На що президент погодився, але побоювався воєнного конфлікту не з советами, а з німцями, що дислокувались на півночі Фінляндії. Почались таємні переговори, які не призвели до серйозних зрушень до виходу Фінляндії з війни.

10 червня 1944 р. совети почали наступ на Карельському перешийку, до якого фіни, по суті, були не готові; К. Маннергейм назвав це «чорнем днем

нашої воєнної історії» [2, с. 411]. Складним становищем Фінляндії вирішила скористатись Німеччина, аби укласти політичну угоду про співробітництво – пакт Рюті-Ріббентропа від 26 червня 1944 р. Суть пакту полягала в тому, що Фінляндія не вестиме мирних переговорів без дозволу Німеччини, поки Р. Рюті є президентом; в обмін Німеччина знімала ембарго на постачання зброї фінам, накладене у квітні 1944 р.. К. Маннергейм зазначив, що підписання такої угоди – це «неминуче явище, оскільки ми зацікавлені в постачанні зброї, боєприпасів та зерна...» [2, с. 421]. Він не вважав договір небезпечним явищем, за умови, якщо він зв'яже руки президенту, а не парламенту чи уряду.

Ставши президентом Фінляндії у серпні 1944 р., К. Маннергейм довго мовчав щодо спроб Фінляндії вийти з війни. Лише під тиском фінських політиків маршал пішов на це. У спогадах К.Маннергейм наводить лист до Адольфа Гітлера (1889-1945 рр.) від 2 вересня 1944 р., де стверджує, що вважає «...своїм обов'язком вивести свій народ з війни. З власної волі я б ніколи не зміг та й не хотів би повернути проти німців ту зброю, котру нам так щедро передавали» [2, с. 445].

Таким чином, ми прослідковуємо певну еволюцію поглядів К. Маннергейма протягом Війни-продовження: від ідеї «хрестового походу» до виведення Фінляндії з війни. Як головнокомандувач, він добре розумів становище на фронті; як політичний діяч, К.Маннергейм усвідомлював, що подальші бойові дії можуть призвести до втрати державності. Роблячи такі висновки, маршал йде на переговори і з ССРСР. Отже, внутрішнє становище Фінляндії, хід бойових дій на німецькому та фінському фронтах та міжнародна ізоляція стали основними чинниками, що впливали на погляди К. Маннергейма.

Список використаних джерел та літератури:

1. The father of Finland. *Western Mail*. 1945. 15 Nov. 80 p.
2. Meinander H. Finland and the Great Powers in World War II: ideologies, geopolitics, diplomacy. *Kinnunen T. Kivimäki V. Finland in World War II: History, Memory*. Leiden: Brill, 2012. P. 49-93.
3. Tilli J. 'Deus Vult!' The Idea of Crusading in Finnish Clerical War Rhetoric, 1941-1944. *War in History*. 2017. Vol. 24, no. 3. P. 362-385.
4. Маннергейм К. Мемуари. У 2-х томах. Том 2 / з фін. пер. Довжок Н., Ярешко О. Львів: видавництво «Астролябія», 2022. 624 с.
5. Mannerheim K. Ylipäällikön päiväkäsky. No: 1 *Mannerheim.fi*: веб-сайт. URL: https://mannerheim.fi/pkaskyt/pk1_41.gif (дата звернення: 01.02.2024).
6. Mannerheim K. Ylipäällikön päiväkäsky. No: 3 *Mannerheim.fi*: веб-сайт. URL: https://mannerheim.fi/pkaskyt/pk3_41.gif (дата звернення: 01.02.2024).

Олексій Царук
здобувач I курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. *О. А. Буравський*)

СТАНОВИЩЕ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ СРСР ПІД УПРАВЛІННЯМ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ ТА ЙОГО СОЮЗНИКІВ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Тема Другої світової війни є однією із об'ємних тем в історії, яка включає в себе низку підтем, що стосуються різних явищ та періодів цієї жахливої сторінки в історії людства. Зважаючи на це, історики повоєнного часу та сучасності приділили багато зусиль для її висвітлення. І результатом їхньої роботи стали різного роду наукові праці, які є цінним джерелом інформації для молодих істориків та зацікавлених людей.

Метою статті є аналіз історіографії проблеми дослідження становища окупованих територій СРСР під управлінням Третього Рейху в період Другої світової війни.

Говорячи про становище окупованих територій СРСР під управлінням Третього Рейху та його союзників в роки Другої світової війни, можна з впевненістю сказати, що ця тема також не стала виключенням, адже вона була й залишається цікавою багатьом нашим вітчизняним історикам, а також їх закордонним колегам, насамперед із ближнього зарубіжжя, на землях яких також була подібна ситуація. Багато хто з них присвятив низку наукових праць із дослідження зазначеної проблематики.

Особливості територіально-управлінської системи та політики новостворених рейхскомісаріатів «Україна» та «Остланд» простежено в статті К. Двірної [5] та Т. Вінцовського – румунський окупаційний режим у так званій «Трансністрії» [2]. Адміністративно-територіальні одиниці, що були створені румунськими загарбниками, насамперед губернаторство «Бессарабія», розглядає у своїй роботі А. Дізанова [7].

Повсякденно-побутове життя в зазначений період проаналізовано в праці С. Стельниковича [11], а також М. Слободянюка, де висвітлено становище на селі під час окупації та аграрну політику загарбників [10]. Темі оstarбайтерів присвятили свою спільну наукову роботу Т. Пастушенко та Т. Першина [9].

Поглибленим вивченням колабораціонізму займається доктор історичних наук М. Гетьманчук. У своїх наукових роботах він інформує про кількість представників з числа різних національностей та держав, що співпрацювали з ворогом та служили йому у військових формуваннях [3], а також висвітлює особливості радянського колабораціонізму [4]. У статті С. Богана ґрунтовно розглянуто силові колабораціоністські структури у масштабах регіону, а саме

органи правопорядку на півдні України в окупаційних зонах румунів та німців [1]. У науковій розвідці М. Держалюка проаналізовано окупаційну політику мадярів на окупованих територіях СРСР. В. Клименко простежив особливості окупації італійських військ в Луганській області [8].

Отже, історіографічна база дослідження сприяє ґрунтовному вивченню становища окупованих територій СРСР у роки Другої світової війни.

Список використаних джерел та літератури:

1. Боган С. М. Колабораціоністські органи правопорядку на Півдні України у 1941-1944 рр. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили: Історія*. 2012. Т. 180. Вип. 168. С. 35–40.
2. Вінцовський Т. С. Окупаційний режим в губернаторстві “Трансністрія” Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / НАН України, Інститут історії України. Київ: «Наукова думка, НАН України», 2010. Кн. 1. С. 413–446.
3. Гетьманчук М. Іноземні громадяни у військових формуваннях СС нацистської Німеччини (1939-1945pp.). *Historical and Cultural Studies-Lviv: Lviv Politechnic Publishing House*. 2018. Vol 5. No 1. P. 23–34.
4. Гетьманчук М. Сучасні підходи до висвітлення природи причин та проявів радянського колабораціонізму періоду другої світової війни (1939-1945 рр.). *Літопис Волині*. 2022. Вип. 27. С. 142–148.
5. Двірна К. П. Рейхскомісаріати «Україна» та «Остланд» в період німецької окупації: особливості територіально-управлінської системи та політики. *Грані*. 2014. № 3. С. 106–114.
6. Держалюк М. Окупаційна політика Угорщини в Україні у роки Великої Вітчизняної Війни. *Сторінки воєнної історії України*. 2012. Вип. 15. С. 98–128.
7. Дізанова А. Бессарабія в роки другої світової війни: Малодосліджені проблеми. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми історії, філософії, соціології, політології, правознавства*. 2017. С. 52–58.
8. Клименко В. Р. Італійські війська на Луганщині у період 1941–1943 рр. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Історичні науки*. 2019. № 8. С. 99–107.
9. Пастушенко Т., Першина Т. Остарбайтери. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: «Наукова думка», 2010. Т. 7. 728 с.
10. Слободянюк М. Селяни України під нацистським окупаційним режимом, 1941-1944 (на матеріалах південних областей). *Київська Старовина*. 2000. № 2. С. 44–57.
11. Стельникович С. Повсякденно-побутове життя в умовах нацистської окупації. *Історія України. Всеукраїнська газета для вчителів історії та правознавства*. 2018. № 9. С. 5–11.

Володимир Мосора,
аспірант факультету історії, політології і
міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
(Науковий керівник: к. і. н., доц. **Г. В. Стефанюк**)

СПОГАДИ КОСТЯ ПАНЬКІВСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ПРИМУСОВОГО ВИВЕЗЕННЯ РОБІТНИКІВ З ГАЛИЧИНИ ДО НІМЕЧЧИНИ

Проблематика Другої світової війни вивчається сьогодні на основі інформаційного потенціалу великої кількості джерел. У вказаному контексті спогади очевидців та учасників подій відіграють у цьому значну роль, адже вони надають можливість досліднику більш детально розглянути певні аспекти дослідження. Також вони дозволяють проаналізувати певну проблему із різних точок зору, що, в свою чергу, допомагає краще зрозуміти тогочасну дійсність. В роки Другої світової війни Кость Паньківський був заступником голови Українського центрального комітету, створеного в 1940 р. в Генеральному губернаторстві, а потім – головою Українського крайового комітету у Львові. Тому його спогади як людини, яка була не тільки очевидцем, а й учасником подій, є надзвичайно важливим джерелом до вивчення реалізації нацистської окупаційної політики стосовно вивезення працездатного галицького населення до Німеччини. Автор свої спогади виклав у таких працях: «Від держави до Комітету» [3], «Від комітету до Державного Центру» [4] та «Роки німецької окупації» [4].

Проте, нас найбільше зацікавили спогади К. Паньківського «Роки німецької окупації» [5], адже вони дають змогу більш детально прослідкувати структуру та основні напрямки діяльності різноманітних організацій, які діяли на території дистрикту Галичина та за його межами. Сам автор був членом українського центрального комітету [1], тому даній організації автор приділяє доволі велику частину своїх спогадів, адже вона відігравала не останню роль на території дистрикту Галичина. Вказана організація проводила роботу, яка була тісно пов'язана із галицькими робітниками, що працювали у Німеччині.

Автор розповідає про загальні настрої місцевого населення, коли реалізовувалася нацистська політика вивезення галицьких робітників у перші роки німецької окупації. Окрім того, автор зауважує настрої німецької влади у відношенні до галицьких робітників. «Ми, що стояли на чолі нашого організованого життя, не знали в тому часі ще докладніше про нові форми організації робітників у Німеччині, ані, що важливіше, про погіршення відношення німців до чужинецького робітництва. Очевидно, загал взагалі нічого про ці справи не знав. Після двох років більшовицької окупації ми всі ще ідеалізували німців; німецька працьовитість, солідність були нам зразком» [5, с.198].

У спогадах К. Паньківський також наводить певну інформацію про діяльність різноманітних організацій, котрі активно допомагали робітникам на території дистрикту Галичина та за її межами. Дану проблематику вивчав М. Гранд [2]. Крім того, автор зосереджує увагу на таких організаціях, як Українська громада та УНО, а також розповідає про їхню діяльність, спрямовану на допомогу галицьким робітникам у Німеччині [4, с.199].

У роботі автор висвітлює ставлення німецької влади до робітників із окупованих територій. Як зазначає К. Паньківський, нацистська владна верхівка розділяла усіх «чужинецьких» робітників на декілька категорій. Вони поділялись на «приятних» та «неприятних». До так званих «приятних» робітників відносили західних європейців, народи Скандинавії, чехів, угорців, румунів. Щодо «неприятних», то до них входили поляки, серби та греки. Що цікаво, українців із Генеральної Губернії (в тому числі і населення дистрикту Галичина) відносили до іншої категорії – «напівприятні». Як зазначає автор, робітники з першої категорії мали рівні права із німецькими робітниками, а в, свою чергу, «друга категорія мала велику кількість обмежень, які фактично утворювали із робочого табору концтабір» [5, с. 200].

К. Паньківський надає інформацію про діяльність на території дистрикту Галичина перехідних таборів для робітників, які діяли в обласних центрах (Львів, Дрогобич, Станиславів та Тернопіль). Також автор розповідає про перший виїзд робітників з дистрикту Галичина, який відбувся 6 вересня 1941 року. Проте, він акцентує увагу на діяльності УЦК у справах, пов'язаних із робітничими перехідними таборами. «У Львові був головний перехідний табір Уряду Праці при вул. Місіонарській, в якому затримувалися всі робітники, що їхали до райху. Тут наш комітет... завданням якого було: 1) перевіряти, чи наші робітники мають виказки української національної приналежності, а тим, що таких виказок не мали, їх видавати; 2) інформувати про умови праці, але передусім про духовну і культурну опіку над робітниками райху. УЦК видав у порозумінні з нами летючку-пояснення з адресами наших установ і священиків в райху, яку роздавали всім робітникам» [5, с.206].

Інформаційний потенціал епістолярних джерел, які характеризує автор, вказує на умови транспортування галицьких робітників до Німеччини. Крім того, він також подає певні дані про життя та побут робітників на різних підприємствах у Німеччині. К. Панківський акцентує увагу на різку зміну у ставленні німецької влади щодо робітників до транспортування та після. Цікавими для нас є свідчення автора про розподіл галицьких робітників на різних підприємствах у Німеччині. Він згадує й про особливості культурного життя робітників в Третьому райху, а також обмеження, які на них накладались. «Робітники писали, як то вони їхали спеціальними потягами, отримували в дорозі добрий харч і всесторонню опіку, але після приїзду до розподільних пунктів все те кінчилося. Починалися грубість і безоглядність, зокрема супроти некваліфікованих сільських робітників, а такими були майже без винятку наші робітники. Їх приділяли головним чином до праці в сільському господарстві. І так неофіційна і недокладна статистика показувала

менш-більш, що на село ішло $\frac{3}{4}$ наших робітників, а $\frac{1}{4}$ – до промислу. Різниця в побуті робітників на селі чи місті була велика. На селі умови, до яких робітники привикли вдома, приміщення, харчі, зате недостача свого товариства, своєї церкви, недостача розваги, бо відвідування гостинниці і кіна, якщо не заборонене, то дуже обмежене. В місті погане помешкання, звичайно в сутеренах, голодове харчування, зате товариство своїх земляків, можливості організації, своя Служба Божа хоч раз у місяць, доступ до розваг» [5, с.206–207].

Автор згадує доволі цінну інформацію у вивченні досліджуваної проблематики, а саме про жорстоке поводження із робітниками та недотримання з боку німецької влади умов трудових договорів. Нацистське керівництво робило усе можливе для того, щоб не виплачувати кошти за виконану роботу та компенсації за нанесені ушкодження на підприємствах. Крім того, короткотривалі договори робітників німецька влада продовжувала у односторонньому форматі, змушуючи робітників працювати стільки, скільки потрібно рейху. Щодо оплачуваних відпусток, які обіцяла німецька влада при агітації галицьких робітників, теж були проблеми. Влада намагалась затримувати видачу відпусток або взагалі відміняли їх, обґрунтовуючи це нестачею кадрів та іншими подібними заявами [5, с.207].

К. Паньківський наводить статистичні дані про кількість вивезених робітників до Німеччини. Крім того, автор акцентує на напрямки діяльності та точну кількість призначених як на сільськогосподарському, так і на індустріальному секторі зайнятості. «Статистика виїзду робітників із Галичини представлялося так: перший транспорт, одна тисяча душ, виїхав 6 вересня 1941, на початку березня 1942 через переходовий табір у Перемишлі перейшов вже 100-тисячний галицький робітник, у жовтні 1942 – 250-тисячний, а 14 квітня 1943 – 300-тисячний докладно 300, 255 душ. У тому числі було чоловіків 188,895, а жінок 111,360, – до сільського господарства 220,114, а до індустрії 80,141. Це цифра, що відноситься до всього населення Галичини, а не тільки до українців, на долю яких треба зараховувати 80% тієї цифри» [5, с. 209].

Отже, завдяки спогадам К. Паньківського, ми можемо більш детально дослідити основні напрямки реалізації німецькою владою трудової мобілізації мешканців Галичини. Крім того, його праця є джерелом до вивчення діяльності Українського центрального комітету, який займався опікою робітників у Німеччині та їхніми сім'ями. Також, ми можемо побачити певні статистичні дані про кількість вивезених, сфери зайнятості, умови життя та побуту галицьких робітників тощо. На нашу думку, спогади К. Паньківського допоможуть краще зрозуміти як процес вивезення галичан на роботи до Німеччини, так і реалізацію політики нацистів на території дистрикту Галичина.

Список використаних джерел та літератури:

1. Галів М. Спогади К. Паньківського як джерело до вивчення національної політики Німеччини у Східній Галичині (1941–1944 рр.). *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні*

рішення і підходи: збірник матеріалів III-ї Міжнародної науково-практичної конференції. Посвіт. Баку – Ужгород – Дрогобич, 2017. С. 49–51.

2. Гранд М. Оцінка Костем Паньківським діяльності українських політичних і громадських організацій у роки Другої світової війни (1939–1945). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 12/54. 2023. С. 201–215.

3. Паньківський К. Від держави до комітету. Нью-Йорк – Торонто, 1970. 150 с.

4. Паньківський, К. Від комітету до Державного Центру. Нью-Йорк-Торонто, 1968. 284 с.

5. Паньківський К. Роки німецької окупації. Нью-Йорк –Торонто, 1965. 479 с.

Каріна Кропивницька
здобувачка III курсу
(бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Науковий керівник: д. і. н., професор **О.А. Мельничук**)

ДОЛІ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ЗА СПОГАДАМИ ДМИТРА НИТЧЕНКА

Влітку-восени 1941 року більше ніж два мільйони радянських військових потрапили у німецький полон. Зокрема, у вересні 1941 року, в ході оточення і розгрому Південно-Західного фронту німці захопили понад 600 тисяч полонених. Невдовзі під Вязьмою і Брянськом вони взяли у полон ще близько 600 тисяч осіб [5].

Проте, не варто забувати, що надзвичайно велика кількість червоноармійців здавалася у полон добровільно. Це явище було викликано кількома факторами. Перший – небажанням воювати за режим, який до того показав себе голодоморами і репресіями як антинародний. Другий – полонені як наслідок військових прорахунків радянського керівництва та його незацікавленість долею власних солдат. Третій – у більшості випадків до армії були мобілізовані селяни, яких позаганяли в колгоспи, і які не бажали тримати зброю в руках [4]. Тим не менш, факт залишається фактом, що сотні тисяч радянських солдат здавалися у німецький полон, сподіваючись на краще майбутнє.

Підтвердження цьому знаходимо у спогадах Дмитра Нитченка (псевдонім Чуб) – українського письменника, мемуариста, редактора, літературознавця, педагога і громадського діяча, який з початком Другої

світової війни був мобілізований на фронт [1]. Він пройшов німецький полон і зумівши вибратись із того пекла, пішки повернувся в Україну, до рідного Харкова.

Перебуваючи у місті Дорогобуж, неподалік Вязьми, Дмитро Нитченко пригадував, як він із іншими солдатами розпитував селян про німців: «... кожен з нас при нагоді розпитував селян, як вони (німці) до них ставились, що робили, коли прийшли, які були бої, чи брали в полон. Було видно, що майже всім воювати ніяк не хотілось. Кожен мріяв про щасливий полон» [3, с.28].

Радянське керівництво добре знало про настрої в армії. Тому всіма шляхами намагалося відгородити солдат від думок про здачу в німецький полон. Обов'язковими були політичні години на яких пропагувались ідеї патріотизму та вірності комуністичним ідеям: «Недарма на політичних годинах комісар шипів *«о врагах родіни»*, про втечу до німців. Але втеча не припинялась, незважаючи на суворі заходи». [3, с.44].

Розстріли «підозрілих» осіб радянськими репресивними органами відбувалися ледь не щодня. Страчували і тих, хто повертався від німців: «Інший зв'язківець розповів, що командир однієї роти вночі потрапив випадково до німців, які сиділи навколо багаття. Він сподівався, що це свої, і підійшов дуже близько. Німці спокійно запросили його до себе. Витягли з його торби шмат чорного черствого хліба, а йому дали білого з ковбасою. Потім запропонували: або вертатись до своїх, або залишитися з ними. Командир повагавшись, пішов назад. Довідавшись про це, наше командування його відразу розстріляло, як підозрілого» [3, с. 57].

Під репресії попадали не лише утікачі, а й ті, хто був незадоволений ставленням військового керівництва до солдат. Дмитро Нитченко пригадує свого товариша, який мав необережність висловити власну думку з цього приводу. «...Мигаль був заарештований: він десь сказав, що командири не цікавляться життям рядових бійців. Трохи згодом комісар повідомив, що його розстріляно – за ворожу агітацію» [3, с. 52].

Перехід до німців щоденно турбував комісарів і політруків. І не дарма, тому що кількість солдат, які здавалися у німецький полон, збільшувалася кожного дня. По двоє-троє осіб, а той цілими групами радянські солдати покидали свої військові частини і рушали до німців, щоб здатися. Тоді, військове керівництво вдавалося до хитрощів, переодягаючись у німецьку форму, робили засідки, видаючи себе за ворога. Можна навести конкретні випадки втечі. «Четверо вояків, змовившись, вирішили перейти до німців. Вони йшли гущавиною лісу і вже от-от сподівалися зустріти німців, як за кущами почулося: «Гальт!» Вони піднесли руки догори. Але це була провокація: з-за кущів вийшли червоноармійці на чолі з політруком і заарештували їх. В їхніх кишенях були знайдені німецькі перепустки, розкидані з літака, в яких закликалося переходити до них. Того ж дня їх розстріляли перед строєм. Вони прийняли долю мовчки без благання і сліз. Такі випадки траплялись; але ще частіше червоноармійці перебігали на німецький бік з успіхом. Одного разу їх утекло одразу одинадцятьох...» [3, с. 57].

Отже, можна зробити висновок, що масова втеча і добровільна здача червоноармійців у німецький полон, були поширеним явищем у 1941 році. Радянське військове керівництво намагалось жорстокими методами придушити цей рух. Називаючи утікачів боягузами, на них ставили клеймо «зрадника і ворога народу». З цього приводу Й. Сталін говорив: «Радянських військовополонених не існує. Радянські солдати воюють на смерть. Якщо ж вони обирають долю військовополонених, то автоматично виключаються з радянського суспільства». Проте, ніхто й не замислювався над тим, яка доля чекала на солдат у німецькому полоні [2].

Список використаних джерел та літератури

1. Винниченко І. Нитченко Дмитро Васильович // Велика Українська Енциклопедія : сайт. URL : <https://vue.gov.ua/> (дата звернення 21.02.2020)
2. Зятьєв С. Радянських військовополонених не існує... // сайт. URL : <https://day.kyiv.ua/article/> (дата звернення 20.06.2019)
3. Чуб Д. В лісах під Вязьмою. Мельбурн : Ластівка, 1983. 131 с.
4. Шпарик В. Перемога у війні проти Німеччини: без пафосу і недомовок (погляд ветерана-фронтовика) // сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/> (дата звернення 07.05.2015)
5. Шурхало Д. Німецький полон 1941 року: понад 2 мільйони полонених між загибеллю, звільненням і виживанням // сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/nimetskyi-polon-1941/> (дата звернення 11.12.2021)

Катерина Семчук,
здобувачка І курсу другого
(магістерського) рівня вищої
освіти факультету історії,
політології та міжнародних відносин
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника
(Науковий керівник : к. і. н., доц. **Г. В. Стефанюк**)

ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ В ДОСЛІДЖЕННІ ПОБУТУ ВОЯКІВ УПА В КРИЇВКАХ (1940-ВІ – ПОЧ. 1950-Х РР.)

Одним з найважливіших етапів наукового дослідження є формування та класифікація джерельної бази теми, що вивчається. Відомо, що класифікація джерел є однією з основних проблем у сфері джерелознавства, і не існує загальноприйнятої моделі для цього. Отже, пропонується такий підхід, який би дозволив максимально вирішити практичні завдання та забезпечити досягнення позитивної ефективності та результативності.

Описуючи документи та матеріали з повстансько-підпільної сфери, варто зауважити, що вони переважно мали офіційний характер і, відповідно до цього, мали чітку структуру та стиль написання. Інформація в них була викладена лаконічно та стисло, а з огляду на потребу у конспірації, особливо після 1945 року, ще й зашифрована. На перший погляд здається, що офіційні документи, такі як накази, інструкції, звіти, не відображають повсякденний бік українського визвольного руху. Проте через призму цих документів можна простежити саме матеріальний аспект та суспільні виклики того періоду. Забезпечення харчами, взуттям, житлом, дотримання правил гігієни в екстремальних умовах, норми поведінки, проведення дозвілля та інші аспекти – це важливі проблеми, які разом із військовими питаннями вимагали першочергового вирішення і займали значне місце у офіційній документації.

Збережені звіти повстанців дають можливість розглянути господарські труднощі та причини їх виникнення, а також відслідкувати вплив регіональної економічної та політичної ситуації на учасників українських визвольних змагань.

Аналізуючи особливості побуту вояків УПА в криївках, варто виділити наступні групи джерел:

Спогади безпосередніх учасників визвольних змагань

Для адекватного та всебічного висвітлення поставлених завдань є доцільним використання збережених свідчень як осіб, які займали керівні посади, так і тих, що перебували на низьких рівнях ієрархії в національно-визвольних формаціях. Варто відзначити, що свідчення керівників зазвичай містять більш деталізовану інформацію. Серед цінних джерел для предмету дослідження є спогади Степана Фрасуляка («Хмеля») [1], який детально описує становище вояків УПА у Калуській окрузі ОУН. Розширення дослідження стало можливим завдяки спогадам ТВ-21 "Гуцульщина", які були опрацьовані Миколою Андрусяком [2]. Дарія Малярчин також залишила свідчення про різні аспекти повсякденного життя у своїх спогадах [15]. Спогади "Леоніда" – "Записки повстанця" від зими 1948 року [12].

Хоча цей тип джерел може бути дещо суб'єктивним, проте він широко охоплює різноманітні проблеми, пов'язані з історією повсякдення, а саме питання харчування, одягу, житла, медичної допомоги, дозвілля, морально-психологічні аспекти тощо.

Звітна і організаційна документація

Звітна документація УПА є однією з найбільш інформативних груп джерел, що дає змогу простежити внутрішній бік повсякденного життя воїнів: в них висвітлюється проблеми з обмундируванням, харчами, облаштуванням самих криївок, а також ситуацію із забезпеченням всім необхідним на зиму [13, с. 41].

Звіти та аналітичні документи ОУН, які, зазвичай, представляли собою аналіз суспільно-політичних подій, регулярно виходили за місячним принципом, охоплюючи різні території. Вони мали дві основні частини: перша – про вороже середовище, друга – про наше середовище. У другій частині

надавалась інформація про взаємовідносини з місцевим населенням та різними соціальними групами, описувався релігійний контекст, морально-психологічний стан підпільників та повстанців і т. д.

Так, до прикладу, тут доречно використати таке джерело, як Звіт відділів УПА воєнної округи «Говерля» відтинку «Магура» за I-й квартал 1946 р. В документі розповідається про основні акції, які провели учасники Української повстанської армії тактичного відтинку «Магура» за період з січня по березень 1946 р., а також проблематику з обмундируванням: «...відчувається брак зимового виряду, маскувальних плахт, рукавиць. У 87 є кілька випадків цілковитого обмороження. Харчове постачання проходить виключно партизанським ладом – часто треба платити за це життям повстанців...» [3].

До цієї групи джерел доречно віднести так звані звітні списки, які теж дуже добре висвітлюють проблематику проживання в польових умовах (криївка). Так, до прикладу, Список сотні «Олега», які прийняли 25 лютого 1945р. протитифозну прививку, дає змогу припустити, з якими хворобами могли стикатися повстанці [11].

Організаційно-розпорядчі документи ОУН і УПА приймали форму наказів, інструкцій, політичних і пропагандистських звітів, хронік, квестіонарів тощо. Метою наказів та розпоряджень було забезпечення належного рівня життя і діяльності УПА, включаючи набір кадрів та їх забезпечення, навчання, дисципліну та дозвілля, наприклад, Брошура про організацію армії, функції, польову службу, теренознання [6].

Вишкільні програми

Вишкільні ресурси, переважно представлені навчальними матеріалами, були спрямовані на освіту військових шкіл УПА та осіб, які вирішили пройти військову підготовку [9].

Зошити лекцій (конспекти) з ідеологічного та військового спрямування [4, 5], література з організації зв'язку, санітарної справи та інші ресурси дозволяли відслідковувати основи виховання кадрів для формування УПА для проведення боротьби.

Нормативно-правові акти УПА

Нормативно-правові акти, що стосуються даної теми, включають статuti та інструкції УПА [8,7]. Авторка комплексно ознайомилася із Дисциплінарним статутом УПА, Стройовим (маршовим) статутом, Статутом вартової служби, Бойовим правильником інструкціями, які регулювали основи вартової служби, розподіл обов'язків, внутрішню службу тощо [14].

Листування

Не можна оминути ще один із видів наративних джерел, а саме листування, через яке у середині ХХ століття масово передавалась вся інформація. Важливо відзначити, що це був засіб комунікації не лише стосовно військових та щоденних справ між керівниками формацій українського визвольного руху, але й з рідними. Такі джерела можуть відрізнятися за формою та змістом, проте вони містять у собі цінні свідчення для історико-психологічного аналізу [13, с. 43].

З вищезазначеного можна зробити висновки, що опубліковані видання з джерелознавства займають ключове місце в джерельній базі українського визвольного руху. Наявність збірок документів та матеріалів підтверджує його масштабність і становить надійну підставу для глибоких історичних досліджень.

Отже, після збору, аналізу та класифікації джерелознавчих матеріалів стає можливим глибоке й комплексне вивчення побуту вояків УПА в криївках (1940-ві – поч. 1950-х рр.)

Список використаних джерел та літератури:

1. Андрусак Є. Спогади. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. 128 с.
2. Андрусак М. Брати вогню. Коломия : Вік, 2004. 534 с.
3. АЦДВР Звіт відділів УПА воєнної округи «Говерля» відтинку «Магура» за І-й квартал 1946 р Ф.43. Т.1. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/34699> (дата звернення: 10.02.2024).
4. АЦДВР Зошит із зразками повстанського діловодства: листа впадших, квити, звіти і ін. Ф.9. Т. 28. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/10027> (дата звернення: 01.02.2024).
5. АЦДВР Конспект із записами та виписками статей про боротьбу на ідеологічному фронті з більшовиками та особливості національно-визвольної боротьби. Ф. 31. Т. 8. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/28001> (дата звернення: 24.01.2024).
6. ГДА СБУ (Галузевий державний архів Служби безпеки України) Брошура про організацію армії, функції, польову службу, теренознання Ф. 13. Спр. 376. Т. 67. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/4928> (дата звернення: 10.02.2024).
7. ГДА СБУ (Галузевий державний архів Служби безпеки України) Інструкція по організації військово-польової жандармерії УПА. Ф. 13. Спр. 376. Т. 61. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/4323> (дата звернення: 11.02.2024).
8. ГДА СБУ (Галузевий державний архів Служби безпеки України) Інструкція політвиховної роботи у відділах УПА. Ф. 13. Спр. 376. Т. 60. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/7548> (дата звернення: 10.02.2024).
9. ГДА СБУ (Галузевий державний архів Служби безпеки України) Військово-повстанський вишкіл Ф.13. Спр. 376. Т. 63. <http://avr.org.ua/viewDoc/4543> (дата звернення: 01.03.2024).
10. ГДА СБУ (Галузевий державний архів Служби безпеки України) Плян вишколу 1 ступня Ф.13.Спр.376.Т.63. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/4544> (дата звернення: 10.02.2024).
11. ГДА СБУ (Галузевий державний архів Служби безпеки України) Список сотні «Олега», які прийняли 25 лютого 1945р. протитифозну прививку Ф. 13. Спр. 376. Т. 68. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/5015> (дата звернення: 15.02.2024).

12. ГДА СБУ (Галузовий державний архів Служби безпеки України) Ф.
13. Спр. 372. Т. 48. Спогади "Леоніда" - "Записки повстанця" від зими 1948 року. URL: <http://avt.org.ua/viewDoc/12228> (дата звернення: 12.02.2024).
13. Гриник Л. Повсякденне життя українських повстанців на Прикарпатті (1940–1950-ті рр.) : дисертація. Дрогобич, 2023. 269 с.
14. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 18. Група УПА «Говерля». Документи, звіти та офіційні публікації / упоряд. Петро Содоль. Торонто : Літопис УПА, 1990. Кн. 1. 328 с.
15. Стали нам ті наші гори твердинею у лютий час... Спогади друкарки Головного осередку пропаганди ОУН і УПА Дарії Малярчин- Шпиталь / ред.-упор. С. Онуфрів. Львів : ПАІС, 2012. 182 с.

Людмила Григораш,
здобувачка I курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Науковий керівник: к. і., н., доц. **С.О. Гусєв**)

ІСТОРІОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ВІННИЧЧИНИ (1940-1980-ТІ РОКИ)

Протягом 1940-1980 років сільське господарство Вінниччини пережило значні трансформації, що відобразилися як у соціальній, так і у економічній сферах.

Мета статті полягає у проведенні аналізу історіографічних аспектів дослідження сільського господарства Вінниччини за період з 1940 по 1980 роки.

Історіографічний аналіз цієї теми виявляє декілька ключових аспектів, які досліджувалися в різні часи та у різноманітних контекстах:

1. Колективізація та період сталінських репресій (1940-1950-ті роки).

В. Гінда вказує, що під час колективізації та періоду сталінських репресій (1940-1950-ті роки) аграрна політика нацистів на радянській території, зокрема на Вінниччині, була спрямована на постійне постачання продовольства до Німеччини, включаючи потреби вермахту. Після встановлення цивільної адміністрації, старостам та поліцейським були надані широкі повноваження над місцевим населенням з метою забезпечення виконання планів Гітлера з колонізації України та зроблення її ключовим постачальником сільськогосподарської продукції для Німеччини. [1, с. 132]. В цей період на Вінниччині, як зазначає Ю. Зінько, спостерігалися масштабні заходи

колективізації сільського господарства, які супроводжувалися масовими арештами, депортаціями та репресіями проти тих, хто протестував сталінському режиму [2, с. 228]. Селянське населення Вінниччини було примушене приєднуватися до колгоспів під загрозою насильства та репресій. Також тоді відбувалися масові політичні переслідування, включаючи арешти, тортури та репресії проти політичних опонентів, інтелектуалів та незалежних думок. Це мало серйозний вплив на економіку, соціальне життя та духовний стан суспільства Вінниччини, спричиняючи значні людські та соціальні страждання. [2, с. 230; 3, с. 442].

2.Період відновлення після Другої світової війни (1950-1960-ті роки). Ж. Кукуруза відмічає, що на початку 1950-х років сільське господарство було однією з найслабших ланок народного господарства в СРСР [4, с. 368]. У радянській історіографії відзначалось, що до кінця четвертої п'ятирічки було відновлено в основному довоєнний рівень сільськогосподарського виробництва, що давало змогу комуністичному керівництву просувати свою «перевагу» колгоспно-радгоспного ладу. Колгоспи Вінниччини не досягли довоєнного рівня виробництва зернових культур. Рівень споживання продуктів харчування був далеко від норми. Великі і нереальні плани збільшення хлібозаготівель погіршили ситуацію ще більше. Села Вінниччини ставали біднішими, селяни були фактично на самозабезпеченні завдяки особистим господарствам. В 1950 році ЦК ВКП(б) ухвалив низку постанов, спрямованих на піднесення сільського господарства, але ці рішення не враховували проблем відчуження колгоспників від засобів виробництва та інші суттєві аспекти [4, с. 370]. Кардинальні зміни у сільському господарстві почалися після вересневого пленуму ЦК КПРС 1953 року. У постанові пленуму було визнано складне становище радянського сільського господарства та зазначено численні причини його відставання.

3.Реформи сільського господарства в епоху «застою» (1960-1970-ті роки). П. Панченко, Ю. Мельник та В. Вергунов зазначають, що у цей період радянська влада проводила різноманітні реформи в сільському господарстві, спрямовані на підвищення продуктивності праці та розвиток аграрного сектору економіки [5, с. 431]. У 1964 році перед сільським господарством України постали серйозні проблеми. Порівняно з промисловістю, сільське господарство займало другорядні позиції в УРСР. У 1964 році з 9600 колгоспів, що були на той час в Україні, 4000 зазнали збитків, з них значна частина була й на Вінниччині. Уряд продовжував наполягати на розширенні посівних площ для збільшення виробництва, і колгоспи реагували на це, розорюючи ще більше земель. Проте ці заходи не враховували реальних проблем і призводили до зниження якості продукції. У жовтні 1964 року було припинено політику утискування особистих господарств селян [5, с. 497]. Земельні наділи, відібрані у селян за часів Хрущова, поверталися, а розміри присадибних ділянок збільшувалися. У 1965 році було введено матеріальне стимулювання сільськогосподарського виробництва, зокрема, підвищено закупівельні ціни на продукцію. Це сприяло зростанню обсягів валової продукції сільського

господарства. У 1966 році в колгоспах запроваджено гарантовану грошову оплату праці, а також почалася електрифікація сільського господарства [5, с. 511]. Також було здійснено спробу підняти рівень технічного оснащення господарств. Наприкінці 1960-х та у 1970-х роках у господарствах Вінниччини були проведені меліоративні роботи та впроваджено індустріальні технології у птахівництві. Однак збільшення виробництва м'яса гальмувалося через нестачу кормів.

4.Зміни в аграрній політиці в кінці радянської епохи (1980-ті роки). Як зазначають П. Панченко, Ю. Мельник та В. Вергунов, в останні роки існування Радянського Союзу відбувалися зміни в аграрній політиці, в тому числі у напрямку децентралізації та легалізації певних форм приватної власності на землю [5, с. 294]. В 1982 році влада спробувала підвищити ефективність сільського господарства шляхом утворення агропромислових об'єднань у районах і областях республіки [5, с. 193]. Ці об'єднання були націлені на подолання відомчих бар'єрів. Однак такі адміністративні заходи не змогли забезпечити міцних виробничих зв'язків між сільськогосподарськими підприємствами та переробною промисловістю, а також подолати відставання у колгоспно-радгоспному виробництві. Ситуацію щодо ефективності використання трудових ресурсів погіршували сезонні «мобілізації», коли армійські підрозділи, учні та студенти, працівники науково-дослідних установ залучались до роботи на полях для «боротьби за урожай». Це свідчило про неефективне використання праці та недостатню організацію сільськогосподарського виробництва.

Висновки. Сільське господарство Вінниччини пережило значні трансформації з 1940 по 1980 роки. Від колективізації та сталінських репресій до реформ 1960-1970-х та спроб децентралізації в кінці радянської епохи, система стикалася зі складнощами та опором. Суспільство страждало від соціальних та економічних проблем, а невдалі реформи підкреслювали неефективність радянської аграрної політики.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гінда В. Нова аграрна політика на Вінниччині (1941–1944 рр.) : [про аграр. політику на Вінниччині періоду нацист. окупації]. *Вінниччина: історія і сучасність : до 70-річчя створення Вінниц. обл.*: матеріали обл. іст.-краєзнав. конф. «Вінниччина очима молодих істориків». Вінниця, 2002. С. 130–140.
2. Зінько Ю. А. Аграрна, соціальна та економічна політика німецьких окупаційних органів влади на території Вінниччини (1941–1944 рр.). *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Вінниччина в роки Другої світової війни. 1939–1945* : матеріали Всеукр. наук. іст.-краєзнав. конф., 10–11 жовт. 2014 Вінниця, 2014. С. 227–233.
3. Зінько Ю. А. Нацистська політика «тотального вилучення» сільськогосподарської продукції на Вінниччині у 1941–1943 рр. *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження* : матеріали XXII Всеукр. наук.

іст.-краєзнав. конф. 22 жовт. 2009 р.: до 360-річчя утворення української козацької держави. Вінниця, 2009. С. 440–444.

4. Кукуруза Ж. Б. Проблеми розвитку сільського господарства УРСР (1950–1960-ті рр.) в сучасній українській історіографії. *Наукові записки Вінниць. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вінниця, 2010. Вип. 18. С. 366–371.

5. Панченко П. П., Мельник Ю. Ф., Вергунов В. А. Аграрна історія України : навч. посіб. Київ : Просвіта, 2007. 532 с.

Анатолій Конончук,
здобувач I курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: к. і., н., доц. **О. В. Маркевич**)

УЧАСТЬ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Особливо важливу роль у системі міжнародних відносин для України відіграє її участь у міжнародних організаціях. Після здобуття незалежності, вступ до міжнародних організацій сприяв визнанню нашої країни у світі, а на сьогодні у такий спосіб ще й забезпечують виконання обов'язків щодо захисту прав і свобод громадян. Метою нашої розвідки є висвітлення ключових договорів, які регулювали діяльності України у міжнародних організаціях та характеристика її місця у системі міжнародних відносин.

За даними Міністерства закордонних справ України станом на 1 січня 2022 р. Україна є членом 81 міжнародної організації, серед яких Організація Об'єднаних Націй (ООН), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО), Рада Європи (РЄ), Світова організація торгівлі (СОТ) та ін. [1].

Співробітництво України з організаціями світового значення здійснюється на основі підписання міжнародних договорів, які є цінним джерелом дослідження. Зокрема, вони відображають зовнішньополітичні орієнтири держави, укладаються з економічних, торговельних, науково-технічних, гуманітарних та інших питань від імені України або Уряду [2].

Першу категорію джерел становлять міжнародні договори підписані в радянський період, але «автоматично» продовжені після здобуття незалежності. Зокрема, сьогодні Україна є членом більшості міжнародних організацій глобального типу, насамперед ООН. Україна є однією з країн-засновниць та повноправним членом організації від 1945 р. Ратифікований 22 серпня 1945 р.,

Статут ООН як історичне джерело підтверджує прагнення незалежної України підтримувати міжнародний мир і безпеку, розвивати дружні відносини з націями та здійснювати міжнародне співробітництво [3].

Друга категорія джерел пов'язана з висвітленням європейського вибору України в роки незалежності. З початку незалежного існування країна взяла курс на активну участь в інтеграційних процесах Європи. Так, 1995 р. Україна приєдналася до Статуту Ради Європи (далі – РЄ), щоб засвідчити відданість України ідеалам і принципам, які є спільним надбанням європейського народу [4]. Вступ країни до РЄ свідчить про її демократичний вибір, спрямованість на захист прав людини та зміцнення демократичних інститутів.

З 1954 р. Україна є постійним членом ЮНЕСКО, яка підтримує міжнародну співпрацю у галузях освіти, науки, культури сприяє ліквідації неписьменності, підготовці національних кадрів, розвитку національної культури, охороні пам'яток культури тощо [5]. Зі здобуттям незалежності Україна активно продовжує співпрацювати з ЮНЕСКО та реалізує власні ініціативи.

Наступна категорія джерел, що визначає основні напрямки зовнішньої політики України через представництво в міжнародних організаціях, є договори з організаціями регіонального значення. Очевидно, що період радянського панування позначилося на зв'язках України з пострадянськими простором. Так, у 1991 р. Україна була причетна до створення Співдружності незалежних держав (СНД), що було зумовлено економічними та політичними обставинами. Однак, український парламент підписав Угоду про створення СНД [6], але не ратифікував Статут СНД, отже Україна ніколи не була її членом. Аналіз договору дає можливість висвітлити складність відносин після припинення існування СРСР та прагнення України уникнути перетворення СНД на наддержавну структуру. Більше того, Верховна Рада України 17 липня 2023 р. прийняла урядовий Проект Закону про вихід з деяких міжнародних договорів, укладених у рамках Співдружності Незалежних Держав: угоди про співробітництво держав – учасниць СНД у боротьбі з торгівлею людьми, органами й тканинами людини та угоди про співробітництво держав – учасниць СНД у боротьбі з крадіжками автотранспортних засобів і забезпеченні їхнього повернення. Обидві свого часу були укладені в Москві 25 листопада 2005 р.

Регіональне значення має підписання у Ялті в 1998 р. Статуту Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) [7], яка визначає напрямки співпраці України з країнами Чорноморського басейну у напрямку економічного розвитку. З одного боку, ми аналізуємо економічне співробітництво, але з іншого – ОЧЕС свідчить про складність вибору між «східним» та «західним» вектором розвитку. Власне, тому в кінці ХХ ст. Україна не мала чіткого визначення у системі міжнародних відносин, адже сама перебувала у пошуках оптимального зовнішнього орієнтира.

Таким чином, джерелами дослідження участі України в міжнародних організаціях представлені Статутами організацій та угодами створення організацій. Їх аналіз дає змогу висвітлити складність формування

зовнішньополітичної орієнтації України за здобуттям незалежності та підтверджує переважання демократичних трансформацій і прагнення стати частиною європейської спільноти.

Список використаних джерел та літератури:

1. Участь у міжнародних організаціях. *Міністерств закордонних справ України*. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/uchast-u-mizhnarodnih-organizacijah> (дата звернення: 26.02.2024).
2. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV : станом на 15 берез. 2022 р.
3. Статут Організації Об'єднаних Націй. Київ: Департамент громад. інформації ООН, 2008. 67 с.
4. Статут Ради Європи: Статут Ради Європи від 05.05.1949 р.: станом на 31 жовт. 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text (дата звернення: 27.02.2024).
5. Статут Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури: Статут Орг. об'єдн. націй з питань освіти, науки та культури від 16.11.1945 р. : станом на 12 трав. 1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_014#Text (дата звернення: 27.02.2024).
6. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав (укр/рос): Угода Співдружності незалеж. держав від 08.12.1991 р.: станом на 10 груд. 1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_077#Text (дата звернення: 27.02.2024).
7. Статут Організації Чорноморського економічного співробітництва (укр., рос.) : Статут Чорном. Екон. Співробітництва від 05.06.1998 р.: станом на 25 черв. 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_009#Text (дата звернення: 27.02.2024).

Катерина Чаусова

здобувачка I курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: к. і., н., доц. **І. М. Власюк**)

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРН ТА НДР В КОНТЕКСТІ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ

«Холодна війна» є актуальним поняттям для аналізу міжнародних відносин у ХХІ ст. Україна є одною із арен такого протистояння, що особливо виявилось після початку повномасштабного російського вторгнення у нашу державу. Німецьку державу у період Холодної війни в другій половині 1940-х і

до кінця 1980-х рр. було поділено на дві – Федеративну Республіку Німеччину (ФРН) та Німецьку Демократичну Республіку (НДР). Фактично вона була одним із ключових вузлів в ідеологічному протистоянні СРСР та країн Заходу у другій половині ХХ ст.

Метою дослідження є аналіз окремих джерел та огляд історіографії проблеми розвитку ФРН та НДР у контексті холодної війни.

Холодна війна була насамперед наслідком ідеологічного протистояння між СРСР та країн Заходу. Тому важливим, на наш погляд, є аналіз промов державних політичних діячів цього періоду. Так, у промові Й. Сталіна в лютому 1946 року наголошувалося на ефективності державної системи соціалізму на противагу капіталізму та імперіалізму [8]. Початком холодної війни вважається виступ экс-прем'єра Великої Британії В. Черчилля 1946 року, в якій було зазначено, що утворилась «залізна завіса» в Європі, і цивілізований світ має протистояти СРСР [10].

Одним з важливих джерел з теми дослідження можна назвати Конституцію ФРН, як держави, що була утворена на території окупаційних зон США, Великобританії та Франції, у яких існували демократичні політичні режими [5]. Це безпосередньо відбилося на змісті статей цього документу.

Конституції НДР 1949 та 1968 рр. відображують режим правління, що склався в країні; також побічно і роль СРСР при формуванні положень основного закону; зміни, що відбулися у названий період [1; 2].

Окремі іноземні дослідження присвячено питанням створення, функціонування та руйнування Берлінського муру [13], а також розвитку ФРН [11]. Також в окремих статтях проаналізовано зміст поняття холодна війна [12], проблеми ідеологічного протистояння провідних країн світу [14; 15].

Серед праць українських дослідників проблеми необхідно виділити, зокрема статті М. Омелянюк [4] та С. Пивоварова [6]. В них охарактеризовано створення Організації Варшавського договору та перебування НДР в її складі.

О. Пошедін у своїй статті досліджував питання причин та умов завершення ідеологічного протистояння між Радянським Союзом та США [7].

У статті Г. Мозамбікової проаналізовано питання щодо відносин між ФРН та НАТО [3]. А. Цибулько у своїй праці висвітлює складний шлях ФРН та НДР до об'єднання Німеччини та які причини й передумови цьому сприяли [9].

Висновки. Джерельна база дослідження представлена окремими промовами державних діячів періоду холодної війни, конституціями ФРН та НДР. Сучасні наукові дослідження проблеми розкривають проблеми ідеологічного протистояння між СРСР та країнами Заходу,

Список використаних джерел та літератури:

1. Конституція Німецької Демократичної Республіки від 7 жовтня 1949 р. URL: <http://www.documentarchiv.de/ddr/verfddr1949.html> (дата звернення: 15.02.2024).

2. Конституція Німецької Демократичної Республіки від 6 квітня 1968 року. URL: <http://www.documentarchiv.de/ddr/verfddr1968.html> (дата звернення: 15.02.2024).
3. Мозанбікова Г. Безпекова політика Німеччини: відносини з НАТО. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2010. С. 42-47.
4. Омелянюк М. Річниця «Варшавського договору»: глобальне протистояння із відголосками у сьогодення. *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/amp/130205-ricnica-varsavskogo-dogovoru-globalne-protistoanna-iz-vidgoloskami-u-sogodenna> (дата звернення: 15.02.2024).
5. Основний закон Федеративної Республіки Німеччина. *Gesetze in internet de*. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/index.html> (дата звернення: 15.02.2024).
6. Пивоваров С. 30 років тому розпався блок соцкраїн Варшавського договору на чолі з СРСР. Його війська придушували повстання в Будапешті та Празі, а потім майже всі учасники попросилися до НАТО. *Бабель*. URL: <https://babel.ua/amp/texts/66045-30-rokiv-tomu-rozpavsya-blok-sockrajn-varshavskogo-dogovoru-na-choli-z-srsr-yogo-viyska-pridushuvali-povstannya-v-budapeshti-ta-prazi-a-potim-mayzhe-vsi-uchasniki-poprosilisya-do-nato> (дата звернення: 03.02.2023).
7. Пошедін О. І. Чому закінчилась "холодна війна"? *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2012. Т. 130. С. 60-63.
8. Промова Й. Сталіна на передвиборних зборах виборців сталінського виборчого округу м. Москви 9 лютого 1946 р. *Холодна війна. Документи та матеріали*. Черкаси, 2013. С. 68-71.
9. Цибулько А.А. Об'єднання Німеччини: історичні передумови та геополітичні наслідки. *Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2009. Вип. 8. С. 275-292. URL: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/08/tsybulko.htm> (дата звернення: 03.03.2024)
10. Черчилль В. М'язи миру. *ZBRUC*. URL: <https://zbruc.eu/node/103756> (дата звернення: 15.02.2024).
11. Allies end occupation of west germany. *History.com Editors*. URL: <https://www.history.com/this-day-in-history/allies-end-occupation-of-west-germany> (date of access: 09.01.2024).
12. Cold War international politics. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/Cold-War> (date of access: 10.02.2024).
13. Dearden L. Berlin Wall: What you need to know about the barrier that divided East and West. *Independent*. URL: <https://www.independent.co.uk/life-style/history/berlin-wall-what-you-need-to-know-about-the-barrier-that-divided-east-and-west-9847347.html> (date of access: 09.01.2024).
14. The cold war in Berlin. John F. Kennedy. URL: <https://www.jfklibrary.org/learn/about-jfk/jfk-in-history/the-cold-war-in-berlin> (date of access: 09.01.2024).

15. The cold war. John F. Kennedy. URL: <https://www.jfklibrary.org/learn/about-jfk/jfk-in-history/the-cold-war> (date of access: 09.01.2024).

Ярослав Гнатюк,
здобувач IV курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти історичного факультету
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
(Науковий керівник: к. і. н., доц. **О. В. Маркевич**)

СТВОРЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО АЛЬЯНСУ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Російсько-українська війна, а з 2022 р. повномасштабне вторгнення, активізувало прагнення українського суспільства і влади стати членом НАТО, в якому на сьогодні вбачають найпотужнішого гаранта безпеки та демократії. Північноатлантичний Альянс, офіційна назва Організації Північноатлантичного договору (*англійською North Atlantic Treaty Organization* – НАТО), є важливим міжнародним союзом, заснованим на принципах колективної оборони, політичної консультації та взаємної допомоги серед його членів. Зацікавлення даною проблематикою актуалізує історичні дослідження, які розкривають історію створення, специфіки функціонування цього військово-політичного блоку. На особливу увагу заслуговують дослідження іноземних авторів, які мають широку джерельну базу та напрацьовані підходи для висвітлення проблеми, тоді як українські, в силу політичних обставин, відносно нещодавно зацікавились даним питанням. Метою даної розвідки є здійснення аналізу іноземних досліджень, які розкривають мету створення та шляхи еволюції Північноатлантичного Альянсу, його трансформацію до вимог сьогодення.

В зарубіжній історіографії є велике число праць, присвячених Північноатлантичному Альянсу, які досліджують окремі аспекти та обґрунтовують різні погляди, часом протилежні, щодо результатів його діяльності. Один з дослідників, канадський історик, Тімоті Ендрюс Сейл, вбачає більше позитивні сторони існування цієї організації. В науковій розвідці «Міцний альянс. Історія НАТО й глобального післявоєнного порядку» дослідник, використавши значну кількість архівних матеріалів, подає чіткий опис того, що собою являла / являє дана організація та робить спробу пояснити її довготривале існування та розширення. Адже і сьогодні НАТО об'єднує все більше демократичних держав.

На думку автора, однією з причин створення НАТО було прагнення «аби Радянський Союз не домінував над німецькими та іншими європейськими ресурсами» [3, с. 11]. Крім цього, завданням НАТО було контролювати післявоєнну Німеччину, що ставало можливим завдяки присутності

Сполучених Штатів Америки. Тімоті Ендрюс Сейл зазначив, що підписання Північноатлантичного договору, створення інтегрованого військового командування започаткували нову систему міжнародних відносин, що мала діяти «над виправленням помилок й упущення минулого» [3, с. 11].

Важливими для розуміння сутності цього військово-політичного блоку є праці майора армії Сполучених Штатів і викладача кафедри міжнародних відносин у Вест-Пойнті, ветерана місій НАТО в Європі та Афганістані Сета А. Джонстона. В одній з них «Як НАТО адаптується: стратегія та організація в Атлантичному альянсі з 1950 року», деталізує різні аспекти функціонування НАТО протягом її історії. Джонстон зазначає, що сьогодення організація Північноатлантичного договору, яка налічує майже тридцять членів і має глобальне охоплення, різне відрізняється від альянсу дванадцяти країн, створеного в 1949 році. На відміну від інших стійких інституцій після Другої світової війни, які продовжують відображати міжнародну політику епохи свого заснування, НАТО вирізняється «сміливістю і частотою трансформацій протягом останніх сімдесяти років» [4, с. 17].

Почесний професор історії і директор Центру досліджень НАТО і Європейського союзу ім. Лаймана Лемніцера при Кентському державному університеті, а також ад'юнкт-професор історії в Джорджтаунському університеті Лоуренс С. Каплан у праці «Народження Трансатлантичного альянсу» притримується неоднозначної позиції щодо існування НАТО. Він зазначає, що Північноатлантичний альянс є внутрішньо стабільною організацією і що жоден член НАТО ніколи не залишав Альянс, і, фактично, низка країн приєдналася до нього з моменту його заснування.

Щодо майбутніх перспектив, С. Каплан припускає, що «небезпека в майбутньому полягає не стільки в імовірності розпаду через дезертирство, скільки в тому, що НАТО може стати недієздатним, як Ліга Націй в 1930-х роках, якщо Сполучені Штати і Європа не зможуть розділити відповідальність за врегулювання кризових ситуацій, що виходять за рамки первісних кордонів договору». Однак на завершення він стверджує, що «жодна інша організація не може виконувати цю функцію» [2, с. 242].

Мікеле Тестоні, професор Болонського університету, у праці «НАТО і трансатлантичні відносини в ХХІ столітті» досліджує еволюцію та майбутню актуальність НАТО з точки зору держав-членів. Звертаючись до головного питання актуальності трансатлантичних відносин у ХХІ столітті, автор зазначає, що міжнародні альянси, в тому числі НАТО, служать не тільки зовнішній меті, але й внутрішній, яка полягає в контролі над поведінкою інших. Мекеле Тестоні зазначив роль НАТО у внутрішній політиці країн, а потім аналізує внесок кожної країни у розвиток НАТО та операції, які вона проводить. Крім цього зазначає інтереси та бачення країн щодо майбутнього Альянсу. Він вважає, що НАТО продовжує залишатися головною інституцією для забезпечення миру та стабільності в Європі та Північній Америці [5, с. 34].

Протилежної точки зору дотримується швейцарський дослідник Даніель Гансер. На його думку, внутрішня стабільність цієї організації досягалася

шляхом терору та залякувань. Як аргумент, розкриває скандальну історію секретних натовських підрозділів, створених після Другої світової війни в рамках американської «стратегії дестабілізації» і «тероризму під чужим прапором». Поряд із проєктуванням військової загрози на СРСР і держав Варшавського договору, НАТО застосовувало терор усередині самих держав-членів альянсу, щоб шляхом залякування утримати їх у рамках атлантичного блоку. Він вважає, що альянс, який подавався як «захисник демократичних цінностей», насправді ставив за мету придушити демократичні надії європейських громадян «будь-якими засобами, аж до вбивств» [1, с. 53].

Отже, дослідники права, міжнародної політики та історії, велику увагу приділяють Північноатлантичному альянсу, як чиннику збереження миру та рівноваги. Більшість авторів виокремлюють його як єдину післявоєнну організацію, яка не лише зберегла свої позиції, а й посилила їх. Такий розвиток став можливим тому, що зростало число його членів, кожен з яких вніс певний внесок. Разом з тим, число опонентів, на чолі з Д. Гаснером, вважають, що НАТО не гребувало застосовувати терор, «грати на почуттях залякування», щоб тримати в напруженні суспільства країн-членів Альянсу, а також показувати відсутність альтернативи у біполярному світі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Daniele Ganser NATO's Secret Armies – Operation Gladio and Terrorism in Western Europe. London & New York: Frank Cass, 2005. 336 s. URL: https://drive.google.com/file/d/1l8hBYhLOBzaXM_b1b5Zyje_B4qupwv/view?usp=drive_link (дата звернення: 20.02.2024).
2. Lawrence S. Kaplan. NATO 1948: The Birth of the Transatlantic Alliance. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2007. 258 s. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=ZQV4AAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP3&dq=Lawrence+S.+Kaplan.+NATO+1948:+The+Birth+of+the+Transatlantic+Alliance&ots=MgdgPyb1H0&sig=rrUf-BIrnvbyXQyML7M8OdjkrHY&redir_esc=y#v=onepage&q=Lawrence%20S.%20Kaplan.%20NATO%201948%3A%20The%20Birth%20of%20the%20Transatlantic%20Alliance&f=false (дата звернення: 20.02.2024).
3. Sayle, Timothy Andrews. Enduring Alliance: A History of NATO and the Postwar Global Order. Cornell: Cornell University Press, 2019. 360s. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Enduring_Alliance/1K94DwAAQBAJ?hl=uk&gbpv=1&dq=3.%09Sayle,+Timothy+Andrews.+Enduring+Alliance:+A+History+of+NATO+and+the+Postwar+Global+Order.+Cornell:+Cornell+University+Press,+2019.+360s.&printsec=frontcover (дата звернення: 20.02.2024).
4. Seth A. Johnston. How NATO Adapts: Strategy and Organization in the Atlantic Alliance since 1950. Baltimore, Johns Hopkins Press, 2016, 272 s. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/How_NATO_Adapts/CNvWDQAAQBAJ?hl=uk&gbpv=1&dq=4+Seth+A+Johnston+How+NATO+Adapts+Strategy+and+Organization+in+the+Atlantic+Alliance+since+1950&printsec=frontcover (дата звернення: 20.02.2024).

5. Testoni M. NATO and Transatlantic Relations in the 21st Century. Abingdon: Oxon, 2021. 347 s. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=J20LEAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT13&dq=NATO+and+Transatlantic+Relations+in+the+21st+Century+Foreign+and+Security+Policy+Perspectives&ots=Qc_LzXw4Eh&sig=UgGAWJyl-PHBjvH7WMIeONUk9vY&redir_esc=y#v=onepage&q=NATO%20and%20Transatlantic%20Relations%20in%20the%2021st%20Century%20Foreign%20and%20Security%20Policy%20Perspectives&f=false (дата звернення: 20.02.2024).

Каміла Мошура,
здобувачка I курсу другого
(магістерського) рівня вищої
освіти факультету історії,
політології та міжнародних відносин
Прикарпатського національного
університету ім. Василя Стефаника
(Науковий керівник: к. і. н., доц. **Г. В. Стефанюк**)

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ЛІТЕРАТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

Джерельна база дослідження літературної діяльності Олени Теліги розкриває її як геніальну особистість, видатну поетесу та палку патріотку України. Незважаючи на те, що творча спадщина публіцистики невелика за обсягом, а саме сьогодні маємо честь читати 38 поезій, одне оповідання, 16 публіцистичних творів та рецензій і 65 листів, проте її вклад в літературу неоціненний. Доробки були опубліковані в «Літературно-науковому віснику», в газеті «Волинь» та в додатку до зазначеної газети «Українське слово», «Література і мистецтво».

Вперше світ побачив поезію Олени Теліги в 1932 році. Саме тоді пролунав її незрівнянний голос, а також почала окреслюватись її особистість як поетеси, яку дослідники називають “пасіонарність любовної лірики” [4, с. 28].

У 1933–1939 роках світ мав честь читати поезію Олени Теліги, зокрема вірші «Відвічне», «Засудженим» (пам'яті Біласа та Данилишина), «Сучасникам», «Чоловікам», «Моя душа», в яких простежується громадянська позиція поетеси. Варто усвідомити факт того, що інтимна лірика літераторки тісно пов'язана з її громадянською позицією.

У літературній діяльності поетеси чільне місце займає осмислення ролі української жінки у суспільстві. Свої міркування стосовно вказаної проблеми Олена Теліга вперше розкрила в поезії «Мужчинам» [7], яка була опублікована в 1932 році. Також дана тематика розкривається у віршах “Чоловікові” [6], “Вечірня пісня” [6]. Поетеса вважає, що жінка – це не слабка істота, а також вона не є рабинею, а опорою для чоловіка-воїна. Аналіз її творчості також

дозволяє нам простежити образ жінки-героїні у боротьбі за незалежну державу, коли треба буде, то «підемо хоч на смерть!» [7]. Зараз впевнено можемо стверджувати, що Олена Теліга була тим «ідеалом» жінки, яку описувала. Вона була палкою патріоткою своєї Батьківщини і саме крізь призму патріотизму показує «жіночий ідеал».

Джерелом до вивчення постаті Олени Теліги як поетеси, літераторки є доробок Дмитра Донцова «Поетка вогненних меж», де він прирівнює її до відомих постатей української літератури – Тараса Шевченка та Лесі Українки. Український націоналіст зазначає, що Олена як поетеса ставила до себе дуже великі вимоги. Тому чисельність її поезій невелика. Поряд з тим, «вона мала дар пов'язувати близьке з далеким, сьогодення і майбутнє» [1, с. 8].

Аналізуючи літературну діяльність Олени Теліги варто погодитись з твердженням відомого українського письменника та публіциста Євгена Маланюка. Він акцентує увагу на тому, що особистість поетеси набагато більша за її діяльність в літературі. «Вона вся, як істота, була якимось протестом проти сірости, проти безбарвности, нудоти життя» [3, с. 331].

Джерелом до вивчення літературної та громадської діяльності Олени Теліги є її стаття «Братерство у народі» [5]. У ній простежується різко негативне ставлення поетеси до великодержавності. Братерство народів – це гасло більшовиків, яке було й за часів СРСР, а також і в наш важкий час є одним зі способів виправдання агресії і війни проти мирного народу незламної України. Аналізуючи дану статтю, також спостерігаємо націоналістичні погляди Олени: «Не солодкі, нездійснювані обітниці, а суворе підпорядкування себе безсмертним і невмолимим вимогам нації — дозволить їй стати перед світом у весь свій потужний зріст!» [5].

Варто зауважити, що після війни світ побачили дві збірки Олени Теліги – «Душа на сторожі» (1946) та «Прапори духа» (1947), які були видані посмертно. Оскільки оригінал рукописного доробку поетеси загинув в Києві в гестапо, то збірка була видана на основі копії, яку зберіг друг літераторки та перший її біограф Олег Штруль. У доробку «На зов Києва» [2] він публікує не тільки власні про спогади про поетесу та її біографічні дані, але й вміщує важливі матеріали інших авторів про Олену Телігу. Автор знайомить нас з відомостями про громадсько-політичну та культурницьку діяльність поетеси за допомогою низки статей, наголошуючи на важливості її діяльності. Олег Штруль показує, наскільки важлива її літературна та громадсько-політична діяльність [2].

Отже, поезія та статті Олени Теліги складають основну частину джерельної бази дослідження, оскільки аналізуючи їх, ми можемо побачити, якою була сфера літературної діяльності поетеси та її громадянська позиція.

Список використаних джерел та літератури:

1. Донцов Д. Поетка вогняних меж : Олена Теліга . Торонто : Гомін України, 1953. 96 с

2. Жданович О. На зов Києва : (Олена Теліга). Винніпег ; Манітоба : Культура й освіта, 1947. 83 с
3. Маланюк Є. Розповідь про Лену. *Олена Теліга : Збірник* / Ред. О. Жданович. Київ–Париж–Лондон–Торонто–Нью-Йорк–Сідней : Фондація ім. О. Ольжича, Вид-во ім. О. Теліги, 1992. С. 328-331.
4. Миронець Н. Олена Теліга. К., 2008. 64 с.
5. Теліга О. Братерство в народі. *Волинь*. 1941.
6. Теліга О. Душа на сторожі : вибір з поезій / Олена Теліга. [б. м.] : Культура, 1946.
7. Теліга О. Мужчинам. *Літературно-науковий вістник*. 1932.

Юлія Мацера
здобувачка I курсу
другого (магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к.і.н., ст.викл.**О.П.Мурашова**)

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ У ТВОРЧОСТІ СІМОНІ ДЕ БОВУАР НА ПРИКЛАДІ ТВОРУ «ЗЛАМАНА»

Спадщину французької письменниці Сімони де Бовуар (1908– 1986) інтерпретують у контексті екзистенціалізму. Авторка у романі «Сила обставин» 1960 р. зауважує, що ярлик екзистенціалізму «наклеїли» на її твори. Відмінність екзистенціалізму від інших мистецьких літературних феноменів полягає в тому, що він гармонійно поєднує літературу й філософію.

Інтерпретація творчості С. де Бовуар відкриває шлях до невирішених досі літературознавчих проблем: що відбувається з жанром у творах письменниці; як через систему образів на поетикальному рівні мотивів окреслюються екзистенціалістські аспекти; яке місце займає екзистенціалізм в історико-літературному процесі ХХ ст.

Отже, слід розглядати екзистенціалізм як філософський умонастрій модерної літератури ХХ ст. Складність екзистенціалізму полягає в тому, що він, з одного боку, як формотворення «нового» типу вписується в модерний контекст, а, з іншого, знаходиться з ним у конфлікті, оскільки модерністська література є асоціальною, а екзистенціалістський умонастрій – соціально детермінований. Соціальна детермінованість пояснюється історичними обставинами, які підживлювали екзистенціалізм – це Перша світова війна, Друга світова війна, Холодна війна. Саме масове кровопролиття та мільйони смертей під час світових війн, а потім загальний страх смерті на рівні колективного неусвідомленого під час Холодної війни стали своєрідним каталізатором для усвідомлення унікальності кожної – будь-якої особистості, яка у 60-ті р.р. протиставляється надлюдині Ф. Ніцше поч. ХХ ст.

Екзистенція художнього образу на рівні психологічних мотивів приводить у творчості С. де Бовуар до пошуку нових форм творення. Теоретик О. В. Червінська [1,с.24] пропонує інтерпретувати жанр не як усталений тип творення, а як концепт. У творі «Зламана» 1968 р. С. де Бовуар простежується жаровий концепт як формулювання підтекстуального домінуючого образу драми. Поняття драми вводиться письменницею в двох іпостасях: по-перше, зображується драма жінки, яку розлюбив чоловік, по-друге, твору начебто невловимо, через структуру діалогів, надається форма драматичного роду. Таким чином, С. де Бовуар розкриває буття героїні Моніки через жанр повісті, якому, для кращої демонстрації екзистенційних емоційних настроїв, надає вигляд щоденника, де персонажі виписані як дійові особи, а діалоги, як репліки дійових осіб.

Тлумачення жанру як концепту передбачає не стійку єдність літературних форм за тематикою, не структурний комплекс усталених ознак, не зразок, не еталон, а індивідуальне формулювання, що перебуває у динаміці під впливом авторських форм творення, яких вимагає конкретний художній твір. Так образ головної героїні Моніки у творі С. де Бовуар «Зламана», через світогляд і письменницький досвід автора, начебто керує жанром, який у результаті виявляється еволюційним формотворенням. У творі «Зламана» простежується поєднання літературних родів: епічного, ліро-епічного, драматичного. З епічного роду використовується жанр повісті, з ліро-епічного – жанр щоденника, з драматичного – жанр трагедії та елементів фарсу[2].

Риси повісті виявляються через існування центрального персонажа – Моніки, навколо якої розгортаються події. Твору «Зламана» притаманна ліричність, що є суттєвою відмінністю повісті, яка пов'язана з роздумами Моніки та її психологічним відчуттям. Жанру щоденника письменниця надає провідне формальне значення, оскільки твір «Зламана» є нотатником Моніки, в якому зображуються події життя героїні з 13-го вересня до 24-го березня. У кожному розділі – щоденниковому записі – вказується день тижня і число, рік подій письменниця не зазначає. Записи Моніки сповнені особистісними, інтимними фактами, оголеними психологічно - побутовими сценами, де інтерес фокусується навколо переживань, болі, пристрасті, що дає підставу для підкреслення формальної значущості жанру щоденник [2].

Жанр трагедії у творі «Зламана» має поетикальне вираження: щоденникові записи оформлені як діалоги дійових осіб, а спогади героїні інколи зображуються як ремарки. До того ж риси трагедії простежуються у зображенні гострого конфлікту персонажів. Гострота конфлікту не поглиблюється, а поширюється, і розкривається через множинність конфліктів: чоловік / дружина, дружина / коханка, мати / дочка, батько / дочка, герої / соціум, актори / глядачі. Отже, протягом подій письменниця утворює ілюзійну концептосферу театру. Елементи жанру фарсу виявляються у деяких сценах, де абсурдність у звинуваченнях персонажів, які проявляються через діалоги, призводить до контексту анекдоту [3, с.124].

Таким чином, письменниця створює складний гармонійний симбіоз, який перебуває у плинній досконалій незавершеності та відкриває шлях до подальшого розвитку. Отже, у творі «Зламана» не можливо остаточно визначити жанр, оскільки він є індивідуальним авторським концептом. Жанрова концептуальність підживлюється світоглядом С. де Бовуар, яка утворювала художні персонажі суголосно екзистенціалістському настрою [4, с.134].

Дослідження творів С. де Бовуар заповнює прогалину в розумінні екзистенціалізму, як явища в літературі ХХ ст. та підводить до усвідомлення, що цей феномен не можна обмежувати: по-перше, історичним часом передодня Другої світової війни та повоєнної доби; по-друге, критеріями виокремлення його як літературної течії французької літератури ХХ ст. Переосмислення екзистенціалізму потребує розуміння його як умонастрою: поза національного, що розповсюджується умовно з ХVІІ по ХХІ ст. та на індивідуальносвітоглядному рівні письменників відбиває поєднання певних філософських поглядів у літературних творах. Подальший науковий пошук має відбуватися у площині дослідження контексту творчості С. де Бовуар.

Список використаних джерел та літератури

1. Червінська О. В. Рецептивна поетика. Історико-методологічні та теоретичні засади. Чернівці: Рута, 2001. 56 с.
2. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / [автор-укладач Ковалів Ю. І.]. Київ: Академія, 2007.
3. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури. Київ: Либідь, 2001. 488 с.
4. Beauvoir de S. La Femme Rompue. P.: Gallimard, 1967. P. 119-251.

Роман Мащенко,
здобувач І курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Науковий керівник: к. і. н., доц. **І. І. Ніколіна**)

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ АВАРІЇ НА АЕС «ФУКУСІМА-1»: ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Обрана для дослідження проблема є надзвичайно актуальною, оскільки аварія на «Фукусіма-1» була складною подією історії з часів Другої світової війни та наймасштабнішою ядерною аварією після Чорнобиля у 1986 році, з якою зіткнулася Японія у ХХІ столітті. Багато японців відчували велике розчарування і гнів по відношенню до уряду та атомної промисловості в країні.

Вони висловлювали обурення недостатньою підготовкою та прозорістю управління ядерною енергетикою. Всі ці події змогли детально продемонструвати природу японського менталітету, громадської позиції населення, стосунків із владою, соціальних та суспільних пріоритетів країни вранішнього сонця на виклики проблем загальнонаціонального масштабу.

Аналіз історіографії проблеми. Студіювання історіографії з даної проблеми засвідчує наявність достатньої кількості інформаційних джерел. Так, варто виділити такі медіа ресурси, які працювали над висвітленням даної тематики, українські – «Громадське радіо» [4], [5], «Телевізійна служба новин (ТСН)» [7], «Голос України» [10] та іноземні – «The Washington Post» [2], дані «Greenpeace» [6], [8], «Deutsche Welle (DW)» [9], [12], «BBC News Україна» [13]. При написанні роботи була використана доповідь генерального директора МАГАТЕ того часу Аmano Юкія. У ній було зібрану усю інформацію із висновками по цій трагедії [1].

Метою дослідження є характеристика праць, які займалися висвітленням наслідків та проблем, з якими зустрілося японське суспільство та державні інституції країни у ході техногенної аварії на АЕС «Фукусіма-1».

Виклад основного матеріалу. Проблематику даного питання умовно можна поділити на три етапи: 1) доаварійний; 2) евакуаційний та 3) постфукусімський. Відповідно, говорячи про перший етап, ми звертаємося до оцінки доленосних подій до 11 березня у японському суспільстві. Японці були переконані, аварія подібна до чорнобильської в них ніколи не станеться. Після Чорнобиля на початку 90-х рр. XX ст. японці приїжджали в Україну, Білорусь і Росію проводити скринінг захворювань щитоподібної залози у дітей. Наукова співпраця була необхідною для нашої країни, оскільки в Україні і Білорусі боролися з наслідками аварії на ЧАЕС, а Японія ще пам'ятала ядерні бомбардування Сполученими Штатами міст Хіросіма та Нагасакі 6 та 9 серпня 1945 р. Японці були переконані, вони врахували все, а аварія на АЕС «Фукусіма-1» для всіх стала несподіванкою [5]. До речі, вже після аварії влада Японії активно розглядала можливість залучення міжнародних фахівців для подолання наслідків аварії на атомній електростанції. Україні, яка мала досвід у ліквідації найбільшої в світі Чорнобильської катастрофи приділялась особлива увага. Проблемою Чорнобильської катастрофи в Україні, займались, Н. Барановська [3], І. Ніколіна, Р. Марек [11].

Першочерговою ж надзвичайною ситуацією після землетрусу, цунамі та аварії на АЕС постала проблема евакуації населення до безпечної зони. Доведення евакуаційних постанов до відома населення забезпечувалося з допомогою місцевої радіомережі аварійного мовлення, гучномовців на автомобілях, поліцейських машин та поквартирного обходу. Внаслідок стану станції, труднощів з координацією та недостатнього попереднього планування постанови про евакуацію та укриття змінювалися кілька разів протягом доби, і зрештою було вирішено евакуювати людей із зони в радіусі 20 км [9].

Доволі складним для населення виявився і постфукусімський етап. У березні 2017 р. уряд скасував режим евакуації для центральної частини міста

Наміє, яке розташоване за 10 км від АЕС. Однак мало хто ризикнув повернутися. Здебільшого основні репатріанти — літні люди [2].

Внутрішньо політичний аспект наслідків аварії не менш важливий у своєму висвітленні, адже у той час велика частина турбот, протиріч та загострень впала на плечі японської влади. З іншого боку розголосу набрала інша впливова складова. Японський журналіст-фрілансер Томохіко Судзукі провів незалежне розслідування відновлювальних робіт на АЕС «Фукусіма-1» і з'ясував, що в роботах на пошкодженій станції беруть участь представники японських злочинних кланів якудза [7].

Другою проблемою, з якою зіткнулася японська влада — то це післяаварійне відновлення та повернення населення на території з яких їх евакуювали до нормальних умов життя. До того ж у Японії відселених жителів префектури Фукусіма нині активно запрошують повертатися. Щоб заохотити до цього, навіть скасували податок на нерухомість. Щоправда, населення, що живе в районах, прилеглих до зони АЕС, може пройти медичне обстеження, і якщо лікарі доведуть, що людина захворіла, то лікування — безкоштовне [10].

Висновки. Отже, трагедія на АЕС «Фукусіма-1» не залишилася поза увагою нуковців, оскільки мала серйозний вплив на японську енергетичну політику. Уряд Японії запровадив мораторій на будівництво нових ядерних реакторів і переглянув свою стратегію щодо енергетики. Було посилено контроль й безпеку існуючих АЕС. Особливу роль у реакції суспільства відіграли жертви аварії та їх родичі. Вони вимагали справедливості, допомоги та компенсації за втрати, а також більш прозорого розслідування причин та відповідальних за аварію. У після відгомоні до трагедії було засновано Незалежну комісію з розслідування аварії на АЕС Фукусіма-1 (Independent Investigation Commission on the Fukushima Daiichi Nuclear Accident), яка протягом року провела дослідження причин аварії і зробила рекомендації для запобігання подібним подіям у майбутньому. Аварія на АЕС «Фукусіма-1» залишила глибокий слід в японському суспільстві й продовжує впливати на дискусії щодо використання ядерної енергії, безпеки та енергетичної стратегії країни.

Список використаних джерел та літератури:

1. IAEA. Accident at the Fukushima Daiichi nuclear power plant. Report of the General Director. Vienna, Austria: Vienna International Centre, 2015. 208 p.
2. Simon Denyer. Near site of Fukushima nuclear disaster, a shattered town and scattered lives. *The Washington Post*. February 3, 2019. URL: https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/near-site-of-fukushima-nuclear-disaster-a-shattered-town-and-scattered-lives/2019/02/02/0dea7886-1e8c-11e9-a759-2b8541bbbe20_story.html?noredirect=on (дата звернення: 21.02.2023).
3. Барановська Н. П. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії. Київ: Інститут історії України. 2011. 254 с.

4. Белобра А. Подкаст: Аварія на Фукусімській АЕС: як це було? *Громадське радіо*. 10.07.2019. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/ecosapiens/avariya-na-fukusimskiy-aes-yak-ce-bulo> (дата звернення: 21.02.2023).
5. Белобра А. Японці були переконані, що аварії, як на ЧАЕС, у нас ніколи не буде – Джумпей Такаhashi. *Громадське радіо*. 11.07.2019. URL: hromadske.radio/publications/yaponci-buly-perekonani-shcho-avariyi-yak-na-chaes-u-nyh-nikoly-ne-bude-dzhumpey-takahashi (дата звернення: 21.02.2023).
6. Брифінг доповіді Грінпіс Інтернешнл. Ядерні рубці: Багаторічна спадщина Чорнобиля і Фукусіми. 2016. С. 8. URL: <https://atom.org.ua/wp-content/2016/03/Nuclear-Scars-Briefing-Greenpeace-20150304.pdf> (дата звернення: 21.02.2023).
7. Відновлювати АЕС «Фукусіма» допомагає якудза. *Телевізійна служба новин (ТСН)*. 15.12.2011. URL: <https://tsn.ua/svit/vidnovlyuvati-aes-fukusima-dopomagaye-yakudza.html> (дата звернення: 21.02.2023).
8. Дослідження Грінпіс про наслідки аварії на ЧАЕС та у Фукусімі. *Greenpeace*. 09.03.2016. URL: <https://atom.org.ua/?p=2383> (дата звернення: 21.02.2023).
9. Думанська М. У Японії вшанували пам'ять жертв катастрофи у Фукусімі. *Deutsche Welle (DW)*. 11.03.2021. URL: <https://www.dw.com/uk/u-yaponii-vshanuvaly-pamiat-zhertv-katastrofy-u-fukusimi/a-56834055> (дата звернення: 21.02.2023).
10. Кривда М. Японська «щука»: «Чи не дрімують українські бекерелі?» *Голос України*. 24.04.2021. URL: <http://www.golos.com.ua/article/345237> (дата звернення: 21.02.2023).
11. Ніколіна І., Марек Р. Аварія на Чорнобильській АЕС: глобальні причини техногенної катастрофи. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2022. Вип. 41. С. 52-59. URL: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-41-52-59> (дата звернення: 21.02.2023).
12. Фріц М. Десять років потому: як живуть люди у Фукусімі. *Deutsche Welle (DW)*. 11.03.2021. URL: <https://amp.dw.com/uk/avariia-na-aes-u-fukusimi-yak-zhyvut-liudy-desiat-rokiv-potomu/a-56836196> (дата звернення: 21.02.2023).
13. Японія згадує руйнівне цунамі 2011 року. *BBC News Україна*. 11.03.2015. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2015/03/150311_japan_tsunami_anniversary_she (дата звернення: 21.02.2023).

Марина Лисак,
здобувачка I курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: к. і., н., доц. *Л. В. Гуцало*)

ІЗРАЇЛЬСЬКО-ПАЛЕСТИНСЬКИЙ КОНФЛІКТ У СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Жоден конфлікт у світі не викликає стільки заголовків новин і стільки суперечок як ізраїльсько-палестинський. Проте, попри або, можливо, через ступінь міжнародної уваги, яку він отримує, все ще багато хто неправильно розуміє цей конфлікт. Сучасна історична наука намагається неупереджено та об'єктивно висвітлювати події в Ізраїлі, проте часто дослідники схильні приймати позицію тієї чи іншої сторони конфлікту. Водночас, попри наявні суперечності, сучасні історики продовжують плідно працювати над дослідження ізраїльсько-палестинського конфлікту, зокрема увагу прикута до пошуку шляхів врегулювання ситуації, участі міжнародної спільноти, палестинської проблеми тощо.

Метою статті є проаналізувати сучасний стан наукового опрацювання ізраїльсько-палестинського конфлікту у працях закордонних та українських науковців.

Вдалу спробу незаангажовано висвітлити історію та сучасність ізраїльсько-палестинського конфлікту здійснив американський дослідник, голова фонду «Новий Ізраїль» Данієль Сокач [1]. Дотримуючись принципів історизму та об'єктивності, автор намагається пояснити причини виникнення суперечливих думок навколо конфлікту. У праці комплексно висвітлюється проблема з урахуванням культурних особливостей краю та аналізуються причини і особливості світогляду сторін конфлікту, що впливають на їх позицію.

Дон Ваксман [2] наголошує на тому, що «замість того, щоб намагатися зрозуміти конфлікт у всій його складності, існує загальна тенденція приймати чиюсь сторону. Таким чином, багато людей приймають односторонній, спрощений погляд на конфлікт...» [2, с. 12]. Перевагою Ваксмана як політолога є його намагання бути об'єктивним, утримуватися від полеміки та розглядати події з обох сторін в історичному контексті. Його праця «Ізраїльсько-палестинський конфлікт: що потрібно знати кожному» охоплює історію конфлікту від його витоків у XIX ст. до останніх подій у 2019 р., розглядає ключові проблеми та представляє конкуруючі претензії та наративи обох сторін.

Серед робіт українських науковців помітне місце посідає питання врегулювання конфлікту в регіону. Особливий інтерес викликає участь США у

процесі мирного врегулювання. Історики Світлана Моцак та Ігор Токаренко [3] дослідили роль президента Білла Клінтона та його адміністрації у процесі врегулювання конфлікту наприкінці ХХ ст., як відомо, найбільш успішної спроби примирення сторін. Значну увагу у розвідці приділяють трансформації ролі США упродовж каденції Б. Клінтона – від спостерігача, у 1993 р., до активного учасника мирного процесу у 1998-2001 рр.

Важливі зрушення у реалізації ізраїльської стратегії регіональної безпеки має нормалізації відносин між країнами Близького Сходу. Андрій Захарченко [4] аналізує «Авраамські угоди» 2020 р. між Ізраїлем, ОАЕ та Бахрейном. Автор підкреслює, що ці події є справжнім прогресом у врегулюванні арабо-ізраїльського протистояння, адже багато років арабські уряди пов'язували встановлення дипломатичних відносин з Ізраїлем із врегулюванням ізраїльсько-палестинського конфлікту. Також у статті дослідник робить висновки, що «Авраамські угоди» свідчать, що арабо-ізраїльський конфлікт в цілому та палестинська проблема зокрема перестали бути системоутворюючим елементом регіональної системи відносин на Близькому Сході. Втім необхідність остаточного врегулювання конфлікту з палестинцями залишається пріоритетним для регіональної безпеки [4, с. 100].

Нечисленні дослідження українських науковців зосереджені на зовнішній політиці Ізраїлю. Дисертаційне дослідження Влади Негіної [5] присвячене технологіям досягнення зовнішньополітичних цілей Ізраїлю. Авторка виділяє наступні дефініції зовнішньої політики держави: хасбара (вид пропаганди), цифрова дипломатія, публічна дипломатія, діаспоральна дипломатія, лобіювання, «жорстка» сила, «м'яка» сила, стримування. Так, зовнішньополітична стратегія Ізраїлю спрямована на покращення іміджу держави на міжнародній арені, пошуку союзників серед арабських країн та нормалізації ситуації в регіоні.

Проблеми діяльності ХАМАС у загостренні ізраїльсько-палестинського конфлікту висвітлені на сторінках статті Олександра Козій [6]. Дослідник відмічає, що активність ХАМАСу має прямий вплив на безпекові питання в регіоні, включаючи військові конфлікти, терористичні атаки та безпекові заходи Ізраїлю. Ескалація конфлікту призводить до гуманітарних криз, порушення прав людини і вимагає уваги з боку міжнародної спільноти. На сьогодні ХАМАС є головним чинником стагнації мирного процесу.

Таким чином, аналізуючи сучасний стан розробки теми, можемо зробити висновок, що суперечність ізраїльсько-палестинського конфлікту викликає інтерес великої кількості науковців. Зокрема, в доробку іноземних та українських науковців можемо отримати відомості про історію конфлікту, спроби мирного врегулювання, зовнішньополітичні стратегії, сучасні причини ескалації конфлікту тощо. Водночас українська історіографія не містить комплексних праць з історії ізраїльсько-палестинського конфлікту, а зосереджується на окремих його аспектах.

Список використаних джерел та літератури:

1. Сокач Д. Поговорімо про Ізраїль. Путівник для допитливих і розгублених. Київ : Лаб., 2023. 336 с.
2. Waxman D. The Israeli-Palestinian Conflict: What Everyone Needs to Know. Oxford : Oxford University Press, 2019. 240 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=wTCPDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 01.03.2024).
3. Моцак С., Токаренко І. Роль президента США Б. Клінтона та його адміністрації у процесі врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту 1993-2001 рр. *Консенсус*. 2022. № 4. С. 77–85.
4. Захарченко А. «Авраамські угоди» та перспективи врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту. *Регіональні студії*. 2022. № 28. С. 97–102.
5. Негіна В. Технології зовнішньої політики Ізраїлю : дис. ... д-ра філософії в галузі політології : 291. Дніпро, 2023. 199 с.
6. Козій О. Роль ХАМАС в ескаляції ізраїльсько-палестинського конфлікту. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Т. 2, № 69. С. 25–30.

Ганна Кулеш,
здобувачка I курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: к. і., н., доц. *Л. В. Гуцало*)

ПРОБЛЕМА ІСПАНСЬКОГО СЕПАРАТИЗМУ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Іспанський сепаратизм є однією з найгостріших проблем сучасної Європи. В різні історичні епохи до сепаратистських настроїв з різних етнічних, соціально-економічних причин тяжіли Країна Басків, Каталонія, Галісія та Андалусія. Іспанський сепаратизм виходить за рамки національної та регіональної безпеки та набуває міжнародних аспектів.

Метою статті є проаналізувати стан наукового опрацювання проблеми іспанського сепаратизму у вітчизняній історичній науці.

Встановлення сучасної української історіографії довгий час було обтяжене радянською спадщиною, тому різні сфери історичної науки мало розвинуті або перебувають на етапі становлення. Це можна стверджувати щодо української іспаністики і, зокрема, проблеми іспанського сепаратизму. Увагу проблемі іспанського сепаратизму приділили такі українські дослідники як В. Годлевська [1; 2], Л. Гуцало [3; 4; 5], В. Ріпа, І. Філоненко та Ю. Філоненко [6], О. Саган [7], А. Стекольщикова та А. Хмель [8].

У розвідці Стекольщикової А. та Хмель А. [8] розглянуто причини загострення сепаратистських тенденцій в Іспанії на початку ХХІ ст.,

досліджено діяльність терористичної організації ЕТА у період 2004-2015 рр. та розкрито суть національно-мовного сепаратизму в Галісії. Можливим варіантом врегулювання ситуації дослідниці пропонують зміну конституційних законів для надання більших повноважень автономіям, які прагнуть відокремитися.

Проблема сепаратизму тісно переплітається з екстремізмом і тероризмом. Саган О. [7] проаналізувала національні особливості проявів терористичної загрози в Іспанії, її підґрунтя та політику протидії екстремізму і тероризму іспанського уряду та дійшла висновку, що тероризм є проблемою відчуження, яке проявляється як на індивідуальному, так на соціально-культурному рівні певних етноспільнот, коли стає можливим у феномен самоідентифікації принести елемент особливості і зверхності над іншими, за якими слідує невизнання, несприйняття і агресія [7, с. 52].

Актуалізація каталонського питання внаслідок референдумів у останні десятиліття посилила науковий інтерес до витоків і динаміки сепаратизму в Каталонії. Зокрема, історикиня Гуцало Л.[3; 4; 5] аналізує сучасний стан сепаратистського руху в Каталонії, звертає увагу на невдалих спробах іспанського уряду врегулювати каталонську кризу, а також досліджує динаміку каталонського конфлікту внаслідок референдумів 2014 і 2017 рр. Щодо референдумів, дослідниця здійснила їх порівняльну характеристику та пояснила відмінності сприйняття референдумів регіональними політичними лідерами та наголосила на неефективності взаємодії центрального та регіонального урядів.

Також проблема каталонського сепаратизму знайшла своє відображення у науковій розвідці РіпиВ., Філоненко І.та ФілоненкоЮ. [6]. Науковцями систематизовано матеріал, який стосується вивчення причин та інтенсивності проявів сепаратизму в Каталонії, його можливих наслідків для Іспанії та Європи та методів розв'язання проблеми сепаратизму, зокрема, рекомендують ненасильницькі методи.

Одна з представниць української іспаністики Годлевська В. – дослідниця процесів демократизації іспанського суспільства. Вона вивчала проблему баскського тероризму на етапі консолідації демократичного режиму в Іспанії в період правління Іспанської соціалістичної робочої партії (1982-1996 рр.). Авторка виділяє прагнення відокремлення як основну причину прояву баскського тероризму та зазначає, що тероризм ЕТА став найбільшою перешкодою на шляху до демократії. Також вона звернула увагу на малодосліджений аспект іспанського сепаратизму, а саме визначила історію та актуальність галісійського націоналізму, який з кожним роком стає менш відчутним[1; 2].

Таким чином, проблема іспанського сепаратизму поки недостатньо широко представлена у вітчизняній історіографії. Однак, враховуючи контекст подій в Україні дана проблематика видається перспективною для подальших досліджень.

Список використаних джерел та літератури:

1. Годлевська В. Галісійський націоналізм: історія та сучасність. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського*. 2020. № 34. С. 61–68.
2. Годлевська В. Проблема баського тероризму в період правління іспанської соціалістичної робітничої партії (1982-1996 рр.). *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського*. 2009. № 16. С. 176–180.
3. Гуцало Л. Каталонська криза: спроби в регулювання. *Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Міжнародні відносини: історія, теорія та практика»*, м. Суми, 28 лют. 2019 р. С. 177–179.
4. Гуцало Л., Міщук Г. Каталонські референдуми 2014 р. та 2017 р.: позиції центральної та регіональної влади. *Емінак*. 2021. Т. 2, № 34. С. 256–265.
5. Гуцало Л. Сучасний сепаратистський рух у Каталонії. *Сучасні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Одеса. 2019. С. 5–8.
6. Ріпа В., Філоненко І., Філоненко Ю. Каталонський сепаратизм – виклик єдності Іспанії та Європи. *Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка*. 2018. Т. 44, № 1. С. 80–88.
7. Саган О. Іспанія у протидії екстремізму і тероризму в період новітньої історії. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2017. № 1. С. 42–55.
8. Стекольнікова А., Хмель А. Тенденції розвитку сепаратизму в Іспанії на початку ХХІ ст. *Наукові праці. Історія*. 2015. Т. 264, № 251. С. 74–77.

Ангеліна Петрук

здобувачка вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА АЗЕРБАЙДЖАНУ НАПРИКІНЦІ 90-Х РОКІВ ХХ СТ.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Країни Кавказького регіону – це особливий геополітичний простір, що має важливе стратегічне значення. Цьому сприяє не тільки наявність енергетичних ресурсів регіону, а й розташування на перетині діючих міжнародних транспортно-логістичних шляхів. Ситуація у цьому регіоні дуже змінилась після розпаду Радянського Союзу. Усі геополітичні кордони, що обмежували колишні республіки, стираються. Характеризувати цей простір просто пострадянським зовсім неправильно, оскільки населення Кавказу, в тому числі й Азербайджану, має історичні зв'язки – з Османською імперією, Персією та ін.

Безсумнівно, вплив радянщини має місце у багатьох питаннях історії Кавказьких країн, проте сучасна геополітична ситуація, що склалась у регіоні показує як змінювалась і змінюється зовнішня політика держав регіону.

Зовнішня політика Азербайджанської Республіки направлена на зміцнення стабільності в регіоні, розширенні кола своїх партнерів, захист державного суверенітету. Азербайджан використовує інструментом зовнішньої політики економічну силу. А захист державних кордонів та відновлення територіальної цілісності розглядається основним завданням зовнішньополітичного курсу.

Метою статті є аналіз історіографії проблеми зовнішньої політики Азербайджану зазначеного періоду.

Звертаючись до дослідження історії зовнішньої політики Азербайджану можна поділити історіографію дослідження на кілька блоків:

1. Загальні праці, що стосуються історії Кавказу, його геополітичної ситуації, історії розвитку та взаємодії народів та етносів, що проживають на цих територіях. До цієї групи можна віднести праці В. Мачуського «Влада і опозиція в державах Закавказзя» [4], К. Вітмана «Етнополітичні конфлікти пострадянського простору: сучасний етап розв'язання» [1], К. Поліщука «Чинники конфліктогенності та передумови виникнення та ескалації конфліктів на пострадянському просторі у 90-х роках ХХ століття» [12], О. Осмолівської «Історичні передумови генезису етнополітичних конфліктів у регіоні Південного Кавказу» та «Історичний аналіз стану і перспектив розвитку держав Південного Кавказу (кінець ХХ – поч. ХХІ ст.)» [9; 10].

У цих наукових розвідках простежено історичні особливості розвитку регіону у ХХ ст., передумови та причини формування зовнішньополітичного курсу 90-х рр. ХХ ст.

2. Дослідження, що стосуються безпосередньо зовнішньополітичного курсу Азербайджану, історичного розвитку держави, що проливають світло на проблемні питання. Це праці П. Мустафаде, що стосуються зовнішньої політики Азербайджанської Республіки в Каспійському регіоні та у світі [6, 7, 8] та О. Дудніка «Особливості та специфіка зовнішньої політики Республіки Азербайджан в роки незалежності»[3].

3. Відносини Азербайджану із іншими державами проаналізовано у працях О. Дудніка «Азербайджано-турецькі взаємовідносини у контексті тюркської єдності та геополітичної ситуації на Південному Кавказі» [2], А. Цибуляк «Центрально-азійський й південно-кавказький вектори військово-політичної безпеки Російської Федерації» [16], Б. Парахонського «Україна в системі ГУАМ» [11].

4. Дослідження, що присвячені війні у Нагірному Карабаху, дозволяють висвітлити один із головних напрямків зовнішньої політики Азербайджану у 90-х рр. ХХ ст. – відновлення територіальної цілісності держави. Це праці сучасних істориків – П. Рустамова «Нагірний Карабах – спроби встановлення справедливості» та «Нагірний Карабах: Ходжалинський геноцид: вірмено-

азербайджанський конфлікт щодо території Нагірного Карабаху» [13; 14], А. Рябека «Передумови виникнення нагірно-карабаського конфлікту» [15].

У дослідженні передумов формування зовнішньої політики Азербайджану у 90-х рр. XX ст. важливе значення мала книга дійсного члена Національної Академії наук Азербайджану Р. Мегтієва, присвячена історичному корінню вірмено-азербайджанського нагірно-карабахського конфлікту. На основі різноманітних історичних джерел давнини, античного періоду, Середньовіччя та новітньої історії відображено причини зародження конфлікту, проаналізовано зміни демографічної ситуації, збройну боротьбу за Нагірний Карабах [5].

Звісно, дослідження вірмено-азербайджанських відносин (не лише в контексті нагірно-карабахського конфлікту), як і будь яка оцінка вірменських та азербайджанських істориків взаємовідносин двох народів, є досить складною проблемою науково-історичних та історіографічних досліджень.

Отже, ознайомившись з працями закавказьких істориків складається враження, що оцінка відносин двох країн є суб'єктивною і впливає із забезпечення першочергово національних інтересів. Вивчення даного питання потребує уваги іноземних дослідників, які абстраговані від національних пристрастей і об'єктивно проаналізують події минулого та сьогодення. У такому випадку, є вірогідність, що дослідники будуть обвинуваченими однією із сторін у політичній ангажованості, симпатіях до іншої сторони, неполіткоректності тощо.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вітман К. М. Етнополітичні конфлікти пострадянського простору: сучасний етап розв'язання. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 44. С. 201–210.
2. Дуднік О. Я. Азербайджано-турецькі взаємовідносини у контексті тюркської єдності та геополітичної ситуації на Південному Кавказі. *Український історичний збірник*. 2009. Вип. 12. С. 262–275.
3. Дуднік О. Я. Особливості та специфіка зовнішньої політики Республіки Азербайджан в роки незалежності. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2010. Вип. 16. С. 235–245.
4. Мачуський В. Влада і опозиція в державах Закавказзя. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАНУ України*. 2015. Вип. 2. С. 161–184.
5. Мегтієв Р. Нагірний Карабах: історія, прочитана за джерелами. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. 220 с.
6. Мустафазаде П. Основні пріоритети зовнішньої політики Азербайджану в Каспійському регіоні. *Науковий огляд*. 2021. Вип. 6 (78). С. 6–18.
7. Мустафазаде П. Зовнішня політика Азербайджанської Республіки в Каспійському регіоні: дис. канд. політ. наук. Львів, 2019. 215 с.

8. Мустафазаде П. Позиція Азербайджану в російсько-українській війні. *Baltija Publishing*. 2022. С. 1006–1009.
9. Осмоловська О. Історичні передумови генезису етнополітичних конфліктів у регіоні Південного Кавказу. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2010. Вип. 33. С. 109–113.
10. Осмоловська О. Ю. Історичний аналіз стану і перспектив розвитку держав Південного Кавказу (кінець ХХ – поч. ХХІ ст.). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2009. Вип. 29. С. 71–76.
11. Парахонський Б. Україна в системі ГУАМ. *Центральна Азія і Кавказ*. 2008. Вип. 3-4 (57-58). С. 119–134.
12. Поліщук К. Чинники конфліктогенності та передумови виникнення та ескалації конфліктів на пострадянському просторі у 90-х роках ХХ століття. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2015. Вип. 37. Частина 3. С. 100–107.
13. Рустамова П. Нагірний Карабах – спроби встановлення справедливості. *Зовнішні справи*. 2016. Вип. 5. С. 15–17.
14. Рустамова П. Нагірний Карабах: Ходжалинський геноцид: вірмено-азербайджанський конфлікт щодо території Нагірного Карабаху. *Зовнішні справи*. 2017. Вип. 4. С. 12–15.
15. Рябека А. Передумови виникнення нагірно-карабаського конфлікту. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 95 (1). С. 72–74.
16. Цибуляк А. Г. Центрально-азійський й південно-кавказький вектори військово-політичної безпеки Російської Федерації. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. Вип. 87 (частина II). С. 56–68.

Марина Лозова,
здобувачка І курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ КРАЇН БАЛТІЇ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

До країн Балтії відносяться Литва, Латвія та Естонія – три суверенних республіки, що утворилися в 1990-1991 рр. на місці колишніх прибалтійських республік СРСР. У свою чергу, вони у 1940 р. були незаконно анексовані більшовицьким радянським режимом після 22 років існування в якості незалежних держав. Країни вільного світу ніколи не визнавали анексії держав Балтії та вважали їх невід’ємною частиною західного світу. Тому, коли СРСР почав втрачати контроль над окупованими територіями і балтійські народи отримали шанс на незалежність, питання європейської інтеграції для країн

Балтії відразу стало пріоритетним. Актуальною проблема дослідження євроінтеграції країн Балтії є для України, яка використовує досвід балтійських республік для вступу до європейських та євроатлантичних інституцій.

Проблематика євроінтеграційних процесів країн Балтії комплексно практично не досліджена в українській науці. Сьогодні є дуже актуальною ця тема для України. Вітчизняні науковці є зацікавленими у вивченні балтійського досвіду. Значним внеском у вивчення питання євроінтеграційного досвіду є дисертаційні дослідження В. Завацького «Європейська інтеграція країн Балтії (1991–2004 рр.)» та Д. Аракеляна «Зовнішня політика країн Балтії в контексті розширення ЄС та НАТО». Окремо варто відзначити роботу М. Замікули «Країни Балтії на початку 1990-х років: передумови євроатлантичної інтеграції», який розглянув можливі варіанти розвитку національного зовнішньополітичного курсу, політичні й соціальні передумови, що спричинили обрання саме європейського/євроатлантичного вектора як основного шляху розвитку відносин із сусідами та діяльності балтійських держав на міжнародній арені [1, с. 132].

У своїй статті «Західний курс у зовнішній політиці Балтійських країн: шлях від незалежності до євроінтеграції» С. В. Білоножко аналізує основні напрямки зовнішньої політики країн Балтії, розпочинаючи з моменту розпаду Радянського Союзу та охоплюючи сучасний період. Головний акцент у роботі робиться на прозахідному курсі, який обрали країни Балтії під час свого приєднання до Європейського Союзу. Дослідник аналізує умови формування зовнішньополітичних стратегій для країн Балтії та розглядає труднощі, з якими вони зіткнулися на шляху до євроатлантичної інтеграції. Особлива увага приділяється ролі Російської Федерації під час наближення країн Балтії до членства в НАТО.

Є. Ковтун, С. Білоножко, Г. Щедрова та М. Сидорук намагалися визначити етапи інтеграції Латвії, Литви та Естонії до Європейського Союзу. С. Скриль та А. Мазіна окреслили проблеми трансформації їхніх політичних систем в умовах інтеграції в Європейське співтовариство. У дослідженні С. Скриль також розглянув особливості «єдиного політичного простору» держав Балтії, що сформувався після занепаду Радянського Союзу [2, с. 148]. Досвіду країн Балтії у контексті європейської інтеграції присвячені наукові пошуки Ю. Гарячої, В. Завадського, М. Сидорук, В. Ціватого, Д. Денисенка тощо.

У роботах вчених Латвії, Литви та Естонії знайшли відображення окремі напрямки комплексу передумов такого характеру, зокрема у монографії естонських істориків з Тартуського університету М. Лаурістін та П. Віхалем «Повернення у західний світ: культурні та політичні перспективи естонського посткомуністичного перехідного періоду» [3]. Головними політичними передумовами європейського вибору Естонії дослідники вважають руйнування комуністичного режиму та політичні традиції країни, які близькі до європейських. На нашу думку, естонські вчені дуже захопилися ідеєю культурного зближення з Європою, ставлячи політичні мотиви цього процесу на другорядні позиції.

Латвійська історіографія цього питання представлена колективною монографією співробітників Латвійського інституту міжнародних відносин А. Лейніс та Ж. Озоліні «Малі держави у неспокійному оточенні: Балтійська перспектива» [4], де до політичних передумов євроінтеграції Латвії віднесено намагання цієї держави знайти потужного союзника в особі ЄС задля протистояння можливій експансії з боку Росії. У цьому науковому доробку робиться генеральний висновок, що головним мотивом спрямування інтересів на Захід був безпековий. Такі латвійські дослідники-історики, як А. Озолніш, Х. Ребас до головних політичних передумов курсу на зближення з ЄС відносили: в першу чергу, намагання Європейського Союзу поширити свій вплив на цей регіон, а держави Балтії, в свою чергу, керувалися практичними інтересами – підвищення політичного іміджу та ваги на світовій арені завдяки членству в Євросоюзі. У дослідженнях литовського вченого, доктора історичних наук Я. Палекіса зазначається, що головними передумовами європейської інтеграції держав Балтії політичного характеру були намагання забезпечити визнання світовою спільнотою місця та ролі цих країн як незалежних та самостійних.

У зарубіжній історіографії цей процес також мало досліджений, але варто відзначити колективну роботу фінських істориків «Країни Балтії та інтеграція у Європейський Союз» [5], яка вийшла за редакцією К. Ліухто. В монографії досліджено лише початковий етап процесу інтеграції Латвії, Литви та Естонії до ЄС. Автори вважають країни Балтії такими, що найшвидше подолали перехідний період серед інших держав Центральної та Східної Європи.

Дослідження перебування країн Балтії в Європейському Союзі є не менш представленим в історіографії, ніж євроінтеграційні процеси балтійських республік. Так, О. Кокорєв у своїй статті вважає, що перетворення в державах Балтії та вступ до ЄС і НАТО представляють науково-практичний інтерес в силу того, що більшість країн пострадянського простору були орієнтовані на досить швидке за масштабами історії органічне включення в європейський інтеграційний процес. Однак, це вдалося лише країнам Балтії. Це мало як позитивні (покращення економічного становища, безпека суспільства, успішні реформи), так і негативні (сильна європейська конкуренція, обов'язкове виділення коштів на «порятунок» інших економік) наслідки [6, с. 69-70].

В. Стельмах дійшов до висновку, що європейська інтеграція для країн Балтії стала головним фактором, який у значній мірі вплинув на розвиток цих країн і виступив головним каталізатором проведення суспільно-політичних реформ та економічного зростання. Ідучи окресленим шляхом, країни Балтії трансформували законодавчу базу відповідно до Копенгагенських критеріїв, наблизивши країну до рівня консолідованої демократії. Швидка, але продумана приватизація, переорієнтація на європейський ринок значно покращила економічні показники Латвії, Литви та Естонії. З набуттям повноправного членства в ЄС збільшилася політична вага цих держав, зріс їхній міжнародний імідж. Участь у регіональних об'єднаннях сприяє зміцненню співробітництва з питань енергетичної, економічної, екологічної та інформаційної безпеки [7].

Висновок. Отже, історіографія проблеми дослідження євроінтеграції країн Балтії представлена рядом наукових праць українських, естонських, латвійських та литовських авторів. Головними темами цих досліджень стали швидкий відхід від радянського минулого, встановлення демократичного устрою, політичні та економічні відносини країн Балтії з Європейським Союзом. Усі автори відзначають, що Литва, Латвія та Естонія успішно провели роботу над приведенням свого законодавства до європейських стандартів та, незважаючи на радянську окупацію, змогли приєднатися до ЄС разом із державами Центральної Європи, які під час Холодної війни зберігали значний суверенітет у порівнянні з країнами Балтії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Білоножко С. В. Західний вектор зовнішньої політики країн Балтії: шлях від незалежності до євроінтеграції. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44. Т. 2. С. 130–135.
2. Скриль С. А. Трансформація політичних систем Латвії, Литви та Естонії в умовах інтеграції в європейське співтовариство. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 146–152.
3. Lauristin M., Vihalemm P. et al. (Eds.). *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. Tartu: Tartu University Press, 1997. 387 p.
4. Lejins A., Ozolina Z. (Eds.). *Small States in Turbulent Environment: The Baltic Perspective*. Riga: Latvian Institute of International Affairs, 1997. 149 p.
5. Liuheto K. (Ed.). *The Baltic States and the European Union integration*. Turku: Turku School of Economics and Business Administration, 1997. 195 p.
6. Кокорєв О. В. Позитивні і негативні наслідки трансформації в країнах Балтії та вступу до ЄС. *Вісник Донецького національного університету, Сер.: Політичні науки*. 2016. С. 68–71.
7. Стельмах В. О. Вплив європейської інтеграції країн Балтії на їх суспільно-політичну трансформацію. In: *Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору: монографія за редакцією кандидата історичних наук, доцента А. Г. Бульвінського*. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. С. 242-258.

Світлана Кальчук
здобувачка I курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: к. і. н., доц. *І. М. Власюк*)

ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ТА РЕСПУБЛІЦІ МОЛДОВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Історіографія дослідження державно-політичних процесів в Україні та Республіці Молдова з 1991 по 2023 роки відзначається різноманітністю підходів та методів аналізу. Перші дослідження, які виникли під час розпаду Радянського Союзу та становлення незалежних держав, зосереджувалися на перехідному періоді, де аналізувалися процеси демократизації, консолідації влади та економічних реформ.

Актуальність теми дослідження обумовлена рядом специфічних факторів. Від розпаду Радянського Союзу до сучасності обидві країни пройшли складний шлях демократичного розвитку, змінились уряди, політичні лідери та стратегії. Аналіз міжетнічних відносин в Україні та Молдові та їх впливу на політичний процес є надзвичайно важливим для розуміння динаміки політичного життя обох країн. Значним є вплив зовнішніх факторів (ЄС, США, РФ) у сучасних політичних процесах України та Молдови.

Метою дослідження є аналіз історіографії проблеми дослідження державно-політичних процесів в Україні та Республіці Молдова на сучасному етапі.

У монографії «Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами» (2016) проаналізовано досвід цих взаємовідносин у нашій державі та, зокрема, у Республіці Молдова. Охарактеризовано боротьбу різних політичних сил за владу, а також проблеми і перспективи [6].

Серед політологів варто виділити аналітичні дослідження Т. Кузьо, відомого своїми дослідженнями політичних та етнічних конфліктів у пострадянському просторі [2].

Аналіз зовнішньополітичних векторів Молдови на сучасному етапі здійснила Г. Мельничук. Зокрема, в її дослідженні проаналізовано відносини Молдови з Україною, РФ, Румунією, показано вплив цих країн на формування політичного курсу країни [4]. Б. Левик виділив геополітичні виклики для пострадянських республік, дійшов висновку, що міжнародні безпекові організації працювали недостатньо для запобігання конфліктам в республіках колишнього СРСР, і це посилює роль РФ у цьому регіоні [3].

Ряд досліджень присвячено проблемі Придністровського конфлікту у Молдові та шляхам його розв'язання: зокрема, це статті К. Вітмана [1], А.

Филипенка [7]. В останній статті проведено порівняльний аналіз між Придністровським конфліктом та війною РФ проти України.

Дослідники не пропонують готової відповіді на складне питання, однак пропонують варіанти його вирішення. Вирішення проблеми ускладнюється тим, що конфлікт триває вже не одне десятиріччя.

Політичні зміни 1990-х рр. у двох республіках – Україні та Молдові, рух у напрямі демократії, громадянського суспільства знайшли своє відображення у статті М. С. Назарова [5]. Зроблено висновок про складність та довготривалість процесу політичної трансформації суспільства.

Процес формування державності завжди привертав увагу істориків та дослідників різних періодів і цивілізацій. Державні утворення не лише відображають соціокультурні, економічні та політичні аспекти суспільства, а й впливають на його розвиток та долю. Україна та Молдова, як історичні області з багатовіковою спадщиною, не є винятком.

Загалом, історіографія дослідження державно-політичних процесів в Україні та Республіці Молдова на сучасному етапі є різноманітною та багатоаспектною. Охарактеризовані праці свідчать про значний інтерес дослідників до державно-політичних процесів в Україні та Молдові, порівняльного аналізу їх.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вітман К. Придністров'я: перспективи розв'язання конфлікту. *Політичний менеджмент*. 2008. № 4. С. 101-106.
2. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет. Київ: Дух і Літера, 2018. 560 с.
3. Левик Б. С. Пострадянські республіки в умовах геополітичних викликів наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.: автореферат дис...– д-ра істор. наук 07.00.02. Львів, 2016. 37 с.
4. Мельничук Г. Л. Становлення та еволюція зовнішньої політики Республіки Молдова (1991-2005 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук. Чернівці, 2007. 20 с.
5. Назаров М. С. Особливості процесу демократичного транзиту в Україні та республіці Молдова. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Питання політології*. 2012. № 1031, вип. 22. С. 75-81.
6. Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами [Монографія] За заг.ред. Ф.М.Рудича. Київ: ІПіЕНД ім.І.Ф.Кураса НАН України, 2016. 488 с.
7. Филипенко А. Придністровський конфлікт 1992 року та російська агресія проти України: компаративний аналіз. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2018. Т. 37-38. С. 73-80.

Віталій Бочковський
здобувач I курсу
другого (магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

УКРАЇНЬСКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ЗМІН У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014-2024 рр.

Українська історіографія проблематики змін у міжнародних відносинах у контексті російсько-української війни включає наукові праці на теми витоків, передумов і перебігу російсько-української війни, міжнародної реакції на російську агресію, змін, що відбулися під впливом війни в українській зовнішній політиці, у взаємовідносинах України з ЄС, міжнародними організаціями і стратегічними партнерами, а також змін у політичних та економічних взаємовідносинах між провідними державами світу, трансформації системи міжнародної безпеки і перспектив формування нових геополітичних контурів Європи і світу.

Загальні особливості вітчизняного історіографічного дискурсу навколо російсько-української війни представлено у статті М. Галіва та В. Ільницького (2023) [4]. Її ідеологічні витoki найповніше висвітлює стаття О. Ситника та Я. Балановського (2022) [10]. У нарисі Я. Верменич (2023) російсько-український конфлікт представлено як цивілізаційне протистояння і наслідок штучно сформованого конфліктогенного характеру боротьби ідентичностей [2]. У розлогій статті А. Киридон і С. Трояна (2022) порівнюється характер гібридної (до 24 лютого 2022 р.) і тотальної конвенційної війни, аналізуються її цивілізаційний, геополітичний, екзистенційний та особистісно-психологічний прояви [8].

О. Близняк та А. Риков представляють у своїй статті (2023) Україну як найактивнішого актора сучасних інтеграційних процесів в Європі, що розгорнулися під впливом російської агресії [1]. Зміни умов і режиму інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС в умовах війни досліджуються у статтях Л. Віткіна, О. Губренко, О. Ковальнової, В. Мовчан, О. Мініч, М. Полотайка, Г. Рябцева, Н. Форсюк тощо, які зібрані у виданні Українського центру європейської політики 2023 р. [7]. Важливою складовою проблематики змін у міжнародних відносинах на тлі війни є динаміка розвитку відносин України з її стратегічними партнерами, аналізу якої присвячено статті А. Грубінка, К. Могильницької, Г. Студінської та ін. (2019-2022) [11].

Монографія С. Віднянського та А. Мартинова (2023) містить аналіз висловлювань політиків, експертів, науковців щодо політичних процесів, які розгорнулися на тлі повномасштабної російсько-української війни, змін у

геополітичному ландшафті світу, ролі різних держав та організацій у підтримці України [3]. Зміни в зовнішній політиці країн ЄС, що відбуваються з кінця лютого 2022 р., досліджуються у статті Б. Гуменюка (2022) [6], в міжнародних політичних взаємовідносинах між країнами – Г. Колодка (2023) [13]. Для вивчення геополітичних зрушень останніх років корисним є видання, підготовлене Центром Разумкова в 2022 р. [5]. Розглядаючи розвиток міжнародних відносин під впливом російсько-української війни, американський політолог Р. Лебоу (2022) відзначає специфіку останніх з мотиваційної точки зору і з оптимізмом дивиться в майбутнє [14]. Прогнози змін і моделювання різних сценаріїв розвитку війни та післявоєнного буття України містяться у виданні Українського інституту майбутнього (2023) [12]. В доповіді Центра Разумкова за 2022 р. М. Сунгуровський, О. Мельник, М. Пашков і Л. Поляков окреслюють сучасні тенденції змін міжнародного безпекового середовища, перспективи формування в новому світі двох центрів сили (умовно демократичного і недемократичного), місця України в нових системах європейської та євроатлантичної безпеки [9].

Висновки. Найбільш повно й широко в українській історіографії представлено безпосередньо проблематику російсько-української війни, проте вже є низка досліджень, опрацювання яких дозволяє глибоко опанувати поточні проблеми, пов'язані з новими викликами і можливостями євроінтеграції України, впливом війни на настрої в міжнародному співтоваристві, на відносини між державами та міжнародними організаціями, з геополітичними та геоекономічними змінами у світі, потенційним оновленнями місця України в європейській та євроатлантичній системах безпеки, в європейській геополітичній конструкції. Підсумовуючи результати аналізу зазначених у тезах та багатьох інших праць із даної проблематики, слід враховувати, що об'єктом і предметом представлених у них досліджень є не завершені історичні феномени й факти, а поточний історичний процес в його динаміці, з його характерними, часто непередбачуваними трендами і невизначеністю найближчих перспектив. Отже, відповідна історіографія перебуває в поточному стані становлення, доповнення і розширення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Близняк О. А., Риков А. О. Процес євроінтеграції України в умовах повномасштабної російсько-української війни: проблеми та перспективи. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2023. № 2 (16). С. 119-135.
2. Верменич Я. В. «Війни ідентичностей»: українсько-російське цивілізаційне протистояння у когнітивно-дискурсивному вимірі: нарис. Відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. 87 с.
3. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство: монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. 264 с.
4. Галів М. Д., Ільницький В. І. Характер сучасної російсько-української

війни (2014-2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук*: зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. Серія: *Історія*. 2023. № 13/55. С. 47-73.

5. Геополітичні та гео економічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі. Наук. ред. В. Юрчишин. Київ: Центр Разумкова, 2022. 102 с.

6. Гуменюк Б. І. Війна Росії проти України: її вплив на регіональні та глобальні процеси. *Україна дипломатична*. Вип. XXIII. 2022. С. 18-30.

7. Інтеграція України до внутрішнього ринку ЄС в умовах війни: виклики та можливості. Київ: Український центр європейської політики; Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні, 2023. 64 с.

8. Киридон А. М., Троян С. С. Цивілізаційна війна 2014-2022 рр.: національно-визвольна війна України ХХІ століття (теоретичний дискурс). В кн.: *The Russian-Ukrainian war (2014-2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2022. Р. 523-534.

9. Роль і місце України в перспективних європейській та євроатлантичній системах безпеки: Доповідь Центра Разумкова. Авт. кол.: М. Сунгуровський, О. Мельник, М. Пашков, Л. Поляков. Київ, 2022. 47 с.

10. Ситник О. М., Балановський Я. М. Ідеологічні витоки російсько-української війни 2014-2022 років. В кн.: *The Russian-Ukrainian war (2014-2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2022. Р. 654-660.

11. Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки: матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції (Львів, 15-16 травня 2019 р.). Упоряд.: М. З. Мальський, Л. В. Лещенко, О. С. Кучик, Р. В. Вовк. Львів: Факультет міжнародних відносин Львівського національного університету ім. І. Франка, 2019. 182 с.

12. Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою. Київ: Український інститут майбутнього, 2023. 112 с.

13. Kolodko G. W. *Global Consequences of Russia's Invasion of Ukraine: The Economics and Politics of the Second Cold War*. Cham, Switzerland: Springer Nature Switzerland, 2023. 184 p.

14. Lebow R. N. *International Relations Theory and the Ukrainian War. Analyse & Kritik*. 2022. No. 44 (1). Р. 111-135.

Ярослав Ващенко
здобувач I курсу
другого (магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: к. і. н., доц. *І. М. Власюк*)

МІЖЕТНІЧНІ КОНФЛІКТИ В КРАЇНАХ ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ У 90-Х РР. XX – ХІ СТ. У СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Постановка проблеми. Розпад Радянського Союзу став глобальною катастрофою для всіх, хто підтримував російський імперіалізм. Водночас, для багатьох з 15 нових незалежних держав, що виникли на уламках радянської імперії, це була можливість побудувати власні незалежні держави. Як і інші члени СРСР, Азербайджан, Вірменія та Грузія здобули свою незалежність мирним шляхом в результаті розпаду метрополії. На жаль, радянське керівництво не приділяло достатньої уваги етнічній напруженості між державами, що проживали на його території. Тому, важливо дослідити питання міжетнічних конфліктів у країнах Південного Кавказу на стику століть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед праць учених з цієї проблематики слід згадати праці Дудніка О. [2], Макарова Ю. [3], Перепелиці Г. [5], вагомий внесок у дослідження постбіполярної системи зробив американський дослідник З. Бжезінський [1], який запропонував власне бачення моделей сучасного світоустрою і інтересів ключових геополітичних гравців у нових перспективних регіонах. Реалізації зовнішньополітичних інтересів США у постбіполярному світі в цілому і на пострадянському просторі зокрема присвячена монографія І. Дудко [1]. Праці цих дослідників засвідчують перебіг посткомуністичних трансформацій і потенціал інтеграційних проєктів, які можуть бути привабливими для усіх пострадянських держав у цілому і країн Південного Кавказу зокрема.

Мета статті – дослідити історіографію конфліктів на Південному Кавказі, зокрема етнічну напругу між народами, що проживали на територіях новоутворених держав.

Актуальність теми зумовлена посиленням взаємозв'язку міждержавних відносин з етнонаціональними територіальними та сепаратистськими політичними процесами та трансформацією сучасної системи міжнародних відносин та зростанням значення врегулювання як старих, таких конфліктів та стабілізації внутрішньополітичної ситуації в окремих регіонах світу у формуванні глобального політичного порядку денного.

Виклад основного матеріалу. Дослідження міжетнічних конфліктів у країнах Південного Кавказу - це складний процес, який охоплює аналіз історичних, культурних, політичних та економічних факторів, що лежать в основі конфліктів між різними етнічними групами у регіоні. Південний Кавказ

відомий своєю багатоетнічністю та складними взаєминами між різними національностями, які проживають тут, зокрема в Armenії, Азербайджані та Грузії.

Одним із ключових аспектів дослідження є вивчення історії регіону, включаючи колоніальне минуле, радянський період та події після розпаду Радянського Союзу. Ця історія супроводжується аналізом територіальних претензій, конкуренції за ресурси, впливу зовнішніх сил та націоналізму.

Дослідники також звертають увагу на релігійні та культурні відмінності між різними етнічними групами, такі як християнство та іслам, а також варіанти ісламу, що сприяють формуванню ідентичності та можуть бути джерелом конфліктів.

Політичні процеси, включаючи формування національних держав, реформу влади та боротьбу за владу, також відіграють важливу роль у міжетнічних конфліктах. Недостатня демократія, корупція та авторитарний стиль управління можуть поглиблювати напруженість між етнічними групами та сприяти конфліктам.

Економічні аспекти також потребують уваги у дослідженні міжетнічних конфліктів у Південному Кавказі. Нерівномірний розподіл багатства, безробіття та економічна залежність від інших країн можуть стимулювати напруження між різними етнічними групами.

Нарешті, дослідження міжетнічних конфліктів у Південному Кавказі повинно враховувати роль зовнішніх акторів, таких як Росія, Туреччина та інші країни, які можуть мати власні інтереси у регіоні та сприяти або пом'якшувати конфлікти в залежності від своїх стратегічних цілей.

Усі ці аспекти важливі для розуміння природи та динаміки міжетнічних конфліктів у країнах Південного Кавказу, і дослідження в цьому напрямку може сприяти розробці більш ефективних стратегій міжетнічного примирення та мирного врегулювання конфліктів [5, с.430-432].

Необхідно звернути увагу на монографію «Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору», у якій аналізуються корені міжетнічних конфліктів у регіоні та розглядаються різні стратегії мирного врегулювання. Також досліджено роль міжнародних посередників, дипломатичних зусиль та регіональних ініціатив у процесі розв'язання конфліктів [1].

Одним зі значущих досліджень українських вчених є "Міжнаціональні конфлікти у Південному Кавказі: особливості, динаміка, вплив" під керівництвом Володимира Полуяна. У цьому дослідженні аналізуються основні аспекти міжнаціональних конфліктів у регіоні Південного Кавказу, зокрема вони розглядаються з точки зору їх коренів, динаміки та впливу на розвиток країн регіону. Дослідження також вивчає варіанти мирного врегулювання конфліктів та можливості міжнародної співпраці у розв'язанні проблем[4].

Ще одним важливим дослідженням є "Етнічні конфлікти на Південному Кавказі: вектори розвитку та перспективи мирного врегулювання" від Юрія Макарова. У цьому дослідженні дослідник аналізує фактори, які лежать в

основі етнічних конфліктів у регіоні, і розглядає різні можливі шляхи для їх мирного вирішення. Дослідження також висвітлює важливість розуміння історичних, культурних та політичних контекстів конфліктів для забезпечення стійкого миру у регіоні [3].

Ці дослідження українських вчених не лише сприяють розумінню складних проблем міжетнічних конфліктів у країнах Південного Кавказу, а й допомагають в розробці ефективних стратегій для їх вирішення та побудови стійкого миру у регіоні.

Висновки. Вивчення політичної трансформації Південного Кавказу має особливе наукове значення для розуміння сучасного демократичного транзиту та системи міжнародних відносин. Це пов'язано з тим, що, по-перше, політична траєкторія країн Південного Кавказу залишається невизначеною; по-друге, ці країни тривалий час були джерелом нестабільності і продовжують створювати безпекові виклики на пострадянському просторі, загрожуючи безпеці ЄС; по-третє, розвиток країн Південного Кавказу ставить під сумнів універсальність ліберально-демократичної моделі державотворення. Це питання недостатньо вивчене в Україні, а наукових досліджень, присвячених політичним трансформаціям на Південному Кавказі, небагато.

Список використаних джерел та літератури:

1. Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору: монографія / за редакцією кандидата історичних наук, доцента А.Г. Бульвінського; передмова доктора історичних наук, професора, член-кореспондента НАН України А.І. Кудряченка; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. 560 с.
2. Україна та Росія у системі міжнародних відносин: Стратегічна перспектива: Колективна монографія. Київ: НІПМБ, 2001. 624 с.
3. Макаров, Ю. Південний Кавказ у геостратегічній перспективі України. 2017. URL: <http://surl.li/rasli> (дата звернення: 03.03.2024)
4. Полуян, В. Міжнаціональні конфлікти: досвід країн Південного Кавказу та його значення для України. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4674/1/Osoblyvosti%20intehratsiinykh%20protsesiv%20na.pdf> (дата звернення: 03.02.2024)
5. Перепелиця Г. М. Конфлікти в посткомуністичній Європі: Монографія. Київ : НІСД, 2003. 432 с.

Віталій Майстренко,
здобувач III курсу першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: к. і. н., доц. *Л. В. Гуцало*)

ОРГАНІЗАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ В СЕРЕДНІЙ БАЗОВІЙ ШКОЛІ

Виклики сьогодення зумовили кардинальні зміни в системі освіти в Україні. У зв'язку з пандемією Covid-19 та російською військовою агресією дистанційне навчання стало невід'ємною складовою та набуло особливої актуальності при вивченні шкільних дисциплін, зокрема історії в середній базовій школі. Адже воно дає можливість навчатись та отримувати потрібні знання віддалено від навчального закладу в будь-який зручний час.

Відповідно до існуючих положень, дистанційне навчання - це індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [1].

Дистанційне навчання стає все більш поширеним явищем сучасності. Це пов'язано з низкою факторів, таких як розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, потреба в гнучкому та доступному навчанні, а також зростання популярності онлайн-ресурсів.

Вивчення історії є важливою складовою освіти. Адже завдяки їй учні не тільки отримують знання про минуле, а й розвивають самостійність, пізнавальну активність, критичне мислення, творчі здібності, навчаються осмислювати та аналізувати історичний матеріал.

Дистанційне навчання може стати ефективним способом вивчення історії, адже воно має ряд переваг:

- **Доступність:** дистанційне навчання доступне для учнів з будь-якого місця та в будь-який час.
- **Гнучкість:** учні можуть навчатися у власному темпі та з урахуванням своїх потреб.
- **Інтерактивність:** сучасні онлайн-платформи для навчання пропонують широкий спектр інтерактивних інструментів, які роблять процес навчання більш цікавим та захоплюючим.

При підготовці до уроку історії, вчитель повинен чітко розподілити час для виконання учнем різних видів навчальної діяльності, тобто обдуманно поєднати завдання, при виконанні яких потрібно використовувати як онлайн - ресурси так і робочі зошити та підручники. Відомо, що тривалість

дистанційного уроку відрізняється від традиційного. Згідно, з вимогами Санітарного регламенту для закладів середньої освіти безперервна тривалість навчального заняття при роботі з технічними засобами навчання має бути:

- для учнів 5-7 класів – не більше 20 хвилин;
- для учнів 8-9 класів – 20- 25 хвилин.

Сучасний вчитель історії повинен володіти не лише методикою її викладання, а й використовувати у своєму освітньому процесі усі наявні можливості інформаційних – комунікаційних технологій (ІКТ). Адже вони дозволяють педагогу покращити якість навчання та створити цікаве навчальне середовище. Крім того, ІКТ розширює доступ до інформації та онлайнресурсів. А це позитивно впливає на засвоєння учнями історичних понять. О. І. Пометун та Г. О. Фрейман у своїй статті “Методика навчання історії в школі” дослідили й описали використання інформаційно - комунікаційних технологій на уроках історії. Також проаналізували самостійну дослідницьку діяльність учнів та їх критичне осмислення історичних фактів. Крім того, зосередили увагу на використанні інтерактивних карт, відео, анімацій та аудіоматеріалів для наочного представлення історичних подій та процесів [2]. Л. Богдановська у своїй роботі “Використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроках історії” розглянула типові риси розвитку критичного та творчого мислення учнів за допомогою інтерактивних технологій [3].

При організації дистанційного навчання історії на базовому рівні середньої школи важливо обрати правильні ресурси, які відповідатимуть потребам учнів на цьому етапі навчання. Найбільш корисними з них можуть бути Zoom, Google Classroom, “На Урок”, “Мій клас”.

Zoom - популярна платформа для відеоконференцій у сучасному світі дистанційного навчання. Zoom є доступним для широкого кола користувачів, у тому числі для учнів та вчителів 5-9 класів. Завдяки цій платформі можна проводити заняття в реальному часі, взаємодіяти з учнями через чат та аудіозв’язок, демонструвати презентації та спільно працювати над матеріалами.

Платформа Google Classroom дозволяє вчителям створювати віртуальні класи, де вони спілкуються з учнями, діляться матеріалами, створюють завдання та здійснюють оцінку успішності. Завдяки цій платформі учні також спілкуються з вчителем та один з одним, виконують завдання, спільно працюють над проектами.

Для перевірки та контролю знань радимо використати сервіс learningapps.org, який дає можливість створити різні типи завдань (тести, пазли, сортування). Педагог може скористатися як вже готовими зразками вправ, так і створити їх самостійно. При створенні власних інтерактивних вправ, вчитель повинен враховувати конкретні потреби своїх учнів. Це дає йому можливість відслідкувати прогрес у виконанні завдань та виявити слабкі сторони для їх подальшого вдосконалення.

Не менш важливе значення має застосування мультимедійних презентацій. Насамперед, такі презентації дозволяють використовувати малюнки, портрети відомих історичних діячів, відео-фрагменти, різні діаграми

й карти. Завдяки цьому візуально відтворюється та чи інша подія, що вивчається. Крім того, презентації можна використовувати як один із видів самостійної роботи. Така форма роботи сприяє розвитку зацікавленості історією та спонукає до самостійного вивчення минулого.

Отже, при організації дистанційного навчання вчителю потрібно так продумати процес навчання, щоб зуміти сконцентрувати увагу дітей на вивченні й розумінні історії в режимі онлайн. Для цього необхідно застосовувати різні методи з використанням різноманітних платформ. При достатній педагогічній майстерності можна досягнути навіть кращих результатів, ніж при традиційному стаціонарному навчанні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: наказ МОН України 30.04.2013 р. № 703/23235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> (дата звернення: 3.03.2024)
2. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
3. Богдановська Л. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроках історії. *Рідна школа*. 2013. №3. С. 62-65.

Маргарита Пашкуда,
здобувачка I курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: к. і., н., доц. *Л. В. Гуцало*)

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ВІЗУАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ “НАУКОВО-ТЕХНІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ” НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Актуальність теми даної статті обумовлена тим, що візуальні джерела є важливими свідченнями культурної спадщини та ідентичності різних народів та цивілізацій. Вивчення цих джерел допомагає учням краще зрозуміти та оцінити роль культурної та наукової спадщини в історії. У сучасному світі візуальні зображення відіграють дуже важливу роль у комунікації та розумінні інформації. Візуальні матеріали, такі як картинки, діаграми, відео та ілюстрації, допомагають зробити матеріал більш цікавим та зрозумілим для учнів. Це стимулює їхній інтерес та підвищує рівень уваги під час вивчення історії.

Метою статті є висвітлення візуальних джерел під час вивчення теми “Науково-технічна революція” у 11-му класі.

У підручниках з всесвітньої історії для учнів 11-х класів присутня тема “Науково-технічна революція”, що охоплює період другої половини ХХ ст. - першу половину ХХІ ст., яку неможливо пояснити без використання візуальних джерел.

Велика кількість різних візуальних джерел присвячена успіхам в освоєнні космосу. І. Щупак використав пропагандистський плакат радянських часів з гаслом “Дорогу к звездам прокладывают коммунисты” В. Сметаніна, аби підкреслити значення розвитку цієї технології для СРСР та усього світу, а зокрема США, як головного суперника в цій сфері [5, с. 232]. Також автор у підручник додав посилання у вигляді QR-коду на відео “Аполлон-11. Як це було.” Vox [5, с. 231] та “Нова ера у вивченні Місяця: експерименти Китаю на поверхні супутника Землі.” УНІАН [5, с. 233]. О. Гісем та О. Мартинюк використали фото Міжнародної космічної станції (МКС), що є символом сучасних технологій та міжнародної співпраці. Використання її фото дозволяє акцентувати увагу на досягненнях сучасної науки та технологій, а також на спільних зусиллях країн у розвитку космічних програм. [1, с. 210]

О. Гісем та О. Мартинюк використали портрети Ю. Гагаріна, Н. Армстронга та С. Райд адже портрети дозволяють учням бачити обличчя та вигляд історичних особистостей, про яких йде мова [1, с. 210-211]. Щодо портретів, то у підручнику Т. Ладиченко та Ю. Заблоцького використовується фото С. Джобса, який відіграє величезну роль, особливо у сфері розвитку комп'ютерів, мобільних пристроїв та програмного забезпечення [3, с. 136]. Використання портретів допомагає учням легше запам'ятовувати ці особистості та розуміти їхню роль у історії.

У підручниках використано фото найважливіших, на думку авторів, винаходів другої половини ХХ ст. - першої половини ХХІ ст. У обох підручниках авторів О. Гісем та О. Мартинюк для профільного рівня [1], та рівня стандарту [2] використовується фото електромобіля, як приклад демонстрації однієї з сучасних інновацій у транспортній галузі, а саме використання альтернативних джерел енергії та зменшення екологічного впливу [1, с. 210; 2, с. 200]. Тут же використано зображення людиноподібного робота під назвою "Софія", який розроблений компанією Hanson Robotics [1, с. 213; 2, с. 204]. Робот "Софія" є вражаючим прикладом того, як далеко зріс прогрес у сфері робототехніки. Її вигляд і функції демонструють, наскільки високий рівень можливостей сучасних роботів. Використання її фотографій може стимулювати дискусії про майбутнє робототехніки та її вплив на суспільство. П. Полянський виділяє серед найбільших здобутків поїзд на повітряній подушці, прикріплюючи фото та посилання на відео за допомогою QR-коду [4, с. 213], а також зображення комп'ютера ENIAC - першого у світі програмованого комп'ютера, створеного у 40-х роках ХХ-го століття в США і мікрокомп'ютера [4, с. 211].

У сфері розвитку біології, генетики та хімії акцентується увага на зображеннях генетично модифікованої полуниці та клонованих двохвостих макак Чжун Чжун і Хуа Хуа що є прикладом передових досягнень у

використанні біотехнологій для створення нових організмів з покращеними властивостями та підкреслює їхній потенціал для розв'язання різних проблем, таких як забезпечення продовольства, лікування хвороб та збереження біорізноманіття. Виділяють і важливість “Фотографії-51” отриманої Р. Франклін, що є частиною історії науки, і її використання може допомогти учням зрозуміти контекст та значення цього відкриття в історії науки та технологій та може послужити прикладом того, як наукові відкриття використовуються для розв'язання реальних проблем та досягнення наукових цілей [1, с. 212].

На нашу думку, ідеальним зображенням, що підкреслює розвиток технологій, є фотографія Папи Римського, який благословляє дитину по фото з телефону [1, с. 214]. Це відображає зростаючу можливість віртуального спілкування за допомогою технологій, таких як мобільні телефони та інтернет. Технології дозволяють людям спілкуватися миттєво навіть на великій відстані. Фото Папи Римського, який благословляє дитину через фотографію, підкреслює глобальний характер сучасного спілкування та зв'язку.

Отже, учням може бути складно уявити абстрактні концепції науково-технічної революції, такі як винаходи, технологічні зміни та вплив на суспільство. Візуальні джерела, такі як ілюстрації, фотографії та відео допомагають відобразити ці концепції і зробити їх більш зрозумілими і доступними для учнів. Використання візуальних джерел під час вивчення теми «Науково-технічна революція» на уроках всесвітньої історії в 11-му класі сприяє кращому засвоєнню матеріалу, розвитку критичного мислення та стимулюванню інтересу учнів до предмета.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія [профільний рівень] : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : Ранок, 2019. 240 с.
2. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія [рівень стандарту]: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : Ранок, 2019. 224 с.
3. Ладиченко Т. В., Заблоцький Ю. І. Всесвітня історія [профільний рівень] : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Генеза, 2019. 224 с.
4. Полянський П. Б. Всесвітня історія [рівень стандарту] : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. К. : Грамота, 2019. 256 с.
5. Щупак І. Я. Всесвітня історія [рівень стандарту] : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. К. : УОВЦ “Оріон”, 2019. 256 с.

Дмитрій Шваб,
здобувач III курсу першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: к. і., н., доц. *Л. В. Гуцало*)

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ВРАЗЛИВИХ ТА СУПЕРЕЧЛИВИХ ПИТАНЬ В КУРСІ ІСТОРІЇ В БАЗОВІЙ СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМАТИКИ

Актуальність даної теми полягає у тому, що історія будь-якої сучасної держави містить низку вразливих проблем та суперечливих питань, які неоднозначно оцінюються не лише істориками інших країн, а також й вітчизняними фахівцями. Україна не є винятком в даному питанні. Замовчування або ігнорування подібних питань у шкільному курсі історії неможливо з огляду на демократичність навчального процесу. Тому, перед вчителями в базовій середній школі постає важке завдання пошуку консенсусу для того, щоб вразливі та суперечливі питання національної історії сприймалися підростаючим поколінням з позиції толерантності, багатоперспективності та мультикультурності та могли формувати у них власне бачення та позицію щодо подібних контрверсійних історичних явищ та постатей.

Мета статті – аналіз історіографії у проблематиці методики викладання вразливих та суперечливих питань в курсі історії України та всесвітньої історії в базовій середній школі.

Методикам викладання вразливих та суперечливих питань у курсі історії в базовій середній школі приділяли увагу багато вітчизняних методистів та педагогів. Так, дану проблематику у своїх працях висвітлювали О. Овчарук, В. Власов, Н. Мачинська, С. Стельмах, В. Дубінський, О. Пометун та інші. Вони розглядали дану проблематику як обов'язковий елемент навчального процесу з історії в базовій середній школі. Але основною проблемою являється те, що дослідники лише дотично займаються даною проблематикою.

Так як дана проблематика є дуже важливою й для багатьох інших країн, то важливими історіографічними джерелами є дослідження європейських фахівців. Наприклад, у 1999 році в Боснії та Герцеговині було проведено семінар на тему «Teaching controversial and sensitive issues in history education for secondary schools» за підтримки Ради Європи. Головною ціллю семінару був обмін ідеями щодо способів викладання історії та вивчення досвіду інших країн. Були представлені дослідження з двох країн, які різними способами намагаються знайти методи викладання суперечливих і делікатних питань зі своєї історії. Спікерами були Крістіна дель Мораль з Іспанії з темою «Викладання історії Іспанії періоду Франко» та Алан МакКуллі з Ірландії з

темою «Викладання історії в розділеній нації на прикладі Північної Ірландії». У своїх виступах дослідники акцентували увагу на тому, що викладання вразливих та суперечливих питань в курсі історії повино бути відділене від ідеології та розглядатися через призму соціальної історії та історії повсякденності, а вчитель повинен використовувати на уроках не лише сухий текст, а й інші наочні матеріали [1].

Серед вітчизняних дослідників варто виділити В. Власова. У своїх наукових статтях та методичних працях дослідник детально досліджує роль та місце вразливих та дискусійних питань на уроках історії в базовій середній школі. У статті «Прийоми опрацювання дискусійних і вразливих питань в навчанні історії як чинник формування аксіологічної компетентності» Власов акцентує увагу на тому, що вчителі бояться порушувати вразливі питання під час уроків історії через неоднозначне ставлення суспільства до певних фактів, явищ або постатей. Але це нівелює весь освітній потенціал історії, тому має бути методичне опрацювання подібних проблемних питань [2].

Також, у інших своїх працях В. Власов надає методологічні поради щодо проведення уроків на такі проблемні теми. Наприклад, у праці «Вразливі та контроверсійні питання історії України у 8 класі, або Чи здатна методика запобігти стерилізації історії» педагог вказує на те, що вчитель повинен мати у своєму арсеналі велику кількість методичних прийомів, щоб за їхньою допомогою забезпечити учням «занурення в історичну епоху», тобто мати змогу моделювати ситуацію, коли учні можуть уявити себе очевидцями чи учасниками певних подій. До таких методик належать драматизація, персоніфікація, відсторонення/дистанціювання, стилізація, уявне інтерв'ю з використанням алгоритмів інтерактивних вправ та інше [3, с. 18–19]. Подібної думки також дотримуються О. Пошетун та Н. Гупан, які в співавторстві з Власовим написали методичний посібник «Компетентісно орієнтована методика навчання історії в основній школі», де вказують, що не може існувати єдиної правильної оцінки історичного факту, а учні теж мають право на власну їх оцінку. Однак, будь-яка оцінка потребує аргументації та доказів [4, с. 138].

Отже, проблематика методології викладання вразливих та суперечливих питань в курсі історії у базовій середній школі є досить досліджуваною як іноземними, так і вітчизняними фахівцями. Але, як на мене, не вистачає методичних праць з конкретних історичних явищ, що є дуже важливим для подальшого формування демократичного та якісного освітнього процесу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Teaching controversial and sensitive issues in history education for secondary schools URL: <https://rm.coe.int/16806513e7> (дата звернення: 15.02.2024).
2. Власов В.С. Прийоми опрацювання дискусійних і вразливих питань в навчанні історії як чинник формування аксіологічної компетентності.

Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2017 рік. Київ: Інститут педагогіки НАПН України, 2017. С. 91–92.

3. Власов В.С. Вразливі та контрверсійні питання історії України у 8 класі, або Чи здатна методика запобігти стерилізації історії. *Суспільствознавчі предмети. 5–11 класи: навчальні програми, методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в 2016/2017 навчальному році з коментарем провідних фахівців.* Київ: Ранок, 2016. С. 9–20.

4. Пометун О.І., Гупан Н.М., Власов В.С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018. 208 с.

Анастасія Хойда,
здобувачка III курсу першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: к. і., н., доц. **Л. В. Гуцало**)

УРАХУВАННЯ ВІКОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В БАЗОВІЙ СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Актуальною проблемою сучасної української освіти є урахування вікових особливостей учнів у процесі навчання. Так як вивчення історії є одним із найважливіших чинників формування національної свідомості народу, то варто приділити особливу увагу віковій специфіці викладання даного предмету в базовій середній школі. За короткий час в Україні створено нову цілісну систему викладання історії України та Всесвітньої історії, повністю оновлено зміст та структуру історичної освіти. Вона повністю звільнена від ідеологічних, вузько класових підходів і поглядів на розвиток суспільства, оцінювання минулого та перспективи майбутнього.

Мета статті – аналіз історіографії проблеми урахування вікових особливостей учнів у процесі навчання історії України та всесвітньої історії в базовій середній школі.

Проблему урахування вікових особливостей учнів у процесі навчання, зокрема на уроках історії, досліджували такі науковці: Ж. Піаже, Д. Колб, Дж. Брунер, М. Монтессорі, М. Ярошенко, В. Сухомлинський, О. Підкова, Т. Панфілова, К. Баханов, Н. Венцова, О. Пометун, Г. Фрейман та інші. Вони розглядали дану тематику в комплексі з іншими особливостями учнів, виділили основні вікові групи та їх особливості, розробили способи організації уроків для кожної вікової групи.

Основну базу даної дослідницької роботи склали праці українських педагогів Костянтина Баханова та Олени Пометун, в яких вони описують різноманітні методики навчання історії в середній школі, в тому числі акцентуючи увагу на урахуванні вікових особливостей учнів.

У своїх монографіях «Інноваційні системи, технології та моделі вивчення історії» та «Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти» К. Баханов дає детальну характеристику використання нових (нетрадиційних) моделей навчання на уроках з історії [1, 2]. Педагог розглядає загальні проблеми моделювання навчального процесу з історії в базовій середній школі роблячи один із основних акцентів на врахуванні вікових особливостей учнів. Опираючись на вікову проблематику він характеризує основні інноваційні моделі, системи та технології навчання, зокрема технології розвивального навчання, навчання в грі та дискусії, які є унікальними для кожної вікової групи учнів. Також, Баханов у інших своїй монографіях проводить детальний аналіз особливостей вивчення історії в різних класах. Наприклад, у своїй праці «Методичний посібник з історії України. 7 клас. Традиції та інновації у навчанні історії в школі» педагог характеризує основні особливості даної вікової групи та вказує на важливість використання ігор та інтерактиву під час уроків з історії в 7 класі [3].

Подібні ідеї та методики просуває український історик та методист історичної освіти О. Пометун у праці «Методика навчання історії в школі» [4]. Пані Пометун є прихильником використання інтерактивних методів навчання, які опираються на вікові особливості учнів. Так, у своїй праці «Інтерактивні методики та система навчання» вона вказує на те, що низка інтерактивних методів може допомогти вчителю налагодити взаємозв'язок з учнями та між самими учнями відповідно до вікових особливостей та покращити розуміння матеріалу на конкретних тематичних уроках з історії України та Всесвітньої історії [5].

Підбиваючи загальний підсумок огляду історіографії проблеми, слід зазначити, що урахування вікових особливостей учнів у процесі навчання історії в базовій середній школі є комплексно вивченим та всесторонньо охарактеризованим. Педагоги виділяють такі вікові аспекти, які варто враховувати під час навчання історії: вибір теми та матеріалів, які відповідають інтересам та рівню розвитку учнів; використання різноманітних методів навчання, які відповідають віковим особливостям учнів; підхід до оцінювання з урахуванням вікових особливостей учнів. Урахування всіх цих порад допомагає створити ефективні уроки історії, які сприяють засвоєнню матеріалу та розвитку критичного мислення учнів.

Список використаних джерел та літератури:

5. Баханов К. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2000. 160 с.
6. Баханов К. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти. Монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. 384 с.

7. Баханов К. Методичний посібник з історії України. 7 клас. Традиції та інновації у навчанні історії в школі. К.: Генеза, 2001. 296 с.
8. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с.
9. Пометун О. Інтерактивні методики та система навчання. К.: Шкільний світ, 2017. 112 с.

Олександр Лосенко,
здобувач III курсу першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: к. і., н., доц. **Л. В. Гуцало**)

УРОК-ГРА НА УРОКАХ ІСТОРІЇ У БАЗОВІЙ СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

У процесі формування та розвитку національно свідомої особистості, плекання поваги та розуміння культури та традицій своєї країни, актуальна тема патріотизму та елементи формування національної ідентичності мають важливе значення. Це стосується різноманітних сфер діяльності та взаємодії з людьми.

Зазначимо, що основні елементи розуміння історичних подій, формування національної ідентичності та розуміння культури та традицій через призму історії формуються та реалізуються в школі. Вважаємо, що саме середня школа є певною мірою вирішальним етапом, оскільки саме в цей період відбувається певна оцінка історичних подій і їх вплив на формування національної свідомості учнів.

На основі досліджень фахівців, таких як І. Коляда, О. Кузьменко, Л. Павленко та інших [1;2;3], ми дійшли висновку, що принципи наступності, системності та індивідуального підходу є важливими для формування історичних знань у сучасних школярів.

З іншого боку, О. Пометун стверджує, що гра є одним із найбільш розумних способів донесення інформації та стимулювання інтересу учнів до вивчення нового матеріалу [5, с. 6].

Ігри можуть бути корисними в уроках історії, зазначає О. Кузьменко [2, с. 30]. На її думку ігри:

1. Дають можливість відкритися найталановитішим і розумним учням, які віддають перевагу творчості, знанню та науці. Участь у грі сприяє розвитку розуміння та здатності прогнозувати певні «причинно-наслідкові» зв'язки.

2. Допомагають виробляти навички та якості, необхідні в житті та навчанні, сприяючи гармонійному розвитку учнів.

3. Мають важливе значення для виховання, навчання та розвитку дітей, оскільки вони структурують їхні знання та створюють лінію підвищення компетенцій шляхом аргументації власної точки зору та відповіді [2, с. 31].

Вважаємо, що варто розрізняти ігри розважального характеру, та освітні, оскільки різниця між ними лежать у двох вимірах:

1. ігри/забавки – свідчить про спрямування та регульованість діяльності «тут» та «зараз», проте не надають змістовних знань;

2. освітні ігри – вказують на міру інтеграції ігрових елементів у процес навчання та сприяють закарбовуванню результату у пам'ять дітей.

Особистісно-орієнтоване навчання історії передбачає відхід вчителя від традиційної монологічної дидактики та перехід до діалогізованого спілкування з учнями протягом навчального процесу, такого як розігрування ролей, колективне обговорення, диспути, дискусії та «словесний теніс». Учитель повинен знати, як вести розмову та знаходити різні способи вирішення проблеми під час будь-якого обговорення суті історичного явища.

Нестандартні методи роботи, які з'явилися як альтернатива традиційним, загальноприйнятим нормам, є розвитком попереднього досвіду з урахуванням потреб сучасних дітей і використанням практичного минулого. Інтерактивні вправи та ігри відіграють значну роль у цьому [6, с. 25].

В. О. Сухомлинський також звертався до ігор, що дозволило не тільки зменшити жорсткість і монотонність оповіді педагога та викликати позитивні почуття, але й створити атмосферу здорового змагання. Ігри змушують учнів не просто механічно згадувати те, що вони вже знають, а й використовувати всі свої знання, думаючи, виділяючи, зіставляючи та оцінюючи.

Зазначимо, що на етапі шкільного навчання, застосовуючи різноманітні прийоми ігор (вікторини, візуалізації, ІКТ, презентації тощо) вчитель повинен враховувати наявність обов'язкових елементів та складових гри:

а) вибір теми гри;

б) визначення мети й завдань гри;

в) підготовка і проведення гри (повідомлення учням теми гри, підготовка унаочнень, проведення гри, підбиття підсумків).

На уроках історії можна використовувати наступні ігри:

Гра «Історична кухня». Учні з цікавістю виконують вправу «Історична кухня». Вони повинні створити «історичну страву» з існуючих «продуктів», що є єдиним правильним рішенням. Імена, дати, назви, уривки з тексту та документи можуть бути частинами страви [7].

Гра «Продовж речення». Учитель дає тему. Один із учнів, говорить перше слово в реченні. Друге слово в реченні називається наступним. Доки хтось не скаже слово, яке не відповідає граматиці чи синтаксису, гра закінчиться. Клас розмовляє про помилку. Якщо повне речення було створено без помилок, наступний гравець каже «стоп» і починає нове речення з новим словом. У процесі повторного вивчення матеріалу також можна використовувати гру **«Герой, дата, подія»**. У цій грі приймає участь весь клас. Учитель проходить повз учасників гри, які сидять за партами, і просить одного

з них назвати людину, іншого — дату, а третього — випадок. Ім'я історичної особи говорить перший учень, дата, пов'язана з особою, і подія, пов'язана з нею, говорять наступні учні.

«Історичні рівняння». Наприклад:

1. Народ грецькою + прилад для укладки волосся = історичний діяч Греції. Назвіть його.

Відповідь: Демосфен.

2. Бог в Єгипті + музичне вітання + одна з голосних букв = слово, пов'язане з середньовічним містом.

Відповідь: Ратуша[7].

Варіантів подібних ігор може бути дуже багато, залежно від класу, теми вивчення, зацікавленості учнів та фантазії вчителя.

Крім того, ігри забезпечують механізми негайного зворотного зв'язку, що дозволяє учням оцінювати свій прогрес і відповідно коригувати свої стратегії. Правильні відповіді, зароблені бали чи успішне виконання завдань - зворотній зв'язок в іграх підсилює навчання і допомагає учням відстежувати рівень засвоєння історичного матеріалу [4, с. 27]. Цей своєчасний зворотний зв'язок особливо ефективний для розвитку метакогнітивної обізнаності, оскільки учні рефлексують над своїм навчальним процесом і визначають сфери, які потребують вдосконалення.

Використання ігор на уроках історії сприяє диференційованому навчанню, враховуючи різні стилі навчання і вподобання учнів. Ігри пропонують безліч точок входу і шляхів для навчання, враховуючи різні рівні попередніх знань і навичок учнів[2, с. 33]. Завдяки ігровому процесу учні можуть досліджувати історичні теми у власному темпі, отримуючи підтримку і допомогу в разі потреби, тим самим сприяючи інклюзивності та рівності в класі.

Зрештою, навчання такого формату використовує внутрішню мотивацію і природну допитливість учнів, роблячи вивчення історії більш приємним і незабутнім досвідом. За допомогою гейміфікації навчального процесу викладачі можуть створити позитивну атмосферу в класі, де учні відчуватимуть себе уповноваженими та зацікавленими у власній навчальній подорожі. Така внутрішня мотивація не лише підвищує успішність учнів, але й культивує повагу до історії на все життя та бажання продовжувати навчання за межами класу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Коляда І. Урок-історична вікторина-ефективна форма організації реалізації засад особистісно-орієнтованого навчання. *Історія в школі*. 2015. №1. С. 22–26.

2. Кузьменко О. Урок-семінар, урок-гра. *Історія в школі України*. 2015. №2. С. 29–33.

3. Михайліченко М.В., Рудик Я.М. Освітні технології: навчальний посібник. Київ : ЦП «КОМПРИНТ», 2016. 583 с.
4. Павленко Л. Словесно-ігрова форма навчання. *Історія в школі України*. 2016. № 6. С. 23–27.
5. Пометун О. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті. *Історія в школі України*. 2017. № 6. С. 3–13.
6. Шульга О., Шульга А. Застосування наочних методів навчання із використанням технічних засобів (ТЗН) на уроках історії. *Історія в школі*. 2013. №6. С.25–26.
7. <https://naurok.com.ua/igri-na-urokah-istori-ta-pravoznavstva-181426.html>

Віталій Гарячий
здобувач I курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ НА ПРИКЛАДІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Сучасні освітні тенденції роблять акцент на активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку їх критичного мислення, креативності та комунікативних навичок. Це обумовлює потребу в пошуку та впровадженні інноваційних методів викладання, які б відповідали потребам та інтересам сучасних здобувачів освіти. Одним з перспективних напрямків у цьому контексті є використання інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) у навчальному процесі. Історія через ІКТ стає більш доступною, цікавою та зрозумілою для учнів. Інноваційні методи викладання історії на прикладі ІКТ унікальні тим, що вони забезпечують активізацію когнітивних процесів, розвиток критичного мислення та підвищення мотивації учнів до вивчення історичних подій.

Метою статті є аналіз історіографії дослідження методики використання інформаційно-комунікативних технологій під навчання історії в школі.

Тема інноваційних методів викладання історії з використанням ІКТ є актуальною та досліджується вченими протягом останніх десятиліть. Історіографія цього питання свідчить про постійний розвиток та еволюцію підходів до використання ІКТ у навчальному процесі. На ранніх етапах дослідження в цій галузі фокусувалися на описі та каталогізації доступних ІКТ-

інструментів та їх потенційного використання у викладанні історії. Важливий внесок у цю сферу зробили такі дослідники, як: К. Д. Ушинський, який підкреслював значення наочності у викладанні; А. Я. Герд досліджував можливості використання кіно та телебачення у навчальному процесі; М. Н. Скаткін розробив дидактичні принципи використання технічних засобів навчання.

Питання особливостей методики викладання історії в школі з використання ІКТ проаналізовано у працях методистів Г. Яковенко, В. Дубінського, О. Пометун.

Однак, до специфіки навчання не включений момент дистанційного навчання, адже на той час такої форми навчання не було. Частково це питання розглянуто в інтернет-джерелі “Методика навчання історії в школі”, де відзначено виклики й труднощі дистанційної освіти [2].

В. Вашкевич зазначає, що одним з популярних методів є використання мультимедійних презентацій, відеоматеріалів та інтерактивних історичних карт. Завдяки цим технологіям, учні мають можливість зорозуміти матеріал, побачити власними очима ті місця, де відбувалися події, розуміти історичні факти [1, с. 115].

Н. Гордієнко підкреслює, що ефективним на уроках історії є використання кейс-методу. Його суть: проблемне викладання знань супроводжується організацією самостійної роботи студентів. Особливістю є відтворення проблемної ситуації на базі фактів з реального життя. Авторка зазначає, що застосування даного методу роботи буде більш ефективним у вищій ніж у середній школі [3, с. 66].

Продуктивним методом є використання віртуальної реальності. Завдяки побудові віртуальної реальності учні можуть потрапити в самі події, перенестися в минуле й відчувати себе частиною історії. Це не тільки надає змогу краще зрозуміти історію, але й розширює можливості в побудові історичного наративу.

До інноваційних методів також належать використання інтерактивних історичних ігор і веб-сайтів, де учні можуть проявити свої аналітичні навички, розвинути критичне мислення, стати активними учасниками навчального процесу. Ці методи стимулюють учнів до самостійності, креативності, роздумів та фантазії [4].

На сучасному етапі науковці досліджують, як ІКТ можуть допомогти: зробити уроки більш цікавими та інтерактивними; розвивати креативність та комунікативні навички учнів; зробити процес навчання більш доступним та інклюзивним.

С. А. Смирнов розробив концепцію "цифрової історії", О. І. Пометун рекомендує методику використання онлайн-ресурсів у навчальному процесі.

Історіографія дослідження теми "Інноваційні методи викладання історії на прикладі інформаційно-комунікативних технологій" свідчить про постійний розвиток та еволюцію підходів до використання ІКТ у навчальному процесі. Сучасні дослідження в цій галузі фокусуються на розробці інноваційних

методик, які допомагають зробити уроки більш цікавими, ефективними та доступними для всіх учнів.

Узагальнюючи зазначимо, що дослідження цієї теми має не лише теоретичне, але й практичне значення. Розроблені вченими методики та рекомендації можуть бути використані вчителями історії для покращення якості історичної освіти.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вашкевич В. Методика викладання історії: необхідність оновлення. *Політичний менеджмент*, 2006. Вип. № 5. С. 114–121
2. Гевко О., Макогончук Н. Інноваційні методи викладання історії у вищих навчальних закладах в контексті дистанційної освіти. URL: <https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/368/1/978-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-2071-1-10-20220602.pdf>
3. Гордієнко Н. Кейс-метод як засіб формування професійної компетентності майбутніх соціальних педагогів і соціальних працівників у вищій школі. *Людинознавчі студії. Серія : Педагогіка*, 2017. Вип. 4/36. С. 64–73.
4. Мирошніченко В. О. Використання сучасних інформаційних технологій: формування мультимедійної компетентності. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 296 с.

Наталія Кулибаба

здобувачка I курсу другого

(магістерського) рівня вищої освіти

історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Важливим аспектом у роботі вчителя на уроці історії є втілення в діяльність інноваційних технологій викладання. За останні роки відбулися зміни у підходах до викладання предметів суспільствознавчого циклу. У першу чергу це стосується методології викладання, застосування інноваційних технологій навчання, яке спрямоване на розвиток здібностей учнів до спільної діяльності. Інноваційні технології на уроці активно формують та розвивають різні компетентності в учнів. Інноваційне навчання – це новий ступінь у процесі навчання, новий погляд на освітній процес, коли іде переосмислення стосунків вчителя й учня до процесу навчання, коли творчість і зацікавленість стають потребою уроку.

Метою статті є аналіз історіографії проблеми використання інноваційних технологій викладання історії в школі.

Проблему використання інноваційних технологій викладання історії в школі досліджували науковці К. О. Баханов [1], О. П. Мокрогуз [2], О. І. Пометун [3], Г. О. Сиротинко [4] та інші.

Проаналізувавши дослідження професора К. О. Баханова «Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі», можна стверджувати, що важливим аспектом є диференціація навчання, коли урізноманітнюються форми й методи навчання, опорою стають уміння учнів самостійно здобувати знання. Самооцінка учнів стає головним фактором оцінювання особистих досягнень учнів [1].

О. П. Мокрогуз у праці «Інноваційні технології на уроках історії» рекомендує різноманітні методики організації та проведення уроку історії з використанням інноваційних технологій. Аналізуючи працю, зазначимо, що доцільними є практичні поради автора щодо групової роботи учнів, організації ігрової діяльності та дискусій на уроці. Головний акцент у роботі зміщений у бік творчої імпровізації вчителя, його взаємодії з учнями. Довіра, повага, спілкування, стимуляція почуття гідності, здатності відповідати за себе – все це є головними факторами групової та індивідуальної форм роботи [2].

Методисти О. Пометун і Г. Фрейман у першому посібнику в Україні за часів незалежності «Методика навчання історії в школі» зазначають, що основна мета шкільної історичної освіти може бути визначена як створення оптимальних психолого-педагогічних умов для інтелектуального розвитку, саморозвитку та становлення особистості учня як громадянина-патріота, який керується у своїй діяльності загальноприйнятими соціокультурними нормами та цінностями [3].

Г. О. Сиротинко у своїй праці «Сучасний урок: інтерактивні технології навчання» рекомендує посилювати у школярів власні корисні мотиви діяльності, пропонувати матеріал, для якого характерна новизна, протиріччя, відповідність потребам учня. Особливо сприятливо діють на учнів ситуації успіху, доброзичливий коментар відповіді на уроці, включення ігрових моментів у шкільні заняття. Багато чого з переліченого тут можна реалізувати, використовуючи інтерактивні технології навчання [4].

Підсумовуючи зазначимо, що із проаналізованих досліджень щодо використання інноваційних технологій викладання історії в школі головним завданням вчителя історії на нашу думку є розвивиток критичного мислення учнів, що означає навчати здатності самостійно аналізувати інформацію, вмінню бачити помилки у твердженнях партнерів, аргументувати свої думки, змінювати їх, прагнути до пошуку оптимальних рішень.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. Запоріжжя : Просвіта, 2004. 328 с.

2. Мокрогуз О. П. Інноваційні технології на уроках історії. Харків: Видавнича група «Основа», 2007. 192 с.
3. Пометун О. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. К.: Генеза, 2006. 328 с.
4. Сиротинко Г. О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. Харків: Видавнича група «Основа», 2003. 162 с.

Нікіта Кононець

здобувач IV курсу першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: к. і., н., доц. **І. М. Власюк**)

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Сьогодні українська система освіти перебуває в процесі інтенсивної трансформації. Покращення якості освіти стало однією з ключових мет цієї реформи не лише для України, але й для всього суспільства. Розв'язання цієї проблеми вимагає поліпшення змісту навчання, впровадження нових методів та технологій в організацію навчального процесу, а також переосмислення цілей та результатів освіти. Важливо активізувати мисленнєву активність учнів, оскільки це є необхідною умовою для успішної соціалізації дітей в суспільстві. Застосування сучасних технологій, форм та методів для стимулювання мисленнєвої активності стає актуальним завданням в галузі освіти.

Актуальність вибраної теми обумовлена постійними змінами в суспільстві, де виникає потреба адаптуватися до нових політичних, соціальних та інших умов для вирішення різних несподіваних проблем. У світлі формування інформаційного суспільства та розвитку демократичної системи освіти особливо важливим стає критичне мислення.

Проблема розвитку критичного мислення є предметом дослідження багатьох істориків, соціологів, та інших науковців. Зокрема, проблему критичного мислення на уроках історії вивчала українська дослідниця Володіна Т.А. [2], Братченко С. Л. [1], Мельник Л. Г. [9], Загашев І. О. [4], Лутай В. С. [6].

Метою даного дослідження є узагальнення педагогічного досвіду, впровадження прийомів розвитку критичного мислення за допомогою технологій під час уроків історії та спільне обговорення способів заохочення учнів для більш глибокого вивчення історії за допомогою різних джерел.

Поставлена мета досягається вирішенням наступних завдань:

- Здійснити аналіз проблеми розвитку критичного мислення в науковій педагогічній літературі;
- Дослідити сутність основних базових понять дослідження;

Об'єктом дослідження є навчальний процес на уроках історії в школі.

Важливий внесок у розвиток критичного мислення ввів американський вчений Джон Дьюї. [3, с 35]. Концепція розвитку критичного мислення виникла у Сполучених Штатах і має свої коріння в роботі відомого американського психолога XX століття, Джона Дьюї. Дьюї відіграв важливу роль у філософії прагматизму та став засновником функціональної психології, а також виступав як пропагандист освітнього прогресивізму.

Він вважав, що для здоров'я демократії необхідні дві ключові складові, які потребують постійної уваги: освітні заклади та громадянське суспільство. Згідно з його думкою, повна демократія встановлюється не лише шляхом загального виборчого права, але також за допомогою сформованої громадської думки, досягнутої через ефективну систему спілкування між громадянами, фахівцями та політиками. Особливу відповідальність за таку політику несуть саме останні.

Думка Дьюї щодо освіти, яка суттєво вплинула на розвиток світової педагогіки, базувалася на філософії прагматизму, яка перетворилася на інструменталізм. Ця філософія відкидає класичне поняття істини, за яким істина полягає в узгодженні наших думок з об'єктивною дійсністю, яка не залежить від нас. Замість цього прагматизм вважає за справжнє те, що є корисним, відводячи другорядне місце науковому пізнанню разом з істинністю, яка не обтяжена корисністю.

Дьюї вважав, що діти здобувають нові знання не заради самих знань, як вважали його попередники, а для того, щоб застосовувати їх у практиці. Він поєднав пізнання та діяльність, вказавши, що пізнання і діяльність мають своє місце у вирішенні повсякденних проблем дітей. Як природничо-науковий емпірик, він визначив процес розв'язання таких проблем, базуючись на методі експерименту, який повинен включати п'ять послідовних етапів:

- Відчуття проблеми (утруднення);
- Виявлення та визначення проблеми;
- Уявлення можливого рішення;
- Здійснення умовиводів щодо наслідків припущеного рішення;
- Подальші спостереження та експерименти, які допомагають зробити висновок, що містить позитивні або негативні оцінки [2, с.69].

Також найбільш відомим теоретиком у сфері педагогічних інновацій є Метью Ліпман, засновник Інституту Критичного мислення. Його педагогічний досвід чітко показав, що студенти мають недостатню навичку аргументації своїх думок. Тому його основний науковий інтерес був спрямований на те, щоб навчити студентів раціонально обґрунтовувати свої погляди, акцентуючи на вивченні логіки.

Меттью Ліпман вважав, що діти здатні до абстрактного мислення в ранньому віці, і тому переконував, що потрібно вже на ранніх етапах включати їх у процес засвоєння основ логічного мислення. Його концепція критичного мислення спрямовувалася, насамперед, на викладання філософських предметів.

Ліпман наголошував: "Коли знання та досвід використовуються на практиці, ми бачимо приклади суджень набагато чіткіше".

Меттью Ліпман впроваджував практику навчання критичного мислення, підкреслюючи необхідність такого підходу у зв'язку з потребою в розумних громадянах у демократичному суспільстві, а не просто в раціональних. Він вважав, що школа надає менше стимулів для мислення, ніж домашнє середовище, що призводить до втрати інтересу до навчання. [3; 7].

Для вирішення цієї проблеми Меттью Ліпман пропонував змінити підхід до навчального процесу, перехід від стандартної парадигми передачі готових знань до рефлексивної парадигми критичної практики. Основна відмінність навчання у рефлексивній парадигмі полягає у тому, що клас перетворюється на співтовариство дослідників, які разом з вчителем розмірковують про світ, розглядаючи знання про нього як двозначне, невизначене та загадкове. У центрі освіти стоїть не поглинання інформації, а осмислення внутрішніх відносин вивчуваних об'єктів. Навчання відбувається через діалог. На думку Ліпмана, учні повинні вчиняти те саме, що й науковці, якщо ми хочемо навчити їх мислити самостійно. "Ми ж, – стверджує він, – навпаки, заохочуємо їх вивчати лише кінцеві результати наукових досліджень, не акцентуючи на самому процесі та його результаті" [2, с.72].

Ліпман створив цілісну концепцію критичного мислення, визначивши характеристики процесу, складові, послідовність, функцію, основні чинники виникнення, роль та значення. Однак на наш погляд, його концепції не вистачає визначення рівнів мислення та його співвідношення з іншими видами мислення, такими як практичне, теоретичне, емпіричне, творче тощо. Хоча автор говорить про "мислення високого рівня", як поєднання критичного та творчого мислення, проблема рівнів та їх ієрархії розглянута недостатньо. Також спостерігається певна абсолютизація критичного мислення та "мислення високого порядку", що породжує запитання: "Чи потрібне критичне мислення та "мислення високого рівня" у всіх ситуаціях? Чи є ситуації, які вимагають іншого типу мислення?". Ці питання залишаються відкритими [2, с.73].

Серед українських дослідників значний внесок у дослідження розвитку критичного мислення зробив В.О. Сухомлинський. Він вважав, що основна проблема в освіті полягає у тому, що учні витрачають більшість своїх зусиль на пасивне отримання знань, на запам'ятовування готової інформації, яку роз'яснює вчитель, або на заучування з підручника. Однак, на його думку, головна мета навчання полягає в осмисленні цих знань, а не лише у їх запам'ятовуванні. Сухомлинський закликав бачити кінцеву мету навчання не в нагромадженні знань. За його словами, знання мають бути інструментом, який дозволить усвідомлено крокувати вперед у пізнанні світу. Щоб людина протягом свого життя могла ефективно мислити, прагнути до нового пізнання та самовдосконалення, їй потрібно навчати мислити ще до школи, з дитинства. У психології дитини, яка стоїть перед шкільним життям, мислення працює через сприйняття наочного образу. Якщо дитину від перших днів у школі змушувати сприймати лише слово, її мозок швидко втомлюється, що може

спричинити відставання в навчанні. Тому Сухомлинський вважав необхідним, щоб дитина проходила школу мислення [5, с.128]. Чим складніше завдання ставить перед пам'яттю, тим важливіше стає робота з формування мислення. Для дитини, яка не розуміє суть речей і бачить їх лише на поверхні, важко опанувати процес запам'ятовування. Саме тому уроки мислення, які роблять дитину мислячою людиною, Сухомлинський розглядав як ефективний інструмент формування позитивного ставлення до розумової праці [6;8].

В ході дослідження, було встановлено, що проблема розвитку критичного мислення є дуже важливою та актуальною темою тому що у сучасному інформаційному суспільстві, де доступ до різноманітної інформації є безпрецедентним, критичне мислення стає ключовою навичкою для успішної адаптації та прийняття інформованих рішень. Відсутність розвинених навичок критичного мислення може призвести до поширення недостовірної інформації та маніпуляції думками. Крім того, вміння критично оцінювати інформацію дозволяє людям зберігати свою незалежність думки та уникати впливу пропаганди. Такий підхід до навчання сприяє формуванню освіченої та аналітичної громадянської свідомості, яка є важливою складовою функціонування демократичного суспільства [6, с. 31].

Список використаних джерел та літератури:

1. Братченко С. Л. Міжособистісний діалог і його основні атрибути. *Психологія з людським обличчям: гуманістична перспектива в пострадянській психології*. Київ, 1996. С. 15-75.
2. Володіна Т. А. Історія в американській школі: проблеми історичної науки та національної свідомості. Київ: Генеза, 2002.
3. Востокова Є. В. Форми навчання: категорія дидактики та предметних методик. Черкаси, 2002.
4. Загашев І. О. Критичне мислення: технологія розвитку. Житомир: «Альянс «Дельта» 2003. 284 с.
5. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 128 с.
6. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти: [навчальний посібник]. Київ, 1996.
7. Кравченко, В. Ф. Методи психодіагностики підлітків. Полтава, 1995. 124 с.
8. Машіка В. До первісних джерел (Навчальний брейн-ринг), Всесвітня історія. 6 клас. *Історія в школах України*. 2004. № 3. С. 28.
9. Мельник Л. Г. Методика викладання історії в середній школі. Харків, 1974. 224 с.
10. Мирошниченко В. О. Методика застосування проектної технології у процесі навчання історії в 10-му класі. Київ. 2010. 200 с.

Катерина Коцюба,
здобувачка IV курсу першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: д. і. н., проф. **І. М. Власюк**)

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ ПРИ ВИВЧЕННІ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ІСТОРІЇ

Досвід використання історичних джерел у вітчизняній методичній науці і практиці викладання налічує вже більш як півтора століття. Проблема введення історичних джерел у навчальний процес розглядалася ще в працях педагогів-методистів дореволюційної школи (Б. Влахопулова, А. Гартвіга, Я. Кулжинського, М. Рожкова, М. Стасюлевича, С. Фарфаровського та ін.). Ними були визначені прийоми роботи з документальними джерелами, запропоновано критерії відбору (наукова достовірність, інформаційна ємність джерела). В радянський період роль історичних джерел у розвитку історичного мислення досліджували І. Лернер, В. Демиденко, М. Скаткін. Методиці використання історичних джерел присвячені праці сучасних методистів В. Власова, Т. Ковбасюк, В. Мисана та ін. [1, с. 70-71].

Про актуальність використання історичних джерел у процесі навчання історії свідчить значна кількість наукових та методичних праць, що присвячені різним аспектам цієї методичної проблеми. Більшість учених та методистів наголошують на необхідності системного використання історичних джерел в освітньому процесі. У працях українських дослідників В. Власова, Н. Гупана, М. Дмитрієнко, Л. Задорожньої, Т. Ковбасюк, Ю. Малієнко, О. Пометун та ін. розглянуто підходи до класифікації та функцій історичних джерел, основні прийоми та форми роботи з ними в процесі навчання історії в закладах загальної середньої освіти. Особливості використання історичних документів у мультиперспективному навчанні історії знайшли відображення в працях таких зарубіжних дослідників, як К. Галлагер, Х. Кріїнс, Й. Ван дер Лью Роод та ін. [2, с. 143].

Першим проблему використання історичних джерел, і, зокрема документів, у навчальний процес увів відомий російський методист М. Стасюлевич у 1860 рр. Ним були визначені прийоми роботи з документальними джерелами, запропоновано критерії відбору. На рубежі XIX-XX століть у методиці навчання історії популярності набувають два методи: реальний

(лабораторний або хрестоматійний) – навчання за допомогою аналізу історичних джерел (документів), уникаючи або обмежено використовуючи підручник, та реферативний – самостійне вивчення підручника або історичного джерела в хрестоматії, виділення головного і складання конспекту.

В період Української революції 1917-1921 рр. також активно відбувалося використання історичних джерел в навчальному процесі. Черкаське видавництво «Сіяч» надрукувало «Історію України» Г. Коваленка та «Ілюстровану історію України» М. Грушевського. Також було укладено декілька хрестоматій Н. Грігор'ївим та Н. Мірза-Авакянц. Тексти були розбиті на блоки за темами (економічні відносини, політичний устрій, право та суспільний лад тощо). Часто уривки з історичних документів слугували підтвердженням слів автора підручника.

Після більшовицької окупації України на початку 1920-х років докорінно змінилася загальна концепція освіти. Історія вивчалась в межах суспільствознавства з елементами історичних знань за шкільними підручниками та робочими книгами для читання Р. Віппера, М. Коваленського, М. Покровського та ін. За посібниками з історичними джерелами М. Коваленського на лабораторних заняттях учні, які об'єдналися в групи, самостійно «опрацьовували» матеріал визначеної теми. З вересня 1931 р. історія знову стає самостійним предметом [3].

Використання на уроках історії історичних джерел у 1930-1950-х рр. не віталось, тому носило епізодичний характер. Підручники в цей час відігравали переважно роль носіїв історичного змісту, в них не були визначені способи діяльності, з огляду на це їх характеризують як підручники інформаційного типу. Лише в середині 1950-х рр. змінилися погляди на роль і місце підручника з історії в процесі навчання. Вчені О. Вагін, А. Єфімов, О. Волобуєв, Ф. Коровкін, О. Стражев та ін. розкрили значення історичних документів як засобу конкретизації навчального матеріалу. Вперше було розроблено і обґрунтовано класифікацію писемних історичних джерел за характером тексту. В 1956-1961 рр. було видано двохтомний посібник для вчителів, в якому було зібрано історичні документи з історії Української РСР, а також хрестоматію з історії стародавнього світу.

На початку 1990-х років К. Бахановим було запропоновано повернутись до історичного джерела як до предмету учнівського дослідження й ввести в практику навчання історії лабораторно-практичні роботи. Автор, спираючись на європейський та вітчизняний досвід, визначив кілька варіантів самостійної роботи учнів з джерелами: документація (ілюстрація) – використання документа як засобу підтвердження основних положень підручника; доповнення – виявлення в документі нових фактів, осіб, зв'язків, які доповнюють отримані учнями знання; дослідження (лабораторно-практична робота) – використання, аналіз документа, здебільшого відібраного вчителем, як основного джерела інформації; широке дослідження – самостійний добір джерел, їх критика, аналіз, узагальнення відповідно до самостійно визначеної мети та обраної теми [4, с. 36].

Більшість українських історіографів (І. Крип'якевич, В. Грабовський, Ю. Сливка, О. Богдашина) сходяться на тому, що сукупність історичних джерел розділяють на п'ять ключових видів:

- речові джерела – тобто матеріальні пам'ятки культури: археологічні знахідки, засоби виробництва, монети, предмети побуту та архітектурні пам'ятки;
- етнографічні джерела – це пам'ятки, що включають дані про особливості буття, культуру, звичаї певних народів;
- лінгвістичні джерела – відомості з історії розвитку мови;
- усні джерела – історичні думи, народні пісні, легенди, перекази, народні приказки та прислів'я тощо;
- писемні джерела – документи, літописи, хроніки, які є базою історичних знань [5, с. 185].

В. Молоткіна у статті «Історичні документи як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії» [6] дійшла до висновку, що робота з історичними джерелами є однією з необхідних форм роботи на уроці, яка сприяє поглибленому вивченню теми, розвитку критичного мислення, формуванню власної думки, життєвої та громадянської позицій. Дослідницька робота з документами як на уроці, де навчальний процес організовує вчитель, поза уроком, де переважає самостійна робота учнів, так і в позакласній та позаурочній діяльності, сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів. Аналіз теорії та практики вивчення історії шляхом роботи з документальною базою дозволяє стверджувати, що включення різноманітних видів документів до навчальної програми шкільного курсу «Історія України» сприяє формуванню цілісних, системних, структурованих знань в учнів про історичний процес, створює умови для глибокого розуміння закономірностей історичного розвитку і стимулює дослідницьку діяльність.

Таким чином, історіографічний огляд проблеми дає підстави зробити висновок, що більшість із проаналізованих праць висвітлюють методiku роботи переважно з писемними джерелами і в них недостатньо уваги приділено аналізу стану використання історичних джерел різних типів у навчанні історії в старшій школі. Відсутні також критерії виміру рівнів сформованості вмінь і навичок роботи учнів з історичними джерелами різних типів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гриценко А. П. Історіографія проблеми використання інформаційних ресурсів у практиці навчання історії. *Освітологічний дискурс*. 2015. № 3 (11). С. 70–80.
2. Мороз П., Мороз І. Аналіз стану використання історичних джерел у навчанні історії в старшій школі. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 4. С. 142–153.
3. Стефанюк Г. В. Джерела з історії України у шкільній освіті: опорні конспекти лекцій, глосарій і самостійна робота. Івано-Франківськ, 2018. 161 с.

4. Могорита В. М. Писемне джерело як компонент шкільного підручника з історії України. *Педагогічні науки. Збірник наукових праць*. 2017. Випуск LXXIX. Т. 1. С. 35–39.
5. Воронов В. І., Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: теорія, методика, історія. *Український історичний журнал*. 2008. № 2. С. 183–188.
6. Молоткіна В. Історичні документи як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. *Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація*. 2022. № 16. С. 107–129.

Антоніна Лукинчук,
здобувачка I курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, політології та міжнародних відносин
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
(Науковий керівник: к. і. н., доц. **Г. М. Скорейко**)

ВИВЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ КАРТОГРАФІЇ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

Історична карта – це невід’ємний елемент вивчення та розуміння історичних процесів, подій, явищ. На даний момент шкільна освіта модернізується та впроваджує інноваційні технології, розвиває навчальні компетентності. Зокрема, на уроках історії та суміжних дисциплінах здобувачі освіти опановують такі як: хронологічну, просторову, мовленнєву, логічну, аксіологічну, інформаційну. Компетентнісний підхід готує здобувачів освіти до вирішення різних ситуацій у самостійному дорослому житті. Включає комплекс знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити діяльність у нових непередбачуваних умовах [1, с. 3].

Картографічні вміння є досить важливими у здобутті історичних знань. Наочність, розуміння та орієнтування в історичному просторі, простеження хронологічних та територіальних змін є необхідними компонентами формування просторової компетентності. Для цього етапу засвоєння знань необхідно розглядати карту як історичне джерело та правильно організувати роботу з нею. На противагу географічним картам, історичні карти мають інший зміст. Відмінність простежується в умовних позначеннях, кольоровому тлумаченні, динамічності процесів, відтворення легенди. Наприклад, на географічній карті все статично, а на історичній легко побачити виникнення держав і зміну їх територій чи шляхи руху військ, торгових караванів і т. д. [2, с. 178].

Різноманітність історичних карт слід враховувати при підготовці до уроку та практичних занять. Види мають власні характеристики послідовності,

повноти, наявності ознак. Поділ історичних карт на групи залежить від поставленої умови, окресленої події, процесів, причинно-наслідкових зв'язків. Так, у якості критеріїв враховується масштаб, зміст і певна територія. Історичні карти підрозділяються на археологічні, етнографічні, історико-економічні, історико-політичні, військово-історичні та історико-культурні [3, с. 22-23]. При створенні нових видів слід враховувати попередню основу, включаючи критичний аналіз та порівняння.

Умовний поділ історичних карт за змістом включає понятійність та предметність. Карти «предметні» зосереджені на розкритті географічних особливостей історично-тематичної території. Наприклад, до них відноситься карта Української держави за гетьмана Богдана Хмельницького (1648-1657 рр.) [4, с. 45]. Тут зображено стрілочками напрямки походів, окреслені кордони, позначена тодішня столиця – Чигирин та меншими умовними позначеннями вказані полкові міста. Дану карту доцільно використовувати на уроках історії України в 8 класі при поясненні теми Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття. Карти «понятійні» зосереджують увагу на статистичних даних, наприклад, зміни чисельності населення внаслідок проведення акції «Вісла» (28 квітня – 29 липня 1947 року).

Знайомити учнів із алгоритмом роботи з історичною картою потрібно починати з 5 класу в розгляді курсу «Вступ до історії України та громадянської освіти». Це джерело наповнено всією необхідною інформацією, якщо правильно розуміти легенду та пов'язати вивчення елементів уроку. Вплив географічних чинників на історичний розвиток можна простежити при зіставленні сучасної фізичної карти та Стародавнього Єгипту. Так учні зможуть зробити певні висновки щодо ведення господарства та організацій відносин між людьми. У 5-11 класі потрібно мотивувати до самостійної діяльності та розв'язування практичних завдань за допомогою різних видів історичних карт.

Засвоєнню знань сприяють дидактичні ігри. Це швидкість збирання розрізаних елементів карти на аркуші паперу, розробка умовних позначень події, складання легенди до запропонованого завдання. Картосхема є спрощеним варіантом історичної карти без географічної сітки. Використовується з метою узагальнення вивченої теми. Є одним з тестових завдань ЗНО чи НМТ та виступає допоміжним елементом на практичних заняттях. Систематичне використання атласів та контурних карт сприяють розвитку просторової компетенції.

З урахуванням дидактики, історична карта повинна сприяти розв'язанню поставлених цілей та завдань уроку. Історична предметна компетентність передбачає осмислення учнями культурно-історичних процесів, вміння простежити причинно-наслідкові зв'язки та інші навички. Володіння історичною картою є необхідним елементом розуміння історичних процесів у часі та просторі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Третьякова О. В. Картографічні вміння як складник просторової компетентності. «Теорія та методика навчання суспільних дисциплін»: науково-педагогічний журнал, № 1 (6), СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. С. 3-5
2. Пометун О. І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
3. Котляр Ю. В. Історична географія. Спецкурс з історії: навчальний посібник / Ю. В. Котляр. – Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 216 с.
4. Історичний Атлас України / Гол. ред. Винар Л.; Упорядн.: І. Тесля, Е. Тютюко. Українське історичне товариство. Монреаль; Нью-Йорк; Мюнхен, 1980. 182 с.

Мирослава Дубина,
здобувачка III курсу першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(наук. керівник: к. і. н., доц. *Л. В. Гуцало*)

ОСНОВНІ ФОРМИ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ У БАЗОВІЙ СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ ЯК ФОРМА НАЦІОНАЛЬНО- ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Актуальність дослідження. У сучасному світі, у якому глобалізація та інформаційні технології змінюють наш спосіб життя, важливо пам'ятати про значення національної ідентичності та патріотизму. Одним з ключових способів виховання цих цінностей є історико-краєзнавча робота в школах, яка здійснюється за допомогою різних форм її організації. Дана тема є важливою для дослідження, оскільки вона спрямована на вивчення підготовку учнів до життя в суспільстві, розвиток їх громадянської свідомості та патріотизму.

Метою даної статті є визначення основних форм історико-краєзнавчої роботи, як однієї з різновидів національно-патріотичного виховання у базовій середній школі.

Найпоширенішою з форм історико-краєзнавчої роботи є масові, за допомогою яких учні можуть глибше зрозуміти історію та культуру своєї країни. Серед них можна виділити вечори, олімпіади, вікторини, конференції, клуби, створення шкільних краєзнавчих куточків, кімнат і музеїв, зустрічі з учасниками і очевидцями історичних подій, краєзнавчі ігри тощо.

Однією з найбільш складних та найбільш ефективної форм краєзнавчої роботи є освітня експедиція. Головною особливістю краєзнавчих експедицій є їхня пошуково-дослідницька спрямованість. Краєзнавча експедиція є найбільш поширеною формою збору етнографічних, археологічних, фольклорних та інших матеріалів з історії краю. В основу роботи краєзнавчої експедиції

покладена самостійна діяльність учасників: спостереження за життям, огляд предметів матеріальної культури, збір історико-етнографічного матеріалу, оформлення теми дослідження в письмовому виді, історико-етнографічний нарис за темою, реферат, альбом, виступ з доповіддю на шкільній конференції [1].

Наступною важливою частиною масових форм історико-краєзнавчої роботи є музеї краєзнавчого спрямування. Сьогодні музей вже не просто місце, де зберігаються антикварні предмети. Він виступає як культурно-освітній та науково-дослідний центр, що має на меті дослідження, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної та духовної культури. Сучасні музеї не можуть існувати без проведення етнокультурних досліджень, вивчення рідного краю та задоволення історико-культурних, освітніх та пізнавальних потреб молодого покоління.

Краєзнавчі дослідження відіграють ключову роль у формуванні необхідних навичок для вирішення різних життєвих проблем, вони навчають критично мислити, формують знання про минуле, дозволяють креативно використовувати набуті знання та самостійно формулювати власні думки. Уроки та позашкільні заходи, які проводяться в музеях, сприяють реалізації численних міжпредметних зв'язків, вони навчають думати, аналізувати, узагальнювати, спостерігати, спілкуватися в групі, шукати потрібну інформацію та розв'язувати різні навчальні проблеми.

Основною організаційною формою історико-краєзнавчої роботи є гурток. Історичний гурток об'єднує учнів одного віку, школярів в одному або декількох класах. Тематика даного гуртка має бути багатоманітною: історико-краєзнавчі гуртки з вивчення рідного краю, вивчення історії, культури і мистецтва, воєнно-історична та біографічна тематика, а також питання розвитку економіки рідного краю [4, с.177].

Зближеність та доступність місцевого матеріалу надають можливість залучення учнів до пошуку та дослідження історико-краєзнавчої інформації. Вони можуть оволодіти прийомами збору та фіксації місцевих історичних даних, а в окремих випадках – археологічних або архівних документів. Зміст роботи краєзнавчих гуртків та груп може бути різноманітним за тематикою, об'єктами вивчення та охопленою територією. Це може включати вивчення історичного минулого та сучасного життя рідного села, вулиці, району, області, мікрорайону міста, а також цікавих об'єктів та фактів [4, с.178].

Групова робота з учнями є важливою частиною національно-патріотичного виховання. Вона допомагає поглибити знання про свою країну, її історію, традиції та культуру. Це сприяє збереженню національної спадщини та формуванню національної самосвідомості.

Поряд з масовими та груповими формами значну роль відіграє індивідуальна робота з учнями в галузі історико-краєзнавчої роботи. Учнівські краєзнавчі дослідження в сучасному світі набувають великого значення. Ця робота має свою специфіку, оскільки більшість краєзнавчих проблем та конкретних об'єктів залишаються маловивченими. Молодий дослідник історії

свого краю рідко знаходить готовий текст, який би розкривав минуле та сучасне рідного міста, села, підприємства, школи чи вулиці. Тому він сам повинен взяти участь у складанні такого матеріалу. Для цього він відвідує архіви, музеї, бібліотеки, конкретні підприємства, зустрічається зі старожилами та глибоко працює з науковою літературою, газетами та документами. Такий підхід дозволяє включитися в справжню наукову роботу [2, с. 227]

Учнівські наукові роботи можуть брати участь у щорічному конкурсі, який організовує обласне відділення Малої академії наук України. Конкурс проводиться у секціях “Історичне краєзнавство”, “Етнографія” та “Археологія”. Особлива увага приділяється глибокому розкриттю досліджуваних тем, правильному оформленню робіт та аргументованому захисту. Досвід показує, що використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії, географії, літератури та інших предметів сприяє поглибленню знань та громадянському вихованню учнів. Це особливо ефективно, коли поєднується з добре продуманою позакласною та позашкільною роботою, яка може бути масовою, груповою або індивідуальною. Найбільш поширеними та доступними є масові та групові форми краєзнавчої роботи, які часто взаємодіють між собою [3].

Таким чином, робота з історії та краєзнавства в навчальних закладах відрізняється різноманітністю форм та методів, а також широким спектром тем. Матеріали з історії та краєзнавства важливо використовувати на уроках різних предметів, що вимагає від педагогів та організаторів краєзнавчої роботи відповідної підготовки. Національно-патріотичне виховання допомагає учням розуміти важливість своєї ролі в суспільстві та готує їх до активної участі у будівництві майбутньої країни. Це включає роботу з історії, географії, літератури та інших предметів, а також системну позакласну та позашкільну діяльність. Масові та групові форми краєзнавчої роботи є доступними та ефективними засобами досягнення цілей національно-патріотичного виховання учнів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гаврилук Л. Експедиція як одна з форм краєзнавчої роботи. *Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти: проблеми і перспективи: Зб. тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Івано-Франківськ, 22 квітня 2021 р.). Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2022. С.59-64.
2. Священко З. В. історичне краєзнавство у навчальних закладах. *Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник*. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. 424 с.
3. Тронько П. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи). Київ: [б. в.], 2000. 270 с.
4. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник . Харків: ХНАДУ, 2017. 324 с.

Софія Ширмазанян
здобувачка IV курсу другого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ВІЙН ТА РЕВОЛЮЦІЙ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

Сучасні дослідження у галузі вивчення війн та революцій в шкільному курсі історії відображають значний прогрес у методології навчання та забезпеченні навчальними матеріалами. Міністерство освіти і науки України надає рекомендації щодо програм та методичних посібників, спрямованих на поглиблене вивчення подій і періодів, пов'язаних із війнами та революціями.

Зокрема, навчальні програми з історії України та всесвітньої історії для 7-11 класів, затверджені Міністерством освіти і науки України, пропонують вчителям структуровану основу для вивчення історичних подій. Вони дозволяють підходити до навчання з різних перспектив, включаючи аналіз причин і наслідків війн та революцій, роль окремих особистостей та груп у цих подіях, а також вплив на сучасний світ [5].

При цьому, сучасні дослідження вказують на необхідність використання додаткових джерел і матеріалів для розширення розуміння студентами історичних процесів. Рекомендації Міністерства включають використання додаткових посібників, таких як «Нариси з історії Криму» та «Українська історія в кінофільмах», що дозволяє учням отримати більш повне уявлення про історичні події та їх вплив на суспільство.

Аналізуючи рекомендації Міністерства освіти і науки України щодо вивчення історії у школах, можна зазначити, що вони передбачають комплексний підхід до навчання з цієї предметної галузі. Затверджена типова освітня програма для 5-9 класів і модельні навчальні програми для 5-6 класів надають основу для створення навчальних програм і методичного забезпечення, що сприяє реалізації громадянської та історичної освіти в школах. Ці рекомендації враховують потреби учнів і вчителів, забезпечуючи доступ до матеріалів через офіційні вебсайти Міністерства освіти і науки України та Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти».

Додатково, рекомендації вказують на важливість узгодженого розподілу навчального матеріалу між класами та націленість на формування не лише знань, а й умінь та навичок учнів. Чітко визначені години для навчальних

занять та введення різноманітних методів та форм навчання сприяють ефективному процесу вивчення історії та громадянської освіти. Такий підхід допомагає підвищити якість освіти та підготувати учнів до активної участі у суспільному житті [5].

Важливим кроком є синхронізація навчання історії України та всесвітньої історії в 7-11 класах, що сприяє більш ефективному розподілу часу та розумінню зв'язків між подіями. Міністерство також рекомендує використовувати додаткові матеріали, такі як посібники з історії Криму та кінематографічні матеріали, щоб збагатити навчальний процес та стимулювати обговорення складних соціальних та історичних питань. Крім того, існують рекомендації щодо використання різноманітних видань та відеокурсів для підвищення медіаосвітнього рівня учнів, що сприяє розвитку критичного мислення та аналітичних навичок [5].

Сучасна історична освіта українських школярів демонструє зміни в підходах до вивчення війн та революцій на уроках історії. Із аналізу навчальних програм та підручників видно, що теми конфліктів і революцій ставляться в контекст загальних історичних подій, а не завжди виділяються як окремі розділи.

У молодших класах, зокрема у 5-6 класах, вивчення історії має загальний характер, а теми війни та революції представлені оглядово, без чіткого виділення годин для їхнього детального аналізу. Здебільшого це пов'язано з тим, що програми для молодших класів спрямовані на ознайомлення з основними етапами історії та розвиток загальних історичних навичок [2, с. 58].

У 7-8 класах вивчення війн та революцій відбувається у контексті вивчення конкретних історичних періодів чи подій. Наприклад, вивчаючи історію України, учні досліджують військові конфлікти та повстання, які відіграли важливу роль у формуванні національної ідентичності. А у програмі із всесвітньої історії розглядаються війни та революції в контексті глобальних процесів та взаємозв'язків між національними та регіональними конфліктами [5].

Автори методичних рекомендацій та підручників, зокрема Турченко Ф.Г. та Жук Ю.О., виявляють спроби інтегрувати вивчення української історії в контексті вивчення війн та революцій як в аспекті всесвітньої історії [4, с. 8]. Вони враховують значення війн та революцій як складних суспільно-політичних явищ, які мають важливе значення для розуміння історії не лише України, а й всього світу. Це виявляється у включенні подій ХХ століття, зокрема Першої та Другої Світових війн та революційних подій, до шкільних курсів історії [7].

У своїй статті «Втілення ідеї «занурювання» у практику навчання історії в школі» Баханов К. відзначає, що вивчення історії розглядає людину як суб'єкт і творця історичного процесу, а методологія відбору змісту програмного матеріалу базується на системі загальнолюдських і громадянських цінностей українського суспільства. Він підкреслює важливість представлення вітчизняної і всесвітньої історії у вигляді двох курсів для цілісного розуміння

кожного з них. Однак процеси, події і явища вітчизняної історії висвітлюються у контексті загальноєвропейської та світової історії [1, с. 34].

Баханов К. також вказує на важливість синхроністичного вивчення та узгодження матеріалу відповідних курсів вітчизняної і всесвітньої історії, щоб учні могли зрозуміти міжкурсові зв'язки. Він рекомендує вчителям визначати оптимальну послідовність розгляду окремих тем і сюжетів в залежності від конкретної педагогічної ситуації. Інколи він рекомендує поєднувати вивчення тем з курсів вітчизняної і всесвітньої історії, особливо коли йдеться про такі важливі теми, як історія міжнародних відносин, війни та революції, або культурна історія [1, с. 35].

Аналіз сучасних досліджень з вивчення війн та революцій в шкільному курсі історії виявляє різноманітні підходи до тлумачення цих явищ. Сучасні дослідники акцентують увагу на тому, що війна є складним суспільно-політичним явищем, яке включає в себе багато аспектів, від соціально-політичних до економічних і культурних. Вони також підкреслюють розвиток і зміну війни в залежності від еволюції суспільства і технологій. Крім того, аналіз документів міжнародного права вказує на потребу у чіткому визначенні поняття «війна» і розрізненні його від інших форм збройного конфлікту, що має значення для розуміння сучасних конфліктів.

У контексті вивчення революцій, сучасні дослідження звертають увагу на те, що поняття революції має багатогранний характер і не обмежується лише насильницьким зміщенням влади. Вони розглядають революцію як процес соціальної трансформації, який може мати різні форми і відбуватися через різноманітні соціальні зміни. Крім того, сучасні дослідження акцентують увагу на необхідності розуміння революції як процесу, що впливає не лише на політичні структури, але й на культурні, економічні та ідеологічні аспекти суспільства. Такий погляд допомагає учням краще розуміти сутність і значення революцій у історії людства [2, с. 58].

Особливу увагу також варто звернути на методичні аспекти представлення матеріалу у підручниках. Чітка структура та доступний мовний стиль допомагають учням засвоювати складні історичні факти та аналізувати їх. Крім того, ілюстративний матеріал у вигляді фотографій, малюнків, карт та документів доповнює текст підручника, роблячи вивчення історії більш цікавим та наочним [6, с. 448].

Вивчення історії війн та революцій на уроках історії в Україні пережило кілька етапів реформ, які відобразилися у підручниках та методичних підходах. Різні методи аналізу підручників, запропоновані вченими, надають можливість глибоко оцінити їхню якість та відповідність сучасним вимогам освіти. Важливо враховувати різні аспекти, такі як цільове спрямування, позиція автора, зв'язок із іншими навчальними посібниками та компоненти підручника, орієнтованість на творчу та емоційно-оціночну діяльність учнів. Сучасні підручники стали більш гнучкими та орієнтованими на розвиток критичного мислення та творчих здібностей учнів, що сприяє покращенню процесу вивчення історії та формуванню історичної свідомості.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баханов К. Втілення ідеї «занурювання» у практику навчання історії в школі. *Історія в школі*. 2000. № 11-12. С 34-38.
2. Васильків І. Д. Досліджуємо історію і суспільство: підручник інтегрованого курсу для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2023. 304 с.
3. Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7– 9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10– 11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с.
4. Жук Ю. О. Оцінювання рівня якості шкільних підручників: модель опрацювання результатів апіорної експертизи. Проблеми сучасного підручника: Зб. наук. праць / Редкол. Київ: Педагогічна думка, 2009. Вип. 9. С. 7-18.
5. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2023/09/12/IMR-2023-2024-Suspilstvoznnavstvo.12.09.2023.pdf> (дата звернення: 14.03.2024).
6. Пометун О. І. Шкільний підручник нового покоління з історії, який він? Київ : Педагогічна думка, 2011. 516 с.
7. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. (1917-1945 рр.): [Підручник для 10-го класу середньої школи]. Київ: Генеза, 1994. 344 с.

Вікторія Красна

здобувачка IV курсу другого

(бакалаврського) рівня вищої освіти

історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(Науковий керівник: к. і., н., доц. **І. М. Власюк**)

РОЛЬ ПРОВІДНИХ ПОСТАТЕЙ У ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗМІНАХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН В ХІХ СТ.: АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Нова історія визначає період, що почався після закінчення Другої світової війни та який став своєрідним етапом у розвитку людства. Сучасний світ знаходиться в невідпинному русі змін, і розуміння та аналіз подій, що відбуваються в цьому періоді, є критично важливим для розуміння сучасного стану суспільства та його перспектив. Хронологічно ХІХ століття розпочалося 1 січня 1801 року і закінчилося 31 грудня 1900 року є дев'ятнадцяте століття

нашої ери і дев'яте століття II тисячоліття. Цей період відзначився розширенням впливу ідей націоналізму, лібералізму та соціалізму. Важливими стають рухи в напрямку національної самосвідомості, розширення прав громадян, індустріалізація та конфлікти між державами.

Шлях становлення провідних історичних постатей XIX століття є доволі багатю. Маємо на увазі не просто кількість персоналій, які здійснили внесок у розвиток державно-політичних змін в Європі, але й враховуємо історіографію проблеми дослідження, у якій аналізуємо праці видатних істориків свого часу та науковців, які займалися вивченням життєвого шляху цих історичних персоналій.

Методи «силової дипломатії» Наполеона Бонапарта вивчав Ю. Григор'єв [3]. Автор зазначає, що під час революції, консульства та Першої імперії Франція воювала проти альянсу семи європейських держав. Шість із них відбулися під час правління Наполеона Бонапарта, а сам Бонапарт намагався використати війну проти європейських країн як засіб тиску головним чином на могутніх суперників Франції [3, с. 49].

У своїх наукових напрацюваннях М. Караджієв описує період з 1871 по 1890 рік, коли Отто фон Бісмарк був канцлером Німецької імперії. Автор статті зазначає, що головними цілями прем'єр-міністра були ізоляція та послаблення Франції та зміцнення позицій Німеччини на політичній арені [5, с. 161-164].

У. Фельдман у своїй науковій публікації засвідчує факти підтримки імператором Вільгельмом I військово-консервативної лінії канцлера Отто фон Бісмарка, за винятком його антикатолицької політики. Аналізуючи його біографічні дані, автор відзначає, що імператор був популярний серед німців своєю повсякденною простотою та строгістю і вважається втіленням «старої Пруссії» [11, с. 24-26].

Образ іще однієї важливої для європейського суспільства постаті – Климента фон Меттерніха вивчав і досліджував К. Діденко [9, с. 38-45]. Вченому, на підставі історичних даних та документів, які висвітлювали життя та діяльність К. фон Меттерніха, вдалося встановити, що він уже з перших років своєї політичної діяльності зарекомендував себе як умілий і далекоглядний дипломат.

Історичною постаттю світового рівня, яку детально описує М. Варварцев є Джузеппе Гарібальді. Як підкреслює автор статті, життя та творчість Гарібальді надихали та живили XIX століття. Сучасники називали його «героєм обох світів» («старого» – Європи і «нового» – Америки). Здійснюючи аналіз теоретичних напрацювань, відзначаємо, що ім'я Гарібальді пов'язане з переломними подіями Італії – звільненням від іноземного панування, об'єднанням як національної держави та боротьбою за свободу інших народів [2, с. 9].

Як зазначали С. Д'ячков і С. Литовченко, Вільям Гладстон (1809-1898) був найвидатнішим політичним діячем Великобританії останніх трьох десятиліть XIX ст. [4].

Не менш цікавою та важливою у державо-політичних процесах в країнах Європи була й королева Вікторія. Як описує М. Левіщенко, королева Вікторія проводила активну колоніальну політику та навчала своїх підданих адаптуватися до її власного повсякденного життя. Вона склала свої правила етикету. Вікторіанську епоху іноді вважають часом порядку та високих моральних принципів [6, с. 333-345]. Її постать цікавила численних наукоців, серед яких і В. Сокирська, яка активно вивчала роль колоніальних/імперських конференцій у формуванні британського консенсусу за правління королеви Вікторії [8].

Зовнішню політику перших урядів Королівства Італія (1861-1876 рр.) досліджував М. Михайленко [7, с. 116-120]. З наукового дослідження О. Брусиловської бачимо, що у 1861 р. новий парламент проголосив створення Італійського королівства на чолі з Віктором Еммануїлом II [1].

І. Шевченко описав у своїх наукових публікаціях діяльність Бенджаміна Дізраелі на захист прав євреїв. В історії британської політики він був першою людиною, яка досягла політичного успіху, незважаючи на те, що була єврейського походження, але не була прийнята британською громадськістю [10].

Отже, підсумовуючи, відзначаємо, що розвиток XIX століття в історії Європи був визначений діяльністю провідних історичних постатей. Наполеон Бонапарт, Отто фон Бісмарк, Климент фон Меттерніх, Джузеппе Гарібальді, Вільям Гладстон, королева Вікторія та інші відігравали ключову роль у формуванні політичних, соціальних та культурних зрушень. Аналіз їхнього внеску, який є можливим завдяки напрацюванням вітчизняних та зарубіжним науковцям, історикам, політологам, дозволяє краще зрозуміти та оцінити динаміку тогочасних подій, що мали вирішальне значення для сучасного суспільства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Брусиловська О. І., Максименко І. В., Покась М. С. Історія міжнародних відносин: 1640 – 1914 : навчально-методичний посібник. Одеськ. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : Астропринт, 2022. 280 с.
2. Варварцев М. Джузеппе Гарібальді: морськими шляхами в Україну (1824–1834 рр.). С. 9-30. URL: http://history.org.ua/JournALL/mo/mo_2013_22/2.pdf
3. Григор'єв Ю. Методи «силової дипломатії» Наполеона Бонапарта. *Наука. Освіта. Молодь*. С. 48-49.
4. Д'ячков С. В., Литовченко С. Д. Всесвітня історія : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів. Харків : Вид-во «Ранок», 2017. 192 с.
5. Караджієв М. Зовнішня політика Отто фон Бісмарка після проголошення німецької імперії. *Наука. Освіта. Молодь*. 2021, Ч. 1. С. 161-164.
6. Левіщенко М. Мовленнєва картина світу вікторіанців як об'єкт дослідження лінгвокультурології. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. № 29. 2014. С. 333-345.

7. Михайленко М.Ю. Зовнішню політику перших урядів Королівства Італія (1861-1876 pp.). 2017. С. 116-120. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2017_127_32.pdf
8. Сокирська В.В. Трансформаційні процеси в британській імперії другої половини XIX – першої половини XX ст. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/304/8446/17624-1?inline=1> (дата звернення: 07.03.2024)
9. Соціально-економічний і політичний розвиток країн Східної Європи (XVI-XXI ст.): зб. матеріалів Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Умань, 11 травня 2023 р.). Умань, 2023. 255 с. С. 38-45.
10. Шевченко І. О. Діяльність Беджаміна Дізраелі по захисту прав євреїв. Соціально-політичні студії. *Науковий альманах. Праці молодих науковців*. 2022. Вип. 6. С. 97-100.
11. Feldhahn, Ulrich. *Die preußischen Könige und Kaiser*. Lindenber: Kunstverlag Josef Fink, 2011. S. 24–26.

Анастасія Філенко
здобувачка I курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **Г. М. Стародубець**)

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Вищі навчальні заклади постійно стикаються з викликом впровадження технологічних засобів у навчальний процес. Однак, існують певні проблеми, такі як недостатня підготовка викладачів до використання новітніх технологій, нерівномірний доступ до цих засобів серед студентів, а також питання ефективності їх використання для досягнення навчальних цілей.

У педагогічній науковій галузі велика увага приділяється дослідженню інноваційного розвитку та застосуванню інноваційних методів у процесі підготовки студентів вищої освіти. Ці питання вивчаються як вітчизняними, так і закордонними вченими. Професор Ж. Фонтан з Празького університету аналізує тенденції розвитку і потребу в інноваційному підході в європейській освіті. С. Тейбл, професор з Мічигану, свої дослідження зосереджує на впливі інноваційних методів навчання на освітні процеси. Викладач Р. Пуатендура з Гарвардського університету детально описує процес використання та вплив інформаційних технологій на навчання [7].

Українські вчені також активно досліджують питання інновацій у вищій освіті. А. Антонова, О. Дубасенюк, О. Волошина та С. Вітвицька займаються аналізом проблематики інновацій у вищій школі. А. Боярська-Хоменко та Ю. Бойчук досліджують інноваційні підходи в підготовці вчителів, а І. Новіцька та І. Вербовський розглядають питання інформатизації освітніх закладів. Д. Чернілевський, О. Снісаренко та О. Ануфрієва, Т. Шамова, досліджують інноваційний підхід у підготовці студентів вищої освіти, зокрема, в магістратурі [1, 2, 3, 4, 6].

Мета статті – проаналізувати особливості використання технологічних засобів у вищій школі та визначити шляхи їх оптимізації для досягнення навчальних цілей. Особлива увага буде приділена виявленню перешкод та шляхів їх подолання, а також визначенню кращих практик використання технологій у навчальному процесі.

Реформування освітнього процесу, спричинене модернізацією, привело до потреби впровадження новаторських підходів до організації навчання та підготовки студентів вищої освіти. Використання інновацій покращує якість освіти, розширює доступ до актуальної інформації і розвиває необхідні навички та вміння, відповідно до вимог сучасного ринку праці.

Згідно з Енциклопедією освіти, поняття «інновація» означає «послідовні та цілеспрямовані дії, спрямовані на практичне втілення новаторських ідей та педагогічних технологій. Інновації в освіті включають створення, впровадження та поширення нових методик, засобів та управлінських рішень у навчальну практику. Це сприяє підвищенню якості освіти та переходу системи до нового якісного рівня» [1, с.15].

О. Дубасенюк пов'язує інновації в освітньому процесі з пошуком нових шляхів вирішення організаційних проблем та модернізацією навчання, а впровадження інноваційних технологій здійснюється через педагогічні експерименти або методику пілотного впровадження. Важливо зауважити, що успіх подальшого використання інновацій залежить від ефективності їх функціонування та переходу до стабільного етапу розвитку [6].

Більшість дослідників пояснюють необхідність використання інновацій у сфері освіти загальними тенденціями суспільства, зокрема цифровізацією та глобалізацією. В. Новіков пов'язує процес інновацій з технічним прогресом і вважає, «що розвиток інновацій неможливий без використання комп'ютерних технологій та належно підготовлених кадрів. Швидкий темп розвитку комп'ютерних технологій впливає на вимоги до фахівців в освіті та потребує адаптації методів навчання до сучасних інформаційно-комп'ютерних реалій» [6; 7].

Використання технологічних засобів у вищій школі є широко поширеним явищем і має значний вплив на навчальний процес та результативність діяльності студентів. Серед основних аспектів використання технологій у вищій школі виокремлюють:

1. Електронні навчальні платформи: Багато університетів використовують електронні платформи, такі як Moodle, Blackboard або Canvas, для організації

навчального процесу. Ці платформи дозволяють викладачам розміщувати матеріали, завдання, тести та інші ресурси, а також спілкуватися зі студентами через онлайн-форуми та чати.

2. Відео-лекції та вебінари: Викладачі можуть записувати відео-лекції або проводити вебінари для студентів, що дозволяє їм доступатися до матеріалів у зручний для них час, а також переглядати їх у будь-якому місці з доступом до Інтернету.

3. Інтерактивні платформи та інструменти: Використання інтерактивних платформ та інструментів, таких як Kahoot!, Quizizz або Socrative, дозволяє викладачам створювати цікаві та залучаючі заняття з використанням вікторин, голосувань та інших інтерактивних форматів.

4. Віртуальні лабораторії та симулятори: Деякі дисципліни, такі як наука, інженерія або медицина, можуть використовувати віртуальні лабораторії та симулятори для навчання практичних навичок та експериментів, що робить навчальний процес більш доступним та безпечним [3, с.110-111].

5. Мобільні додатки та онлайн-ресурси: Студенти можуть використовувати мобільні додатки та онлайн-ресурси для доступу до додаткових матеріалів, виконання завдань або спілкування з колегами та викладачами.

6. Онлайн-співпраця та проекти: Технології дозволяють студентам співпрацювати над проектами та завданнями навіть у віддалених командних середовищах, що сприяє розвитку навичок співпраці та комунікації[2, с.12-13].

Сучасні технології відкривають широкі можливості для модернізації освітнього процесу. Наприклад, у Житомирському державному університеті імені Івана Франка було розроблено електронний розклад, доступ до якого можна отримати не лише на веб-сайті університету, але й через месенджер Telegram[8]. Цей чат-бот дозволяє студентам швидко та зручно отримувати інформацію про свій розклад занять завдяки автоматизованій системі, яка запам'ятовує навчальну групу користувача. Цей проект є прикладом використання сучасних технологій для підвищення якості навчання та оптимізації витрат часу студентів. Він ілюструє, як використання інформаційно-комунікаційних технологій у вищій освіті сприяє підвищенню ефективності та доступності навчання.

У сфері вищої освіти інновації передбачають ряд заходів, включаючи створення електронних баз даних, які допомагають організувати навчально-наукову роботу та розробляти навчально-методичні матеріали. Такі електронні системи ефективно упорядковують та зберігають інформацію, відображаючи її цифровим способом та дозволяючи користувачам легко знаходити потрібні дані.

Прикладом успішної реалізації таких ініціатив є система електронного портфоліо у Житомирському державному університеті імені Івана Франка, яка допомагає вищому навчальному закладу ефективно організовувати свою роботу та надає здобувачам освіти доступ до «Списку дисциплін вільного вибору». Такі дисципліни дозволяють студентам вибирати курси самостійно зі списку

предметів, що пропонуються університетом, що допомагає їм розвивати інтереси та навички у конкретних галузях[8].

Використання цих технологічних засобів у вищій школі розширює можливості навчання та створює більш гнучкі та доступні умови для студентів та викладачів. Однак ефективне використання технологій вимагає підготовки викладачів, налагодження технічної підтримки та постійного вдосконалення педагогічних практик.

Таким чином, сучасні технології мають значний потенціал для трансформації освітнього процесу та підвищення якості навчання. Проте їхнє використання також супроводжується рядом викликів та обмежень.

Використання технологічних засобів розширює можливості доступу до навчального матеріалу, сприяє підвищенню зацікавленості та мотивації студентів, індивідуалізацію навчання та підвищення рівня засвоєння знань.

Загалом, використання технологічних засобів у вищій школі має великий потенціал для покращення якості навчання та залучення студентів до активного навчального процесу. Проте для досягнення оптимальних результатів необхідно зосередитися на подоланні викликів та обмежень, забезпечити належну підготовку викладачів та студентів до використання новітніх технологій, а також розвивати ефективні стратегії їхнього впровадження в навчальний процес.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бойчук, Ю., Боярська-Хоменко, А. Інновації у загальнопедагогічній підготовці майбутніх вчителів. Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка., 2022, 2(38), с. 14–19.
2. Вакалюк, Т. А., Кот, Н. С., Новіцька, І. В. Інформатизація закладів освіти Польщі: стан, проблеми та перспективи. *Наукова молодь-2019*, 2019, с. 12-13.
3. Вітвицька, С. Інновації у педагогічній підготовці магістрів освіти у вивченні педагогічних наук як засіб підвищення їх конкурентоспроможності. Збірник наукових праць військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2020, 42, с. 108–114.
4. Волошина, О. В. (2014). Педагогіка інновацій у вищій школі: навчальний посібник. https://library.vspu.edu.ua/polki/akredit/kaf_4/voloshina2.pdf (дата звернення: 07.03.2024)
5. Лавриненко, Т.Н. Інформатизація системи управління освітою. Scientific World. <https://www.sworld.com.ua/index.php/technical-sciences-411/informatics-computer-science-and-automation-411/11382-411-0048> (дата звернення: 09.03.2024)
6. Новіков, В.С. (2021). Сутність і функції інноваційної діяльності. Туристична бібліотека. <https://infotour.in.ua/novikov21.htm> (дата звернення: 09.03.2024)
7. Череднік, Д., Даньшева, С. Інноваційні процеси в освіті. Методологія освіти, 2018, 3, с. 44–47.
8. Чумак, В. В., Кучер, В. В. Е-портфоліо Житомирського державного університету імені Івана Франка. <https://eportfolio.zu.edu.ua/> (дата звернення: 10.03.2024)

Наукове видання

**МАТЕРІАЛИ
ЧЕТВЕРТОГО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО
НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО СЕМІНАРУ
«МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ
В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ І НАПИСАННЯ НАУКОВИХ РОБІТ
ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ»**

Збірник наукових праць

Випуск 3

Відповідальний за випуск: Ігор Власюк